

TARİHTE RAMAZAN

EDİTÖR
ERTEGÜRRE TABİK KARA

TARİHTE RAMAZAN
Editör: Ertuğrul Tanık KARA

TARİHTE RAMAZAN

EDITÖR
ERTUĞRUL TARIK KARA

TARİHTE RAMAZAN

Copyright © Yitik Hazine Yayınları, 2006

Bu kitaptaki metin ve resimlerin, tamamının ya da bir kısmının, kitabı yayımlayan şirketin önceden yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör

Salih GÜLEN

Görsel Yönetmen

Engin ÇİFTÇİ

Kapak

İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni

Necmi TOPAL

ISBN

975-00368-8-3

Yayın Numarası

09

Basım Yeri ve Yılı

Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96

Ağustos 2006

Genel Dağıtım

Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım

Alayköşkü Cad. No: 12 Çağaloğlu/İSTANBUL

Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Yitik Hazine Yayınları

Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5

34676 Üsküdar/İSTANBUL

Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20

www.hazineyayinlari.com

hazine@hazineyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN	7
ESKİ RAMAZANLAR DERKEN / Orhan OKAY	9
OSMANLI ASIRLARINDA RAMAZANDA	
İLMÎ FAALİYETLER / Mehmet İPŞİRLİ.....	15
OSMANLININ MANEVÎ SURLARI / Hüseyin ÖZDEMİR	27
TOPKAPI'DA RAMAZAN / Mehmet Bahadır DÖRDÜNCÜ	39
OSMANLI İSTANBUL'UNDA RAMAZAN / Erdoğan KESKİNKILIÇ ...	49
GÖKYÜZÜNE ATEŞLE YAZI YAZMAK / Galip ÇAĞ	55
RÜ'YET-İ HİLAL / Abdülmecit MUTAF.....	61
BUGÜN HİLAL GÖRÜNDÜ / Ertuğrul Tarık KARA.....	67
II. ABDÜLHAMİD'İN YILDIZ SARAYI İFTARLARI / Şakir BATMAZ....	75
EBUSSUÛD FETVALARINDA RAMAZAN / Zühdü MERCAN.....	87
İMARETLERDEN İFTAR ÇADIRLARINA / Salih GÜLEN	97
PARLAK BAKIR AY RAMAZAN / Ali YENİCE	105
PEYGAMBERİMİZİN RAMAZAN HAYATI / Ali ÇELİK	111
RAMAZANİYYELERİN ANLATTIKLARI / Ali Fuat BİLKAN.....	127
ŞAİR GÖZÜYLE İSTANBUL RAMAZANLARI / H. Fahri OZANSOY ..	137
İNGİLİZ SEYYAHIN GÖZÜYLE OSMANLIDA	
DİNÎ MERASİMLER Çev.: Mustafa AKAGÜNDÜZ	145
MANİ İLE UYANMAK / Kalender YILDIZ	157
SOVYETLER DÖNEMİNDE RAMAZAN / Kutlukhan ŞAKİROV	165
SUDAN'DA RAMAZAN ve BAYRAM / Tarig NOUR	175

EDİTÖRDEN

Neden Tarihte Ramazan Konulu Bir Kitap

Her Ramazan ve bayramda nedense “Eski Ramazanlar bambaşka-ydı...” diye başlayan ve “Şimdiki bayramların tadı yok asıl eski bayram-larda...” diye devam eden cümleler kurulur.

Acaba geçen yıllar, yüzyıllar içinde değişen veya eskiyen Ramazan mıydı, yoksa biz miydik? Acaba Ramazanın manası bir ay boyunca iftar yemeklerine, Ramazan eğlencelerine mi indirgenmişti? Köklü Ramazan kültürümüze ne olmuştu? Bu kitap Ramazanların sadece eskiden mi kıy-met kesbettiğinin, günümüz Ramazanlarının neden tadının kalmadığı-nın cevabını bulmak amacıyla yola çıktı. Pek çok tarihçi, akademisyen ve yazar, satır aralarında bütün bu soruların cevabını aradı.

Bu kitapta eski Ramazanlar denince akla gelen Direklerarası, Ka-ragöz ve Hacivat eğlenceleri ve muhteşem iftar yemeklerinin ötesine geçmeye çalıştık. Amacımız farz olan bir ibadetin yapıldığı dönemin sadece eğlenceden ibaret gösterilmesine karşı, Ramazanın halk içinde nasıl yaşandığının resmini çizmeye çalışmaktı.

Abartılı iftar sofralarının tasvirlerini, yemeklerin tariflerini, davetli-lerin kıyafetlerini vermektense iftarların içtimaî dayanışmada nasıl bir harç olduğunu incelemeyi tercih ettik. Buradan hareketle Ramazanlarda yapılan ilmî çalışmaları, hilal gözetlemelerini, toplumda İslam’ın hangi prensibinin hangi incelikle yaşandığını ve dinin emirlerini yerine getir-medede gösterilen hassasiyeti göstermeye çaba sarf ettik. Hz. Peygambere duyulan büyük sevginin ve tarifsiz bir saygının devlet ve toplum hayatı-na nasıl aksettiğini göstermeye gayret ettik. O’nun yaşadığı Ramazanları anlamaya çalıştık. Kısacası Ramazan kültürümüzün ipuçlarının peşine düştük.

Eserde okuyucularımızı Osmanlı dönemi Ramazanlarından geriye doğru bir yolculuğa çıkaralım istedik. Bu yolculuğun sonu İslam tarihi içinde Ramazan kültüründen, Hz. Peygamber’in Ramazanlarına kadar

uzanıyor. Ardından edebiyatımızda Ramazan konusunu iki usta kalem anlatıyor. Kitabın son kısımlarını ise doğrudan doğruya Ramazan anılarını yaşayanların kaleminden okuyacaksınız. Sınırlarımız dışında Sovyet döneminde Türkistan'da ve günümüzde Sudan'da yaşanan Ramazanların ilginizi çekeceğinizi düşünüyoruz.

Kitapta yer alan yazılarda tamamen tozpembe bir tablo çizilmediği dikkatinizi çekecektir. Ramazan kültürümüzün ana hatlarını verirken bir yandan da toplum içinde bazı dinî kaidelere karşı gösterilen laubalilikleri incelemeye gayret ettik ki aslında bu davranışlar koca bir devletin çatırtı sesleri idi.

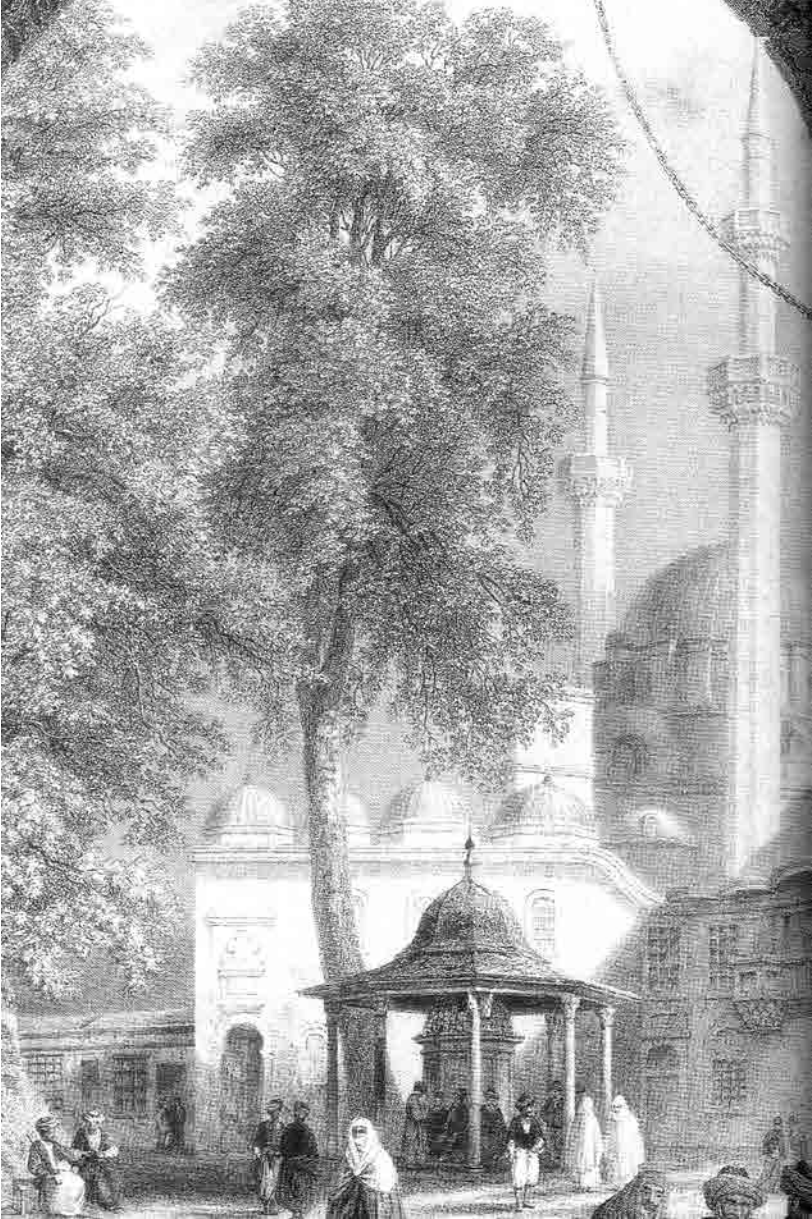
Meçhul pek çok konuyu ilk defa gündeme getiren bu eserin ileride çıkacak çok daha güzel eserlere bir adım olmasını ümit ediyoruz.

Kitabın oluşmasında emeği geçen bütün yazarlarımıza teşekkür eder, bütün okuyucularımızın Ramazanlarını ve bayramlarını şimdiden tebrik ederiz.

Yitik Hazine Yayınları'nın ilk çok yazarlı kitabı ile sizi baş başa bırakıyoruz. Yeni kitaplarda buluşmak dileğiyle...

ESKİ RAMAZANLAR DERKEN

Orhan OKAY

ESKİ RAMAZANLAR DERKEN

Orhan OKAY*

Şimdilerde eski Ramazanlar aranıyor. Eski Ramazanlar gerçekten daha mı güzeldi? Yoksa her kaybettiğimiz şey gibi o da mı bize güzel geliyor? Televizyon kanallarında konuşan otuz-kırk yaşlarındakiler bile çocukluk Ramazanlarının daha güzel olduklarından bahsediyorlar. Yaşı yetmiş geçmiş biri olarak, ben de çocukluğumda yaşlıların benzer şeyleri söylediklerini dinler ve onların çocukluklarındaki Ramazanların güzelliğinin nasıl olduğunu hayal etmeye çalışırdım. Çocukluğumuzun her şeyi güzeldir. Ağaçtan düşüp kolumuzu bile kırmış olsak... Şimdi insanın bu hissi davranışını dikkate alarak söyleyeyim ki benim çocukluğumdaki, yani altmış küsur yıl öncesinin Ramazanları da bugünkünden daha güzel değildi. Ve ileriki nesiller bizim bugün yaşadığımız Ramazanları da hasretle anacaklar. Bu söylediklerim, şahsî veya toplum hafızasını dile getirmeye mani değildir. Değişen şeyleri değişmeleriyle görmekte ve yaşaması, devamı gerekli olanları ya ihya etmek veya geçmiş bir hatıra olarak bilmekte fayda vardır.

Ben bir kış Ramazanında doğmuşum. Kendimi hatırladığım zaman Ramazan artık sonbahara, çocukluk-gençlik arası yıllarımda da yazaya geliyordu. Malum, her çocuk gibi beni de önce yarım oruçla kandırdılar. Yani sahura kalkmak, sonra ya öğünleri tam yiyip aralarda yememek veya öğleye kadar tutmak gibi. Bu, doğrusu işin eğlenceli tarafıydı. Oyuna da engel olmuyordu. Fakat yine çocuk yaşlarda, kendi isteğimle tuttuğum ilk tam orucumu iyi hatırlıyorum. Öğle vaktini biraz geçtikten sonra anneme sık sık, iftara ne kadar kaldığını, iftar yaklaşınca da babama, bayrama kaç gün kaldığını sorduğumu da unuttum.

O yıllar devletin ve devletlilerin Ramazana ilgi gösterdiklerini bilmiyorum. Diyanet İşleri Reisliği o zaman da vardı; ama bir bülteni filan

---

* Prof. Dr. Emekli öğretim üyesi

olmadığı gibi zaten tek olan devlet radyosunda da “Diyanet Saati” diye bir şey yoktu. Gazetelerin Ramazanı haber verdiklerini biliyorum. Bir bildiğim şey de onların değil bir Ramazan ilâvesi, herhangi bir dinî yazı bile yayınlamadıklarıydı. Ama toplum hayatında böyle bir kesinti yoktu. Mahallemiz, Balat ve Fener, çoğunlukla gayrimüslimlerin yaşadıkları bir semtti. Çoğunu Rumların işlettikleri meyhaneler de kandillerde ve Ramazanlarda kapanır, hatta kepenklerine bunu hatırlatan bir kâğıt da yapıştırılırdı. Ramazana yakın alış-veriş artar, Ramazanda camiler mutaddan daha çok canlanır. Fatih, Beyazıt, Sultanahmed gibi büyük camilerde özellikle ikinci akşam arası, pufla gibi minderlere oturmuş hafızlar mukabele okur, vaazlar verilirdi. Bu büyük camilere ilk girdiğiniz zaman sağdan-soldan değişik sesler birbirine karışır, her birinin etrafında, gördüğü ilgiye göre kırk-elli kişilik cemaat toplanmış kürsülerden hangisini dinlemek isterseniz oraya çökerdiniz.

Ramazanı, Osmanlı toplumunda özel bir zaman hâline getiren, teravih ile sahur arasının doldurulması örfüdür (veya âdeti). Bu ayda esnaf ve devair de gündüz daha az çalıştığından teravihten sonra uyumak çok defa düşünülmezdi. Aileler arasında sohbetler, aile oyunları, bazı meclislerde dinî-ilmî bahisler (son yüzyıllarda sarayda verilen huzur dersleri gibi), bazı mekânlarda şiir ve edebiyat sohbetleri gibi zamanı faydalı, hiç değilse zararsız geçirme gibi bir gelenek teşekkül etmişti. Ancak bir süre sonra bunun Ramazanın ulviyetine yakışmayacak derecede seviyesiz gösterilere döndüğü görülmektedir. Muhtemelen 19. yüzyıl sonlarına doğru yani Tanzimat’ın getirdiği alafrangalaşmanın tesiriyle başlamış olan Direklerarası eğlenceleri gibi. Ancak bunun da zannedildiği kadar genelleşmediğini, hepsi üç dört yüz metre uzunluğunda bu caddenin bile sadece bir kısmında çoğu Ermeni ve Rum truplarına ait kanto ve benzeri gösterilerin yer aldığını, bunun dışında daha seviyeli tiyatrolar, musiki fasılları, şiir sohbetleri yapılan mekânların bulunduğunu belirtmek gerekir. Unutulmamalıdır ki İkinci Meşrutiyet’e kadar dillere destan olan Hacı Reşit’in çayhanesi de bir konseratuvar gibi çalışan Darüttalim-i Musiki de Meşrutiyet’ten sonra ilmî sohbetlerin yapıldığı İttihad ve Terakki’nin İlmiye Mahfilisi de hep bu Direklerarası’ndadır.

Benim çocukluğumda ise böyle Ramazan eğlenceleri pek kalmamıştı. Yalnız kışa rastlayan bir Ramazanda Balat’ta bir kahvehanede bütün Ramazan boyunca Karagöz oynatıldığını biliyorum. Yaza gelen Ramazanda ise evimize yakın boş bir arsaya ip cambazları yerleşirdi. Çok defa

bedava tarafından ya evimizin balkonundan yahut da bahçe duvarımıza oturarak seyrettiğim bu cambazların yüreklerimizi ağızımıza getiren gösterileri, ince saz fasılları ve yer yer Şekspir'den makaslanmış dramları olurdu.

Bütün okuyucularımıza hayırlı Ramazanlar diliyorum.

OSMANLI ASIRLARINDA RAMAZANDA İLMÎ FAALİYETLER

Mehmet İPŞİRLİ

Topkapı Sarayı Kitap Salonu 1890 Abdullah Frères Kongre Ktp. Arşivi

OSMANLI ASIRLARINDA RAMAZANDA İLMÎ FAALİYETLER

Mehmet İPŞİRLİ¹

Osmanlı asırlarında Ramazan çok yönlü faaliyetlerin yer aldığı bir aydı. Bu ayda özellikle ilmî ve dinî faaliyetlerin çok etkili ve yaygın bir şekilde icra edildiği bilinmektedir. Bu yazıda Ramazana mahsus ilmî-dinî muhtevalı, oldukça yerleşmiş ve etkili iki uygulama değerlendirilecektir. Bunlardan birinci halk kitlelerinin dinî bilgiler açısından aydınlatılmasını hedefleyen cerre çıkma, ikincisi ise saray muhitinde başta padişah olmak üzere bazı saraylılar ve devlet ricalinin üst düzeyde aydınlatılmasını amaçlayan huzur dersleri uygulamasıdır.

Cer

Cer, eskiden medrese talebelerinin üç aylarda dinî hizmetlerde bulunmak ve halkı aydınlatmak için kasaba ve köylere gitmelerini ifade eden bir tabir. Sözlükte “çekmek, kendine doğru çekmek, celbetmek” anlamına gelen ve daha çok “cerre çıkmak” şeklinde kullanılan bu kelime, bir tabir ve uygulama olarak Osmanlılarda başlangıçtan beri görülmektedir. Müderrisler ve yetişmiş talebeler dokuz ay derslerle meşgul olduktan sonra üç aylarda ve özellikle Ramazan ayında şehir, kasaba ve köylere giderek camilerde vaaz verir, Kur’an okur ve diğer din hizmetleriyle halkı irşad ederler, soruları cevaplandırır ve çocukların yetişmesine yardımcı olurlardı. Kanunname-i Ehl-i Hırefte,

“Mollalar ve diğer cerciler salı ve perşembe günlerinden başka günlerde dolaşamaz ve camilerde cer yapamazlar.”

(s. 94) denildiğine göre üç ayların dışında da cerre çıkıldığı anlaşılmaktadır.

Başlangıçta yetişmiş kimselerin şehir, kasaba ve köylere gitmesi olumlu sonuçlar vermiştir. Başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde-

1 Prof. Dr. Fatih Üniv. Tarih Bölümü

ki dinî ve kültürel gelişmeler halkın ayağına kadar götürülmüş, böylece en küçük yerleşim birimlerine ulaşma imkânı sağlanmıştı. Buna karşılık halk da kendilerine bu şekilde faydalı olanlara maddî yardımlarda bulunmak suretiyle iki zümre arasında samimi bir diyalog kurulmuştur.

Genellikle fakir öğrenciler bir yıl zarfında halkın verdiği “cer akçesi” ve “zekât akçesi” ile geçinmek durumundaydılar. Cer halkın aydınlanması açısından olduğu kadar medreseliler için de bir uygulama niteliği taşıdığından dolayı çok faydalı olmuş, bu vesile ile medreseliler toplumun bilgi ve kültür düzeyini geliştirme, ihtiyaç ve eğilimlerini yakından tanıma imkânına kavuşmuştur.

Olumlu yanlarına karşılık tarihî kaynaklar cer olayının zaman içinde istismar edildiğini, birkaç âyet ve dua ezberleyen samimiysiz ve yeteneksiz bazı kimselerin halkın dinî duygularını kötüye kullanarak kendilerine çıkar sağladıklarını haber vermektedir. Özellikle bir tekkeye mensup olsun veya olmasın derviş kılıklı kimselerin köy ve kasabaları dolaşarak halktan cer akçesi topladıkları bilinmektedir. Bunun sonucunda medrese mollası yanında bir de “cer mollası” denilen asalak bir tip ortaya çıkmıştır. Neticede işin gerçeğini bilmeyenlerle bazı kötü niyetli kimseler bunların şahsında medreseyi ve mollayı eleştirme imkânını elde etmişlerdir. Zamanla “cerci” ve bunun mübalağa kipi olan “cerrâr” kelimeleri bir misyonu ifade eden tabir olmaktan çok tahkir ve tezyif anlamında kullanılmıştır. Nitekim bir yeniçeri olan şair Taşlıcalı Yahyâ Bey, rakibi şair Bâkî’yi hicvederken kendisinin “cenkte ceri”, Bâkî’nin ise “cerde cerî” olduğunu söyler. Rûhî-i Bağdâdî de bir şiirinde, “Cerrâr diyü vermez sana Tanrı selâmın...” diyerek yakındığına göre bu işi kendisine meslek edinenlerin her dönemde toplum tarafından dışlandıkları anlaşılmaktadır.

Özellikle medreselerin bozulduğu XIX ve XX. yüzyıllara gelindiğinde ilgisiz ve yeteneksiz pek çok kimsenin medreseye kaydolması sonucunda hoca ve bilhassa talebe seviyesinde önemli bir düşüş olduğu gözlenmektedir. Bu yüzden Ramazanda kasaba ve köylere irşad göreviyle giden mollalar kendilerinden bekleneni verememiş, bu husus halkın şikâyetine yol açmış ve devletin birtakım önlemler alması istenmiştir. XIX. yüzyıl sonlarında mekteplerin ıslahı sırasında cerre çıkmak usulü de kaldırılmak istenmiştir. Nitekim Cevdet Efendi (Paşa) Darül Muallimîn müdürlüğü sırasında yaptığı köklü ıslahat sırasında talebe tahsifatını artırıp mektebe kabul ve imtihan usullerini düzenlerken talebenin ders zamanını yarı yarıya azaltan cerre çıkmak usulünü de kaldırmıştır.

Ayrıca medreselerin ıslahı ve itibarının yeniden sağlanması konusunda yazılan makalelerde cer uygulamasına da temas edildiği görülür. Bu arada İslâmî bilgileri öğretmek gayesiyle kasaba ve köylere giden bu kişilerin iyi örnek olmaları beklenirken halkı büsbütün dinden soğutacak tutum ve davranışlarda buldukları belirtilmiştir. Bundan dolayı meşihat makamının bu hususta bir düzenleme yapması, sıkı tedbirler alması, hatta mümkünse onur kırıcı sayılabilecek bu âdeti tamamen kaldırması bile istenmiştir.

Cer, Cumhuriyet döneminde de kısmen devam etmiş, ancak okullardan yetişen din görevlilerinin şehir, kasaba ve köylere resmen tayini sonucunda bu uygulama tarihe karışmıştır.

Huzur Dersleri

Osmanlılarda 1759'dan 1924 yılında hilâfetin kaldırılmasına kadar Ramazan ayında padişahın huzurunda yapılan tefsir derslerine "Huzur Dersleri" adı verilmiştir.

Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı padişahları gerek ilmî ortamı canlandırmak, kültürel gelişmeyi sağlamak, gerekse iktidarlarını çeşitli kesimler nezdinde desteklemek ve hanedanın meşruiyetini ortaya koymak gibi düşüncelerle huzurlarında ilmî toplantılar yapmak üzere etraflarına ulemayı toplama, hatta özel hoca edinme konusuna önem vermişlerdir.

Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren bizzat padişahın da katıldığı ilmî sohbetler ve tartışmalar büyük bir yoğunluk kazanmıştır. Bu tür toplantılar hakkında dönemin kronikleri yanında ulema biyografilerini toplayan eserlerde ve daha geç dönemler için sır kâtipleri tarafından tutulan rûznâmelerde bilgiler vardır. Ancak bunun düzenli bir şekilde tertip edilmesi XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşmiştir. Daha önce 12 Muharrem 1080 (12 Haziran 1669) tarihinde IV. Mehmed'in akşam ve yatsı namazları arasında Şeyhülislâm Minkarîzâde Yahyâ Efendi'ye Beyzâvî'nin Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Tevîl adlı tefsirinden ders verdirdiği ve bunu âdet haline getirdiği, dönemin ünlü vâizi ve padişahın hocası Vanî Mehmed Efendi'ye de haftada iki defa (Râşid, I, 161) ders yaptırdığı bilinmektedir. Ancak bunlar münferit uygulamalar olup XVIII. yüzyıl ortalarına kadar huzur dersleri adıyla Ramazan ayına mahsus ders takririnin sürekli bir şekilde yapıldığı söylenemez. Tayyazâde Atâ Bey'in huzur derslerinin başlangıcını Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'ye kadar götürmesinin ise (Târih, I,

213) mesnedi yoktur. Ancak arada önemli farklar bulunmakla birlikte önceki derslerin, daha sonra sadece Ramazanda yapılan düzenli derslere örnek teşkil ettiği düşünülebilir.

Huzur derslerine örnek olabilecek ilk sistemli uygulamanın III. Ahmed zamanında Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından 1136'da (1724) yapıldığı bilinmektedir (Çelebizâde Âsım, s. 131). İbrahim Paşa, devrinin tanınmış âlimlerini bazı Ramazanlarda kendi sarayında toplayarak onlara Kur'an'dan bazı âyetlerin tartışmalı tefsirini yaptırmış, 1140 Ramazanında (Nisan 1728) bu derslerden birine III. Ahmed de katılarak başından sonuna kadar takip etmiştir. III. Mustafa'nın, babası III. Ahmed'in yanında genç bir şehzade olarak bu derslere katılması ve bundan etkilenerek huzur derslerini ihdas etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Daha sonraki padişahlar da bu geleneği sürdürmüşlerdir. Nitekim 1168 Ramazanında (Haziran 1755) III. Osman'ın, Şerefâbâd'da kütüphane hocası Hamîdî Efendi'yi huzuruna davet ederek tefsir dersi yaptırdığı ve dersin sonunda ona ihsanlarda bulunduğu görülmektedir.

Başlangıç ve esas teşkil etmesi bakımından önemli olan ilk huzur derslerinin zamanı, mekânı, iştirakçileri ve bunlara yapılan ihsanlar hakkında III. Mustafa Rûznâmesi'nde (TSMA, nr. 12359) önemli bilgiler bulunmaktadır. İlk derste Fetva Eminî Ebûbekir Efendi mukarrir, Nebih Mehmed, Konevî İsmâil, Müzellef ve İdris Efendiler de tâlip (muhatap) olmuşlardır. Kadî Beyzâvî'nin tefsirinden,

“Ey iman edenler! Kendiniz, anne babanız ve yakınlarınız aleyhine de olsa Allah için şahitler olarak adaleti gözetin” (en-Nisâ 4/135)

meâlindeki âyet takrir edilmiştir. Bu ders, başlangıcından itibaren tartışmalı geçmiş ve Sultan Mustafa tarafından ders sonunda her âlime yüz altın ihsanda bulunulmuştur. 18-29 Ramazan 1172 (15-26 Mayıs 1759) tarihleri arasında cuma dışında her gün padişahın huzurunda yapılan bu dersler Sepetçiler Kasrı, Sarık Odası, Ağa Bahçesi, Sofa ve Divanhâne gibi Topkapı Sarayı'nın çeşitli mekânlarında gerçekleştirilmiş, toplantılara müzakereci olarak beş altı kadar âlim katılmıştır. Dersler öğle ile ikinci arasında icra edilir, ikinci namazından sonra padişah Harem'e çekilirdi (Mardin, I, 69).

Huzur derslerinde dersi takrir eden âlime “mukarrir”, müzakereci durumunda olan âlimlere önceleri “tâlip”, daha sonra “muhatap” denilmiştir. Bir mukarrir ve beş muhatapla başlayan bu derslerde muhatapların

sayısı zaman içinde artmış, eksilmiş, ders adediyle günleri, saatleri ve dersin süresi değişikliğe uğramıştır. Nitekim 1180 Ramazanında (Şubat 1767) huzur dersleri için belirlenen âlim sayısı 126 olup bunlar on dokuz meclise taksim edilmiş ve her biri bir güne ayrılmıştır. İçlerinden en kıdemli ve liyakatlı bulunanlar mukarrir olmuştur (Vâsif, I, 158).

I. Abdülhamid döneminde 1189 Ramazanında (Kasım 1775) huzur dersleri için şeyhülislâmın görüşü alınarak mukarrir ve muhatap olarak yetmiş âlim belirlenmiş, böylece sayı azaltılmıştır (Sâdullah Enverî, vr. 68a-b). Bu uygulamadan, huzur dersleri hocalarının şeyhülislâm tarafından seçildiği anlaşılmaktadır. Gerek mukarrir gerekse muhatapların seçiminde liyakate ve ilmî mertebeye dikkat edilmesi, gönderilen emir ve tezkirelerde önemle belirtilmiştir. 1200 (1786) yılından itibaren Ramazanda sekiz ders ile yetinildiği ve dokuzuncusunda mukarrirler meclisi toplanmasının bazı istisnalarla âdet haline geldiği görülmektedir (Mardin, I, 84-87).

Tam bir ilmî serbestiyet içinde yapılan derslerde bir âyet okunarak mukarrir tarafından onun tefsiri yapılır, muhatapların sorularına ve itirazlarına mukarrir cevap verir, böylece ilmî bir mübâhase cereyan ederdi. Dersler genellikle Kadî Beyzâvî tefsirinden yapılırdı. Ancak âyetlerin tefsirinin son derece ağır ilerlediği, birkaç yılda sadece birkaç âyetin ele alınabildiği, bunun ise âyetlerin tefsir ve tahlillerinde gramer meselelerine, etimolojik ve ilgisiz yorumlara ağırlık verilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim İsrâ Sûresi'nin tefsiri 1189 Ramazanında (Kasım 1775) başlamış, 1192 Ramazanına (Ekim 1778) kadar sürmüş, Fetih Sûresi'nin tefsiri ise 1193-1198 (1779-1784) yılları arasında tamamlanabilmiştir. 1201 Ramazanında (Temmuz 1787) Bakara Sûresi'nin tefsirine başlanmış, 1205 Ramazanına (Mayıs 1791) kadar beş yıl boyunca ancak ilk otuz âyetinin tefsiri müzakere edilebilmiştir.

Derslerde ilminin derecesini göstermek isteyen bazı muhatapların münazaralarda terbiye ve edep dışına çıktıkları da görülmüştür. Mese-lâ 1176 Ramazanında (Mart-Nisan 1763) muhataplardan Tatar Hoca diye anılan Tatar Ali Efendi, Mukarrir Abdülmü'min Efendi ile ilmî tartışma sınırlarını aşarak mukarrir terbiye dışı ağır sözler sarf edince Bozcaada'ya sürgün edilmiştir (Şem'dânîzâde, II-A, s. 56; Vâsif, I, 204). 1215 Ramazanındaki (Ocak-Şubat 1801) bir huzur dersi, mukarrir ve muhataplar arasındaki münazarada kendilerini ispatlamak isteyen muhatapların mukarrir lüzumsuz itirazları ile ilmî zeminden çıkarak terbiye dışı sözlerin sarf edilmesine sahne olmuş, bu durumdan müteessir

olan III. Selim dersi yarıda kestirmiştir. Bu münazara, Kudsî Efendi'nin bir âyeti tefsirinden sonra muhataplardan Kastamonulu Ömer Efendi'nin itirazı ile başlamış, ardından Dağıstanlı Abdurrahman ve Ahıskalı Ali Efendilerin itirazlarıyla büyümüştür (Cevdet, VII, 101-102). Mukarrir Kudsî Efendi, itirazlara sükûnetle cevap verip muhataplarını ikna etmek istemişse de muvaffak olamamıştır. Münazarayı dinlemekte olan Sultan Selim, cereyan eden tartışmadan üç muhatabın haksız olduklarını anlayarak her üçünün de muhataplıktan çıkarılmasını şeyhülislâma bildirmiştir.

III. Selim döneminde muhatap sayısı yedi sekiz kadardır. 1215 Ramazanı (Ocak-Şubat 1801) dersi sonunda padişahın verdiği 100'er kuruş ihšana bir o kadar da Vâlide Mihrişah Sultan ilâve etmiştir (a.g.e., VII, 101-103). IV. Mustafa'nın kısa hükümdarlık dönemindeki derse Vak'anüvis Mütercim Âsım da katılmıştır (Târih, II, 114). II. Mahmud devrinde 1250 (1834-35) yılında mâbeyn başkâtipliğinden şeyhülislâma gönderilen bir iradede derslerin çok derin, mücerred ve padişahın zihnini yoracak tarzda yapılması yerine gazâ ve cihadı teşvik edici, padişahın yorulmadan dinleyebileceği tarzda sade olması, avam üslûbu gibi görülse de padişahın bu tarzdan hoşlandığı ifade edilmiştir (TSMA, nr. E. 16801).

XIX. yüzyıl boyunca yapılan huzur derslerinde yeni bazı prensipler belirlenmiş ve bir teamül teşekkül etmiştir. Bu dönemde mukarrir ve muhatapların İstanbul ruûsunu almış, herhangi bir resmî vazifesi olmayan, İstanbul'da ikamet eden âlimler arasından seçilmesi, tayinlerin şeyhülislâmın teklifi üzerine padişah tarafından yapılması, mukarrirlikte bir münhal olduğunda daha sonraki meclislerin mukarrirlerinin hiyerarşik sırayla yükselmesi, böylece son mukarrirliğe ilk meclisin baş muhatabının seçilmesi âdet olmuştur. Mukarrir, herhangi bir sebeple Ramazanda dersini takrir edemeyecek durumda olursa o dersin baş muhatabı yerini alamaz, şeyhülislâmın teklifi ve padişahın iradesiyle yeni tayin yapılırdı. Hacca gitme, yakınlarını ziyaret etme gibi sebeplerle İstanbul'dan ayrılan ders üyeleri Ramazan olmasa bile şeyhülislâmdan izin alırlardı.

Derslerde tefsir edilecek sûre ve âyetler çok önceden meşihata bildirilir, şaban ayının on beşinde muhataplara hazırlanmaları tembih edilirdi. Mukarrir ve muhataplar için gizlilik esastı. Bunlar Ramazanda resmî ders günleri gelmeden özel olarak kendi aralarında ders müzakeresinde bulunamazlar, ancak günleri gelince alenî olarak ders yapabilirlerdi.

Meclislerin toplantı yerini padişah belirlerdi. Burada mukarrir padişahın sağında, muhataplar ise mukarririn yanında yarım daire şeklinde önlerinde rahlelerle minderlere oturlardı. Erkek ve kadınlardan huzurda ders dinlemek üzere kalacakların isimlerinin padişahın tasvibinden geçmesi gerekirdi.

Kethüdâzâde Ârif Efendi, II. Mahmud zamanında Ramazan ayının başından itibaren bir hafta devam eden huzur dersinde muhatap olarak bulunmuş ve Menâkıbnâme'sinde dersle ilgili bilgiler vermiştir. Ârif Efendi dersle ilgili âyetler okunarak tartışmaya başlandığını; âyete uygun olarak askerinin nizamı, sabır ve sebatı, Allah'a bağlılığı gibi konular işlenmesi gerekirken hoca efendilerin, âyetteki "vav" atıfe mi, hâliye mi gibi meclise uygun düşmeyen gereksiz tartışmalara girdiklerini, Sultan Mahmud'un canının sıkıldığını, böylece dersin tatsız sona erdiğini belirtmektedir (Uzunçarşılı, s. 220).

Sultan Abdülaziz döneminde Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu'nda yapılan huzur dersleri II. Abdülhamid zamanında Yıldız Sarayı'nın Çit Kasrı'nda icra edilmiştir. Padişah burada yüksekçe bir mindere oturur, karşısında önlerinde rahlelerle mukarrir ve muhataplar yerlerini alırlardı. Ramazan ayı boyunca haftada iki gün devam eden ve iki saat süren bu derslerde mâbeyn dairesinin büyükleriyle davet üzerine bazı vükelâ ve devlet adamları da bulunabilirdi. Her dersin mukarrir ve muhatapları farklı olurdu. Ders sonunda kendilerine eskiden olduğu gibi atıyyeler, cübbe ve şal verilirdi (Tahsin Paşa, s. 129).

Huzur dersleri, Sultan Mehmed Reşad zamanında Dolmabahçe Sarayı'nın Zül-vecheyn sofasında Ramazan ayının ilk on gününde sekiz oturum halinde yapılırdı. Derslere şehzadeler ve devlet vükelâsı da davet edilirdi. Hünkâr deniz tarafında kanepenin üzerine yerleştirilmiş mindere otururdu; sağ tarafında hânedan mensupları, sol tarafında da mâbeyn erkân ve memurlarıyla bendegân bulunurdu. Harem kadınları ise dersleri bir paravan arkasından takip ederdi. Mâbeyn başkâtibi Halit Ziya'nın da (Uşaklıgil) katıldığı bu derslerde mukarrir siyah, muhataplar mavi cübbe giyerlerdi. Hakkıyla yapılmayan derslerde bazen hurafelerle de meşgul olunurdu (Saray ve Ötesi, II, 135 vd.). Aynı padişah dönemi mâbeyn başkâtiplerinden Lütfi Simavi ise hatıralarında huzur mukarrirliğinin âdeta inhisar halini aldığını; bunların da çoğunun taşralı olduğunu ve Türkçeyi bile düzgün konuşmadıklarını, padişahın bu durumu şeyhülislâma hatırlatmasına rağmen olumlu sonuç alınmadığını belirtmektedir (Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim,

s. 73). Bu derslerden yedincisine mukarrir olarak katılan Vildan Fâik Efendi, dört dersin takrir ve müzakerelerini el-Mevâzü'l-hisân adıyla kitap haline getirmiştir (İstanbul 1330).

Sultan Vahdeddin ve Halife Abdülmecid Efendi zamanında Dolmabahçe Sarayı'nda devam eden derslerin sonuncusu 1341 Ramazanında (Mayıs 1923) yapılmış, 26 Receb 1342 (4 Mart 1924) tarihinde hilâfetin ilgası ile birlikte huzur dersleri de tarihe karışmıştır. Böylece bu dersler 1759-1924 yılları arasında 165 yıl devam etmiştir.

Huzur derslerinin mahiyetini, tarihçesini, yapılışını, mukarrir ve muhatapların seçimlerini ve isimlerini araştıran Ebül-'ulâ Mardin, çalışmasını önce üç geniş makale halinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası'nda 1950-1951 yıllarında yayımlamış, daha sonra bu yazılarını Huzur Dersleri adıyla kitap haline getirmiştir (İstanbul 1951). Huzur dersi hocalarının mazhar oldukları ihsanlar ve mâruz kaldıkları cezalar, bu derslerin yapıldığı yerler, mukarrir ve muhatapların hal tercümelere, ders ve icâzetnâme örnekleri, menkıbeler ve bazı eklerden oluşan II ve III. ciltleri ise İsmet Sungurbey ikisi bir arada olmak üzere neşretmiştir (İstanbul 1966).

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde, muhtemelen Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nden intikal eden yirmiden fazla mükemmel nesih ve talik hatla yazılmış, tezhipli "Huzûr-ı Hümâyûn Ders Takriri Defterleri" bulunmaktadır.

Günümüzde Fas Sultanı II. Hasan'ın huzurunda Ramazan aylarında usul ve muhteva bakımından Osmanlı huzur derslerine benzeyen dersler yapılmakta ve bunlar ed-Dürûsü'l-Haseniyye adıyla Arapça ve İngilizce olarak neşredilmektedir.

Ebül-'ulâ Mardin'in Huzûr Dersleri isimli eserinde bahsedildiğine göre eski başbakanlarımızdan Mustafa Bülent Ecevit'in dedesi Mustafa Şükrü Efendi, Huzur-u Hümâyûn hocalarından biridir ki başbakanın ilk adının Mustafa olması bu âlim dedesinden kaynaklanmaktadır. Mustafa Şükrü Efendi, torununu görmemiş 23 Ekim 1924'te vefat etmiştir.

Faydalanılan Kaynaklar:

BA, MD, III, nr. 411;

TSMA, nr. E. 10891, 16801;

TSMA, nr. 12358, 12359;

İPŞİRLİ Mehmet Tarih-i Selânikî. İstanbul 1989,

Ergin, Osman Nuri, Türkiye Maarif Tarihi c. I,II İstanbul, 1939

- Uluçay, M. Çağatay XVII. Asırda Saruhan 'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1944
- Mustafa Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul 1965,
- Kanun-nâme-i Ehl-i Hiref (haz. Abdullah Uysal), Ankara 1982,
- Edhem Ruhi, "Talebe-i Ulûmda Hareket-i Fikriyye", SR, X/248 (1331),
- Ali Söylemezoğlu, "Cevdet Paşa", İ.A, III,
- Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü İstanbul 1993
- R. Ekrem Koçu, "Cer", İst.A, VII,
- III. Mustafa Ruznâmesi,
- Huzûr-ı Hümâyûn Müderrisleri Defteri, İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, nr. 172; Huzûr-ı Hümâyûn Ders Takriri Defterleri, İÜ Ktp., TY, nr. 4167, 6708, 7297, 7311, 7312, 7316, 7317, 7318, 7320, 7321, 7322, 7323, 7324, 7325, 7326, 7328, 7329, 7331, 7332, 7333, 7334;
- Abdurrahman Abdi Paşa, Vekâyi'nâme, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5154, vr. 135a-b; Râşid, Târih, İstanbul 1282
- Çelebizâde Âsım, Târih, İstanbul 1282,
- Şem'dânîzâde, Mürî't-tevârîh (Aktepe),
- Sâdullah Enverî, Târih, İÜ Ktp., TY, nr. 2437, vr. 68a-b;
- Vâsıf, Târih, I,
- Mütercim Âsım Efendi, Târih, İstanbul
- Atâ Bey, Târih, I,
- Cevdet, Târih, VII,
- Lutfî, Târih, III, V
- Vildan Fâik (Debreli), el-Mevâizü'l-hisân, İstanbul 1330;
- Lütfî Simavi, Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, İstanbul 1340
- Tahsin Paşa, Abdülhamîd'in Yıldız Hatıraları, İstanbul 1931
- Halid Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi: Son Hatıralar, İstanbul 1941
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı Ankara, 1965
- Ebül'ulâ Mardin, Huzûr Dersleri, İstanbul 1951, I, (nşr. İsmet Sungurbey), İstanbul 1966
- "Huzur Dersleri", İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası, XVI/3-4, İstanbul 1950
- XVII/1-2 (1951),
- XVII/3-4 (1951),
- XVIII/1-2 (1952),
- XVIII/3-4 (1953),
- XIX/3-4 (1953),
- İsmet Sungurbey - Semiha Omay, Huzur Dersleri ile İlgili Konuşmalar, İstanbul 1965;
- Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmuası, IV/74, İstanbul 1918,
- Necdet Sakaoğlu, "Huzur Dersleri", İstanbul 1994
- Osman Öztürk, "Ramazan Mübâhaseleri: Huzur Dersleri", Diyanet Dergisi, X, Ankara 1971,
- Fikret Sönmez, "Saray Çatısı Altında İlmî Faaliyetler: Huzur Dersleri", İlim ve Sanat, II/7, İstanbul 1986

OSMANLININ MANEVİ SURLARI

Hüseyin ÖZDEMİR

Ayasofya Camii

OSMANLININ MANEVİ SURLARI

Hüseyin ÖZDEMİR¹

Osmanlıların önemli hususiyetlerinin başında, birçok farklı din ve millet mensubunu bünyesine almış olarak faziletli bir toplum oluşturabilmeleri gelir. Birkaç sene evvel Bulgaristan'da karşılaştığımız 70 yaşlarındaki Ermeni Agop'un İstanbul'dan geldiğimizi öğrenince boynumuza sarılıp ağlaması, "Bizim çok faziletli komşularımız vardı." diyerek hasretle geçmişi araması, Osmanlı toplumundaki hoşgörünün gayrimüslimlerce de benimsendiğinin en güzel misallerinden biridir. Böyle faziletli bir toplumun oluşması elbette iyi bir yönetim ve çevrenin oluşturulmasıyla mümkündür.

Osmanlı padişahları kendilerini saltanat sürecek bir kral gibi değil, Allah'ın yeryüzünde adaleti hakim kılan kamu otoritesiyle iyiliği emredip kötülükleri yok etmekle görevlendirilen hizmetkarlar, kullar olarak görmüşlerdir. Medreselerden ve diğer sivil eğitim kurumlarından yetişen ulemalar ve mutasavvıflar da, Osmanlı toplumunu inşa eden manevi mimarlardır ki Kur'an ve "üsve-i hasene" olan Hz. Peygamber'den (s.a.s.) aldıkları dersi; İslam'ın elmas kılıncının parıltılarını gönüllere ve beyinlere ulaştırmışlardır. Çünkü eğitilecek olan insandır ve insanın yaratılışında imtihan gereği fisk ve takvaya, hayra ve şerre müsait birçok duygular ve istidatlar vardır. Onun için camilerdeki, tekkelerdeki, medreselerdeki ve hatta Enderun'daki eğitimin hususiyetine baktığımızda her şeyden önce insanın ahlak ve terbiye boyutuna çok önem verildiği görülür.

Osmanlı Devleti Tebaasını Münkerden Korumaya Çalışır

İslam ahlakının yayılması, buna mukabil münkerin, kötülüklerin önlenmesi Allah'ın iman edenlere emridir.

---

1 Dr., Tarihçi-Osmanlı Arşivleri Uzmanı

“Ey Mûminler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında acımasız, güçlü, Allah’ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.”²

Bu ayetle ilgili olarak Hz. Ömer (r.a.), Sevgili Peygamberimize:

“Ya Rasulallah! Kendimizi ateşten koruruz. Ancak çocuklarımızı nasıl koruyabiliriz?” diye sordu. Allah Resûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Allah’ın sizi nehyettiği şeylerden onları sakındırır ve Allah’ın size emrettiği şeyleri onlara emrederseniz ve bu şekilde onları korumuş olursunuz” Bir başka hadis-i şerif, “Hepiniz yöneticisiniz ve yönetiminiz altında bulunanlardan sorumlusunuz.” (Riyazu’s-Salihin, s. 281 H. No: 657).³

Devletin başı olarak Osmanlı padişahları, bir yandan îla-yı kelime-tullahı ve adaleti yeryüzünde hâkim kılmak görevi ile kendilerini vazifeli sayarlarken, diğer yandan da tebaasının dinî ve dünyevî bütün hallerinden kendilerini sorumlu tutmuşlardır. Selimnâme’nin yazarı Celâl-zâde Mustafa, Yavuz Sultan Selim hakkında şunları söyler:

“İslam ülkelerinde tek kişiye dahi haksızlık yapılması ve zulmedilmesi hoş görülmezdi. Memlekette yapılan zulüm ve haksızlığı bilip tedbir almamak ona göre en büyük günahı. Gerçekten kendisini padişah bilmezlerdi. Yüce Allah’ın aciz, hakir kulu, yeryüzünde kullarının önemli işlerini kayırmağa koyduğu aşığı yaratığıym, diye buyururlardı.”⁴

1790 tarihinde III. Selim, Adalar mukataasının kemakân (önceden olduğu gibi) Seydi Ömer’e verilmesine dair sadrazamın arzının üzerine şu hattı yazmıştı:

“Seydi Ömer’e verilsin ve gereği gibi tembih olunsun ve bostancıbaşı nezaret eylesin. Maazallah ehli İslam’a bir katre (damla) müskirat (içilmesi haram olan madde) fûruht olur (satılır) ise cevaba kadir olmayıp, cümlesini kıtal ederim, böylece tembih edesin.” Sadrazam, padişahın bu iradesinden sonra ilgililere yazdığı yazıda: “..fi mabad (bundan sonra) Adalar reayasından birinin ehli İslam’a bir katre hamr (şarap) ve müskirat vesaire sattığı tahkik olunur ise mazharı gadabı şehriyari (padişahın gadabına

2 Tahrîm Suresi, Ayet: 6

3 Elmalî M. Hamdî Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, VIII, s. 161

4 Celal-zade Mustafa, Selim-name, s. 267

mazhar olacağını bilsin) kendüye gereği gibi tefhim edilsin..(anlatılsın)”

buyurmuştur.⁵

Padişahlar da insandı, hata yapabiliirdi ama hemen karşısına şeyhülislam dikilirdi. Ebussuûd Efendi,

“Ehli zimmetin getürdükleri hamirden nısıf öşür (içkiden yarım öşür-vergi) ve harbî (düşmanın) getürdüğü hamirden tamam öşür almak meşrudur. Lakin Cuma namazı kılınur şeyhirlerde alaniyeten hamir getürmek asla meşru değildir. Hafiyeten (gizli) getürdükleri takdirde birbirine alaniyeten beyi eylemek (satmak) ve Müslümana bey eylemek dahi meşru değildir. Birbirine beyi eylediklerin dahi asla izhar (göstermeden) eylemeyeler.”⁶

Atının dizginine sarılarak, “ahkâm-ı şeriata aykırı olan bir emrini eğer infaz ettirirse halline fetva vereceğini” alenen beyan eden Zenbilleri’yi bu salabet-i din-perveranesi üzerine, Sultan Selim, kızmak bir yana iltifat etmiş, meşihata ilave iki kazaskerlik görevini de kendisine teklif etmiştir.⁷

Emr-i ma’rûf ve nehy-i münker bilindiği gibi bütün Müslümanlara farzdır. Fakat bu görevi el ile yapmak (hisbet) hükümet adamlarına, dil ile yapmak yani vaaz u nasihat din adamlarına, kalb ile yapmak da her Müslüman’a farzdır.⁸ Âyet-i kerîmede meâlen; “Sizden, insanları iyiliğe çağırın bir cemâat olsun ki ma’rûfu (kitab ve sünnete uymayı) emreder ve münkeri (kötülükleri) yasak eder hâlde bulunsunlar.”⁹ İslam fıkında ceza verme gibi fiili müdahale hakkı kamu otoritesine verilmiştir. Eğer meşru olmayan bir şey yapılıyorsa, kamu otoritesinin başında bulunan padişahın görevi, hem dinin emri, hem de toplumun selameti açısından nerede ve ne şekilde olursa olsun gördüğü münkeri (kötülüğü) fiili anlamda bertaraf etmektir. Bundan dolayı İslam devlet kurumları arasında “İhtisab Teşkilatı” adında bir müessese ortaya çıkmıştır. Osmanlıda Sultan I. Murad’ın hicrî 787 (1385) zamanından itibaren her kaza merkezinde, kadının yardımcısı olarak bu görevlere bakan bir muhtesibin var olduğu bilinmektedir.¹⁰

5 BOA. HAT. 210/11349 (1205)

6 Ahmet Refik, Eski İstanbul, s. 47.

7 N.Kemal, Evrak-ı Perişan, s.371

8 Müslim, iman 78, vd.

9 Âl-i İmrân Sûresi, Ayet: 104

10 BOA, Vakfiyeler Tasnifi, no: 162/5, bkz. Şamil İslam Ansiklopedisi.

Osmanlılarda dinî emir ve yasakların yerine getirilmesine padişahlar bizzat nezaret ederek, cemiyet hayatındaki münasebetlerin, ma'rufla amel etme ve münkerden uzak kalma esasları çerçevesinde cereyan etmesine dikkat etmişlerdir. Böylece ahlâk ve ananelerin nesilden nesle bozulmadan intikali sağlanmış, Allah hakkı ve kul hakkı gözetilmiştir. İyiliklerin emredildiği ve kötülüklerin men edildiği bu toplum muhitinde haramı helali bilen, İslamî terbiye ve ahlakla donanmış güzel insanlar yetişmiştir. Hele Osmanlıda Ramazan bir başkadır; her tarafı manevi bir atmosfer kaplar, Müslümanlar, iyilikte ve takvada âdeta yarışır.

Osmanlı Hayatında Ramazanların Önemi

Dinine gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Osmanlılar, Ramazan ayını manevi ve sosyal hayat açısından çok iyi değerlendirmiyorlardı. Çünkü oruç ibadetinin; nefsi terbiye etmesi, hayatı bir nizam ve intizama sokması, toplumun bütün fertlerini yardımlaşma ve sevgi içersinde kaynaştırması gibi faziletleri, ideal bir toplum için çok önemli bir ibadetti. Devlet yönetimi ve din adamları Ramazanın feyizli geçmesine çok önem veriyor gerekli tedbirleri alıyorlardı. Bir yandan vaaz ve nasihatlerle insanların dinî bilgi ve maneviyatları güçlendirilirken, diğer yandan ziyafetler, yardımlaşma ve hediyeleşmeler ile sosyal dayanışma güçlendiriliyordu. Osmanlının bu sosyal hayatı gayrimüslimleri bile etkilemekteydi.

Tanzimat sonrası İstanbul'da Ramazan boyunca kalan Fransız gezgin Gerard De Nerval, Ramazan gecelerinin çok hareketli yaşandığını; Müslümanların ibadet edip, Kur'an okuduklarını, kıraathanelerde meddahların Süleyman (a.s.) kıssası gibi hikâyeler anlattıklarını ve Karagöz oyunları izlediklerini anlatır...

“Arkadaşım Beyoğlu'ndaki evine döndü. Ben ise bu gecenin hayran kaldığım güzelliğinden gözlerim kamaşmış olarak bütün Boğaz girişi manzarasının tadına iyice varıldığı Dervişler Tekkesi civarında gezinmeye gittim. Uzaktaki kıyıların girinti ve çıkıntılarının çizgilerini ortaya süren güneş yükselmekte gecikmedi. O sırada Tophane rıhtımı üzerinden sahurun sona erdiğini belirten bir top sesi gürlendi. Birden tekkenin üst tarafında bulunan küçük minareden “Allahüekber, Allahüekber...” diyen hüzünlü bir ezan sesi yükseldi. Kendimi garip bir duyguya kaptırmaya mani olamadım.

Evet: Allah büyüktür; Allah büyüktür!

Allah büyüktür! Hz. Muhammed (s.a.s.) de O'nun peygamberidir! Günahlarınızı O'ndan gizleyemezsiniz.

İşte bitip tükenmek bilmeyen bu yakınmaların ebedî ve ezeli sözleri...

Benim için O'na ne ad verilirse verilsin, Allah her yerdedir. Bir an için kendimi gerçek bir günahkâr ve suçlu hissetseydim çok mutsuz olacaktım. Fakat, birçok milletin içinde yaşadığı bu şehirde çeşitli dinlerden insanların hep birlikte katıldıkları bu eğlence gecelerinin birisinden, diğer bütün Beyoğlu Frenkleri gibi ben de yararlandım.”¹¹

Nerval, “Ramazanda herkes her eve girebiliyor ve orada verilen yemekleri yiyebiliyordu. Fakir ve zengin bütün Müslümanlar güçleri nispetinde bu dinî görevi yerine getirmeye çalışıyordu. Üstelik evlerine gelen kimselerin Müslüman olup olmadıklarına da bakmıyorlardı.” diyerek ibadetin sosyal boyutunu da eserinde anlatmaya çalışmaktadır.

Osmanlı reform döneminden itibaren devletin her alanında olduğu gibi dinî ve sosyal hayatta gedikler açılmaya, insanların dünya ve ahiret hayatını mahveden münkirat yayılmaya başlamıştır. Bundan dolayı gerek padişahlar tarafından gerekse şeyhülislam tarafından halka tembihatlarda bulunulmuştur. Muhtemelen Şeyhülislamlık makamından kaleme alınan bir tembihatta Ramazan-ı Şerifte herkesin maneviyata ve edebe riayet etmeleri hususunda şunlar ifade edilmiştir:

1. Padişahın da bazı camileri ziyaret edeceğinden Müslümanların vazâif-i ubudiyete ve kâide-i edebe riayet etmeleri gerekmektedir.

2. Asayiş muhafazaya dikkat edilecek, çarşı içinde, Beyazıt ve Şehzadebaşı'na doğru halkın yoğunlukta geçtiği cadde üzerlerinde dükkanlarda oturularak gelip geçenler özellikle kadınlar rahatsız edilmeyecektir. Arabalar dahi bu yol güzergâhlarında durmayacaktır.

3. Hanımların namaz kılmaları ve vaaz dinlemeleri için Sultanahmet, Şehzade ve Laleli Camileri öteden beri mahsusen tahsis olduğundan, erkeklerin bu camilere girmeleri, kadınların da başka camilere gitmeleri yasaktır. Kadınlar kıyafetlerine dikkat edecek, geceleri gezmeyecek ve suizana sebep olmayacaklardır.

4. Teravih namazlarına dikkat edilecek, bu vakitlerde herkes çevresindeki camilere gidecek ve gece fenersiz kimse dolaşmayacaktır.

11 Gerard De Nerval, *Doğuya Seyahat*, Çev: Muharrem Taşcıoğlu, s.37

5. Eğlence yerlerinde ve kahvelerde herkes edebe riayet edecek, kumar vb. oyunlar kesinlikle oynanmayacaktır.

6. Şerî bir özürlü olmadıkça herkes oruç tutacak, özürlü olanlar bile açıktan bir şey yemeyeceklerdir.

7. Her Ramazan düzen ve temizliğe daha çok dikkat edildiği, hiçbir şekilde sokaklarda ve dükkan önlerinde süprüntü, çöp vs. bulunmayacaktır.

Bu kuralları memurlar denetleyecek ve uymayanlara icap eden te'dibat yapılacaktır.¹²

Ramazanın manevi huzurundan etkilenen sadece Nerval değildir. Luyis Sabuncu isminde bir gayrimüslim de Ramazan ayının manevi atmosferinde meydana gelen bozulmalardan şikayet ederek şu mütaalada bulunmaktadır:

“Abd-i ahkarları din-i mübin-i Ahmedi-i mukaddesenin ahkamıyla müşerref değil isem de iş bu din-i celilin akaid ve ahkamına hürmetim ber-kemal olduğundan Ramazan-ı mağfîret iktiranı hakkında atebe-i felek-mer-tebe-i hilafetpenahilerine bil-istirham bazı mülahazatı arza içtisar eyledim:”

Ramazanda her zamankinden fazla dinin erkânına riayet etmek ve her türlü menhiyattan uzak durmak lazım gelirken bunlara tam riayet edilmediği görülmektedir. Bazı ashab-ı zühd ve takva müstesna ibadetlerde ihlâs ve samimiyet azalmıştır. Gündüzleri resmî daireler ve esnaf geç açılmakta çoğu vakitler uyku ile geçmektedir. Geceleri eğlence yerleri; tiyatrolar, kahvehaneler gençlerle dolup taşmakta kumar ve gençleri ifsad edecek türden çalgılar ve ahlaksızlıklar yaygınlaşmaktadır. Görevli polis memurları da bu tür fütursuzluklara göz yummaktadır. Onun için böyle yerlerde görevli memurların ashab-ı sıdk ve istikametten olmaları ve asayîşi ihlal eden ile edep dairesinde hareket etmeyenleri tedip etmelidir.¹³

6 Ramazan 1312 / 3 Mart 1895

Luyis Sabuncu kulları

Yapılan tembihatlar Tanzimat sonrası dönemde Avrupa'ya ardına kadar açılan kapılardan menhiyatın girmesini önleyememiş, özellikle

12 BOA. A.DVN. 139/78 1275.S.19

13 BOA.Y.PRK.TKM 34/25

zengin ve yönetici sınıf arasında sefahat çok çabuk yayılmıştır. Avrupa'ya gönderilen veya Fransız mürebbiyelerin terbiyesinde yetişen yönetici sınıf mensupları ve aydınlar arasında, Cemil Meriç'in ifadesiyle "Batının gönüllü acenteleri" yetişmiştir. Sadarete gönderilen bir tezkirede bu duruma işaret edilmektedir:

Askeriye ve mülkiye sınıfından bazı gençlerin, Beyoğlu tarafında bulunan lokanta ve kıraathanelere giderek, gündüz ve alenen yemek yiyip, içki içmekte oldukları ve oralarda hazır bu gibi ahval-ı rezilaneye gören ecnebilerin, alaylı bir şekilde medeniyetin bu derecelere vardığını, güya yapılanların iyi bir şey olduğunu söyledikleri ve bu tür davranışları onların öğrettikleri padişahın kulağına gitmiş ve fevkalade teessüf etmiştir. Bir takım kişiler, bu gibi hareketleri medeniyet ve hürriyet icabından addetmişlerdir. Beyana hacet olmadığı üzere alaniyeten oruç yemek ve müskirat ve sigara içmek, hürriyet ve medeniyet muktezasından olmayıp insanlar arasında külliye menafi-i diyanet ve ahlak-ı İslamiye bir harekettir. Bu gibi fiiller, muhafaza-i şeahir ve ahlak-ı islamiyeyece reddedilir ve zemmedilir. Diğer efrad-ı muvahhidini ittiham ve en rezil bir denaetkarlık olarak bu ahvalin ortadan kaldırılıp izale edilmesi, zahir ve bahir olan mesuliyet-i maneviyeden dolayı vazife-i mukaddese-i hilafet-i kübraya dahi müterettip bulunduğu binaen, zikredilen ahval-ı rezilane kanunlar ve sair icap edenler vesatatleriyle behemhal men'i zımında taraf-ı Seraskeri'ye vesaireye tembihat ve tebliğat-ı ekki-de-i müessire ifası. Bu gibi hem diyaneten ve hem de ahlaken ve edebe külliye mugayiratu açık olan ahvalin vukuuna meydan verilmemesi mukteza-yı emri ferman hazret-i cenab-ı tacidarıden olmakla ol babda.

5 Ramazan 1302/18 Haziran 1885¹⁴

Bu tür münkiratın manevi mesuliyetinin İslam halifesinin de üzerinde olduğunun bilincinde olan II. Abdülhamid'in, dinî esaslara dikkat edilmesi için zaman zaman fermanlar çıkardığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Mesela padişahın beş vakit namazın cemaatle kılınması ve özürsüz olarak maazallah orucun terk edilmemesi hususunda gönderilen fermanın bütün ahaliye ilan edildiği Canik Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir.¹⁵

14 BOA. Y.PRK.BŞK, 9/55

15 BOA.A.MKT.UM 66/53 14 B.Said Nursî, Emirdağ Lâhikası 7. mektup)

Seraskerlik gibi makamlara tembihatta bulunmaktan öte yapılacak fazla bir şey de yoktur. Artık Osmanlı Devleti kültürel anlamda da Batı'nın etkisi altına girmiş, fiili anlamda emr-i ma'ruf ve nehy-i münker görevini yapamaz bir duruma gelmiştir.

Âlimlerin Yeni Manevi Surlar İnşası

Olan bitenler karşısında padişahlar da şeyhülislam da çaresizdi. Eskiden dalalet ve sefahat cehaletten geliyordu, Tanzimat sonrası ise "hürriyet" bayrağı altında, fen ve felsefe öğrenenler arasında, yani aydınlar arasında sefahat yayılıyordu. Hem devletin hem de İslam'ın mukadderatı, Müslümanların dünya ve ahiret saadetleri tehlikeli bir hal almaya başlamıştı. Siyasilere, aydınlar ve âlimler neler yapılması gerektiğini tartışıyor, bu fikirler çerçevesinde birbirinden farklı dinî ve siyasî cereyanlar ortaya çıkıyordu. Fikirleri ve eserleri her geçen gün daha çok rağbet gören âlimlerin başında Bediüzzaman geliyordu. O'na göre eski hal muhaldi, tecdit olmuş yeni bir aşî gerekiyordu. Bediüzzaman, II. Meşrutiyet sonrası "Avrupa, İslam devletinin nurunu söndürmeye çalışıyor." diyerek, mücadeleleri ve eserleriyle Müslüman evlatlarını zehirleyen, Avrupa filozoflarının materyalist fikirlerine karşı, din ilimleri ve fen ilimlerinin imtizacıyla akıllara ve kalplere manevi bir set oluşturmaya başlamıştır. Özellikle dinin yerine konmaya çalışılan bilim kavramını yerli yerine oturtmuştur. Bediüzzaman, "fen ilimleri, tekvini ayetleri, kâinatı, varlıkları anlatan adetullah kanunlarıdır" diyerek bilim-din çatışmasının yanlışlığını ortaya koymuştur. Millet inanı ve ahlakı üzerinde olumsuz tesir yapan kavramlardan birinin de "hürriyet" olduğunu ve yanlış anlaşıldığını belirten Bediüzzaman, "ne nefsinde ne de başkasına zararı dokunmamaktır" kaidesiyle hürriyeti açıklamış ve bu konuda adliye vekili ile hasbihalinde şunları söylemiştir:

"Evet hürriyetçilerin ahlak-ı içtimaiyede ve dinde ve seciye-i milliyede bir derece laubalilik göstermeleriyle yirmi otuz sene sonra dince, ahlakça, namusça şimdiki vaziyeti gösterdiği cihetten, şimdiki vaziyette de elli sene sonra bu dindar, namuskâr kahraman seciyeli milletin nesl-i âtisi, seciye-i diniye ve ahlak-ı içtimaiye cihetinde ne şekle girecek, elbette anlıyorsunuz. Bin seneden beri bu fedakâr millet, bütün ruh u canıyla Kur'an'ın hizmetinde emsalsiz kahramanlık gösterdikleri hâlde, elli sene sonra o parlak mazarını dehşetli lekadar, belki mahvedecek bir kısım nesl-i âtinin (yeni neslin) eline elbette Risale-i Nur gibi

bir hakikati verip, o dehşetli sukuttan kurtarmak en büyük bir vazife-i milliye ve vataniye bildiğimizden, bu zamanın insanlarını değil, o zamanın insanlarını düşünüyoruz”¹⁶ “..ehl-i dalalet tarafından aşılana manevi hastalıkların kısm-ı âzamı, Kur’ân eczanesinin Risâlei-Nur ilaçlarıyla izale edilebilir...Şimdiki bataklığa ve manevî tâuna sukutun sebebi ise, terakkî fikrinden neş’et ettiği cihetle, onların hatalarını gösterip, suud (yükselme) ve terakki, Müslüman için ancak İslamiyet’te ve imanlı olmakta olduğuna...”

işaret etmiştir.

Osmanlı ve Cumhuriyetin en önemli alimlerinden biri olan Bediüzzaman’ın ifadelerinden anlaşılmaktadır ki İslam’ın etrafındaki surlar birer birer yıkılmakta, açılan gediklerden çağdaşlık ve medeniyet adına münker, sefahat zamanla hızını artırarak alabildiğine yayılmaktadır. Bediüzzaman ekilen sefahat tohumları neticesinde elli sene sonra neslin anarşizmin ve ahlaksızlığın girdabına düşeceğini, nefsinin esiri olup elması, elmas bildiği hâlde kırılacak cam parçalarına değiştireceğini görerek, önce devlet yönetiminin ve hakimlerin dikkatini çekmiştir. Buralardan netice çıkmayacağını anlayınca, yönünü halka çevirmiş ve kendi ifadeleriyle elmas kıymetindeki iman hakikatlerinin, kırılacak cam parçaları hükmündeki dünya sefahatine değiştirilemeyeceğini tek tek akıllara, kalplere anlatılması mücadelesine girişmiştir. Ona göre maddeten terakki etmiş, aynı zamanda faziletli toplum, ancak kökü sağlam ve tecrübe edilmiş hakikatler üzerinde oluşturulabilecektir.

Tanzimat sonrasında fikrî anlamda, II. Meşrutiyet sonrası fiili anlamda devletin korumasından ve manevi surlardan yoksun bırakılan, bilakis Batılılaşma adına münkere teşvik edilen Müslümanların durumu, duanın vakti olmalı ki, imanı tahkim ve ahvali tamir üzere aydınları ve alimleri yeni manevi surlar inşa etmeye yöneltmiştir. Hadislerden anlaşılmaktadır ki Âhir Zaman olarak adlandırılan kıyamet öncesindeki dönemde, insanlar önce haksızlığın, adaletsizliğin, savaşların, ahlaki dejenerasyonun yaygınlaştığı bir dönemi yaşayacaklardır. Bu dönemin ardından ise, Kur’ân ahlakının dalga dalga insanlar arasında yayılmaya başladığı ve en sonunda bütün dünyaya hakim olduğu Altın Çağ gelecektir.

16 B.Said Nursi, Kastamonu Lahikası 12.mektup

TOPKAPI'DA RAMAZAN

Mehmet Bahadır DÖRDÜNCÜ

Topkapı Sarayı Adalet Kulesi 1890, Abdullah Frères Kongre Ktp. Arşivi

TOPKAPI'DA RAMAZAN

Mehmet Bahadır DÖRDÜNCÜ*

Osmanlı ihtişamının zirvelerde olduğu -bugün klasik dönem olarak adlandırdığımız- zamanlarda devletin her alandaki ihtişamı göz kamaştırıcı bir seviyedeydi. Osmanlı devlet sisteminin ve kültürünün temelinde yer alan İslam inancının gerekleri de bu dönemde büyük bir hassasiyetle yerine getirilirdi. Ramazan ayının gelmesi ile birlikte Topkapı Sarayı'nda dinî hava yoğunlaşırdı. Cihana hâkim bir devletin yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı, hem İslam halifesinin ikametgâhı olması hem de hiçbir devlete nasip olmayan Mukaddes Emanetler'i bünyesinde barındırması hasebiyle apayrı bir ehemmiyete haizdi.

Sarayda dinî gün ve gecelerde yapılan merasimler yıllardır süregelen çok köklü teşrifatlara ve geleneksel protokollere bağlıydı. Merasimlere yapılacak davetlerin nasıl olacağından, kimlerin katılacağına, katılımcıların protokoldeki yerlerinden, giyecekleri hilatlara kadar belirliydi. Bu törenler çok katı bir disiplin içinde yapılırdı ki saraydaki pek çok töreni gören yabancı elçiler, gördükleri, disiplin ve nizamdan çok etkilendirlerdi. Devrinin süper gücü her fırsatta ihtişamını gösterirdi. Dost devletlere olabildiğince güven, düşman devletlere kahredici bir korku veren bir ihtişam...

Törenler ilk olarak üç ayların başında recep ayının on ikinci günü Haremeyn'e para gönderilerek çeşitli ihtiyaçların karşılandığı Surre Alayı ile başlardı. Sultanahmet avlusunda dokunan Kâbe örtüsü de bu alayla yollanırdı. Alay, Topkapı Sarayı'nda yapılan çok teferruatlı bir Surre töreni ile Surre Emîni'ne teslim edilerek bizzat padişah tarafından dualarla uğurlanırdı. İlerleyen dönemlerde Dolmabahçe Sarayı'ndan gönderilecek olan Surre'nin yola çıkış tarihi de ulaşım şekillerinin değişmesiyle birlikte daha ileri zamanlara alınmıştır.

---

* Tarihçi-Yazar.

Müslüman bir hükümdar ve halife olarak padişah, Ramazan aylarında yapılan huzur derslerini, dinî sohbetleri takip ederdi.

Ramazanın on dördüncü günü vezirler, kethüdalar, yeniçeri ağası, defterdarlar gibi görevlilere tezkireler yazılarak Hırka-i Şerif ziyaretine davet edilirdi. Ulemayı ise Şeyhülislam davet ederdi.

Padişah, Müslümanların halifesi olarak, törenle Hırka-i Şerif ve mukaddes emanetleri ziyaret ederdi. Bunun için Hırka-i Şerif Alayı tertip edilirdi. Hırka-i Saadet (Hırka-i Şerif) sarayda Hırka-i Saadet dairesi içinde gümüş bir muhafaza içinde saklanırdı. Bu daire Yavuz Sultan Selim Han zamanında yapılmıştı.

Ramazanın on beşinci gününün gecesinde (on dördüncü günün akşamı) Mukaddes Emanetler'in bulunduğu dairede bizzat padişahın da katıldığı bir temizlik merasimi yapılırdı. Gül suyu dolu kâselerle temiz sünger ve bezlerle Hırka-i Saadet dairesi temizlenirdi. Padişah gül suyunu batırılmış süngerlerle Hırka-i Şerif şebekelerini temizlerdi. Çuhadar ve rikaptar ağalar, has odalılar, gedikliler gibi görevliler de dairenin kapılarını, pencerelerini, duvarlarını vs. temizlerlerdi. Mukaddes Emanetler'e gösterilen saygının bir gereği olarak temizlikte kullanılan sünger ve bezler atılmaz saklanırdı.

On beşinci günün gecesini yapılan temizliğin ardından Ramazanın on beşine denk gelen ertesi gün ziyaretler yapılırdı. O güne has olarak sabah namazı Hırka-i Saadet dairesinde cemaatle kılınırdı. Öğle namazından iki saat önce Has odalılar gümüşten mamul Hırka-i Saadet sandukasını gümüş sehpanın üzerinden alarak muhteşem işlemelere sahip yastıklar üzerine koyarlardı.

Hırka-i Şerif ziyareti her zaman öğle namazını kılındıktan sonra yapılırdı. Genelde Ayasofya Camii'nde öğle namazı kılınır, namazın ardından Hırka-i Şerif dairesine geçilirdi. Baş imam, ikinci imam, has oda imamı, müezzin ve çavuş ağalar ayakta sırayla Kur'an okurlardı. Hırka-i Şerif ziyaretine sadrazamlar ve şeyhülislam da katılırdı. Tören sırasında padişah sandukanın yanında, sadrazam sağında, Darüssaade ağası solunda durarak ziyaret ifa olunurdu. Törene katılacak herkesin daireye gelmesinin ardından imam Kur'an okur, bunu müteakip padişah kendinde bulunan altın anahtarla sandukayı açardı. Ardından sanduka içindeki sırmalı, inci işlemeli yedi adet yeşil kadife bohçayı çözerdi. Bu bohçalar içinden ikinci muhafaza çıkardı. Bu muhafaza altından yapılmış iki kanatlı bir çekmece idi. Bu çekmecenin altın anahtarı da padişahın bulunuştu. Sultan bu çekmeceyi de açtıktan sonra Hırka-i

Saadet'in yakasında bulunan düğme bir kâse içine konular, bir parça ıslatılır, amber sürülür ve ocağa tutulurdu. Kâsede kalan az miktardaki su başka sulara damlatılır ve "Hırka-i Şerif Suyu" olarak hediye edilirdi. (II. Mahmud zamanında bu gelenekten vazgeçilmiştir.) Sandukayı açan padişah, Hz. Peygambere duyduğu sevgi ve saygının bir nişanesi olarak hırkaya yüzünü gözünü sürerdi, bu törenlerde pek çok padişahın göz yaşlarını zor tuttuğu rivayet edilir. Sultan daha sonra diğerlerinin ziyaretine müsaade verirdi.

Ziyaretlerde Hz. Peygamber'e duyulan saygının bir gereği olarak kesinlikle oturulmaz bütün tören boyunca ayakta durulurdu. Ziyarete gelenler dualar okuyarak Hırka-i Şerif bohçasına yüz sürerlerdi. Yapılan ziyaret Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmak için yapılırdı. Ziyaret bitirildikten sonra daire en düşük rütbeden başlanarak terk edilirdi. En sonunda şeyhülislam, sadrazam ve padişah daireyi terk ederdi.

Enderun'un ziyaretinin ardından Birun halkının ziyareti başlardı. Ziyaretten sonra, yüz sürülen kısmı silahtar ağa, altın tas içinde getirilen gülsuyu ile yıkar amber sürerek kuruturdu. Hırka-i Şerif padişah tarafından yenilenen bohçasına konular ve altın çekmeceye yerleştirilirdi. Bu merasim büyük bir huşu içinde yapılırdı. Allah Resulü'nün hırkasına bohçası dışından bile olsa yüz sürmek herkese büyük bir ruhanî haz verirdi. Önce çekmece, sonra sanduka padişah tarafından kilitlenirdi.

Her sene rutin olarak yapılan bu törenler bütün İslam dünyasına duyurulur ve İslam âleminde geniş yankı uyandırırdu. Hırka-i Şerif ziyareti her sene yapılmasına rağmen bununla alakalı haberlere dönemin gazetelerinde genişçe yer verilir, törenler uzun uzadıya anlatılırdı.

Saray, 1830'larda II. Mahmud tarafından hemen hemen terk edilmiş Abdülmecid'den itibaren de Osmanlı padişahları Topkapı'da kalmamaya başlamışlardır. Ancak Mukaddes Emanetler'i Dolmabahçe'ye yahut Yıldız Sarayı'na getirtmeyip baba ocaklarında kalmasını istemişler ve her yıl Ramazan ortasında Hırka-i Saadet ziyaretine gelmeyi ihmal etmemişlerdir. Ramazanın on beşinde yapılan bu ziyaretler için Hırka-i Saadet Alayları kurulmuştur. Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz zamanlarında ihtişamlı olan bu alaylar Sultan II. Abdülhamid döneminde daha sade bir biçimde ve genelde deniz yoluyla yapılmıştır. Padişahın Yıldız Sarayı'nın birkaç metre ötesindeki camide bile suikasta uğradığı düşünülecek olursa deniz yoluyla Sarayburnu'na gelinip oradan Topkapı Sarayı'na geçilmesi daha emniyetli bir yol olarak görülmektedir.

Günümüzde Mukaddes Emanetler'in bulunduğu bu dairede iki gelenek yaşatılmaya devam edilmektedir. Osmanlı döneminde olduğu gibi burada sürekli Kur'an okunmakta ve dairenin ziyarete kapalı bölümü her Ramazan açılıp temizlenmekte ve diğer Ramazanda açılıncaya kadar yeniden kapatılmaktadır.

Hırka-i Saadet töreninden sonra; Topkapı Ramazanlarında bir gelenek de aynı gün İstanbul'daki askerlere baklava gönderilmesidir. Bu geleneğin temelleri Kanuni Sultan Süleyman Han döneminde sefer zamanlarında askerlerin şevkini artırmak için pilav, yahni ve zerde ikram edilmesine dayanmaktadır. Daha sonra bu gelenek terk edilerek ulûfe dağıtımı sırasında çorba, pilav ve zerde ikram edilmeye başlanmıştır.

Saray mutfaklarında hazırlanan ve yeniçeri, sipahi, topçu ve cebeci gibi kapıkulu askerlerinin her on neferine bir tepsi hesabıyla hazırlanan baklava sinileri, futalarına (örtülere) sarılmış olarak Matbah-ı Âmire önüne dizilirdi. Bu Ramazan ikramını oluşturan sinilerin ilkinin, silah-tar ağa ve mahiyeti, bir numaralı yeniçeri olan padişah adına teslim aldıktan sonra, diğer ortaldan gelen ikişer nefer futalarına sarılmış birer siniyi nizami olarak yüklenirdi. Her bölüğün usta, saka, mütevellî, odabaşı gibi amirleri önde, baklava sinilerini taşıyanlar arkada, açılan kapıdan dışarı çıkarlar, baklava alayı coşkulu tezahüratlar yaparak Divanyolu'nda karşılıklı sıralanmış halkın arasından alkışlar içinde geçerek kışlalara yürürdü. Sini ve futalar ise ertesi gün Matbah-ı Amire'ye iade edilirdi.

Son dönemlerinde bozulan ve kuru gürültü hâline gelen Baklava Alayı törenlerinde, sini ve futalar iade edilmez olmuş, buna gerekçe olarak da "Baklava o kadar lezzetliydi ki tatlıyla birlikte sini ve futaları da yedik" gibi laubali sözler sarf edilmeye başlanmıştır. Bu, Osmanlı gibi saray terbiyesinde laubaliliğe kesinlikle taviz vermeyen bir sistemin bozulmasının işaretlerindedir. Baklava Alayı her ne kadar son dönemlerde istenildiği gibi yapılamaz olsa da eski İstanbul Ramazanlarının özgün törenlerinden biri olarak kalacak, oruç tutan askerinin iftar sofrasını şenlendirmek isteyen bir devletin geleneği olarak anılacaktır.

Padişah İbadetleri

Osmanlı padişahlarının Ramazan oruçlarına çok dikkat ettiği pek çok kaynaktan kayıtlıdır. Sarayda padişahların top sesi ve ezanla birlikte iftarlarını açmaları ve camilerde yakılan kandilleri görebilmeleri için Sofa-i Humayun'un Haliç'e nazır tarafında küçük bir İftariye Köşkü

yapılmıştır. Sultan İbrahim tarafından yaptırılan ve köşkten ziyade balkonun andırın bu sevimli yapının tepesindeki alemde “Allah ve Bismillah” üstündeki kubbenin iç tarafında ise

“Ya Rab mübarek bad,
Ya Rab saadet bad,
Ya Rab kuvvet bad
Ya Rab izzet bad
(Bad: Olsun, ola)

duası yazılıdır.

Hünkârlar genelde ibadetlerini Saray Camii'nde eda ederler. Ayasofya'da ezan okunmasını müteakip saray müezzini de ezana başlar ve koşullarında ezanı bekleyen görevlilerle birlikte sultan bu camiye gelirdi. Sultanı cami önünde karşılayacak olan görevliler silahtar, çuhadar, anahtar ve peşkir ağalarıydı. Sultan hünkâr mahfeline geçer ve namaz cemaatle eda edilirdi. Hükümdarın rahatsızlığından dolayı camiye gelemediği ve namazı dairesinde kıldığı ender durumlarda darüssaade ağası ve silahtar ağası camide bulunurdu.

Hilafetin Osmanlılara geçmesinin ardından padişahın Cuma namazlarına selatin camilere (sultanların yaptırdıkları büyük camiler) gitmesi âdet oldu ve bunun için selamlık alayları düzenlenmeye başlandı.

Bütün Müslümanlar gibi padişahların da Ramazanlarda ibadetlerine apayrı bir önem verdikleri bilinir. Genel olarak sultanlar teravih namazlarında Ayasofya, Sultanahmet, Bayezıt, Fatih ve Süleymaniye'ye giderlerdi, bunun dışında tebdili kıyafetle İstanbul'da cami cami dolaşanlar olduğu da rivayet edilir.

Ramazanın sonlarına doğru idrak edilen Kadir Gecesi'nde ise Topkapı Sarayı'nda Kadir Alayı tertip edilirdi. O gece padişah teravih namazını dışarıdaki camilerde kıldığı için bu alay düzenlenirdi. Bu gece en çok gidilen cami, dönemin en büyük camii olan Ayasofya idi. Daha sonraki dönemlerde ise sultanların Kadir Gecelerinde Sultanahmet ve Hamidiye gibi camilere gittikleri bilinir. Topkapı Sarayı'ndan Ayasofya'ya kadar olan yola meşaleler yakıldığı gibi önden giden yirmi meşale ve kırk fener, yolu aydınlatırdı. Alaya, nöbetçi has odalılar ile padişahın cuma selamlığına katılan görevliler katılırdı. Padişah bizzat cemaatin önüne geçip namaz kıldırılmaz, vazifeli imama uyardı. Cemaatle kılınan namazların ardından alay aynı güzergâhla saraya geri dönerdi.

Ramazanlarda Topkapı'da verilen iftarlar da çok meşhurdu. Osmanlıda hükümdarın, vezirlerin ve diğer devlet adamlarının iftar ziyafeti vermeleri âdettendi ve egemenlik sembolüydü. Her Ramazan, vüzeraya ve ümeraya, bu arada yabancı sefirlere ve gayrimüslim tebaanın ruhani ve cismani reislerine padişahın iftar ziyafeti verdiği malumdu. Bu iftarlar tepeden tabana tekrarlanan bir adetti.

Osmanlı iftarları zengin ve leziz mutfağın teşhir edildiği; Osmanlı terbiyesi ve ihtişamının bir arada gösterildiği, fakirlerle sofranın paylaşıldığı mahfiyetkâr, mistik bir sofradır. İftara davet edilen Avrupalılar yedikleri, içtikleri, hele hele gördükleri ve hissettikleri bu mistik havayı anlata anlata bitiremezler. Zaten çeşitli dinler değil, farklı içtimai sınıflar da aynı konakta oruçlarını açmaktadır.

Bu yazıda sarayda ne yenip ne içildiği hususunda özellikle durmadık, ama Fatih'in iftar sofrasında yediği yemekleri sayacak olursak: çorba, tavuk kızartması, yumurta, ispanaklı-peynirli pide, börek, mantı, bûrani ve lapa bulunurdu. Tatlı olarak, muhallibi, bal, zerde, kaymak, baklava, helva çeşitleri ve kadayıf; içecek olarak da bal şerbeti, pekmez şerbeti, nar suyu, naneli üzüm şerbeti ve ayran vardı. İftar açmak için hurma ve zemzem suyu bulundurulurdu. Fatih'in sofrası genelde sade olup saydığımız gıdaların hepsi aynı anda sofrada bulunmazdı. Dikkat edilirse yemeklerde domates ve patates -henüz Osmanlı topraklarına gelmediği için- kullanılmamaktadır.

Ramazanın sona ermesi ve bayramın gelmesiyle sarayda yeni bir telaş başlardı. Sultanın bayram namazına gidişi için bayram alayı hazırlanırdı. Alay diğer alaylardan çok farklı değildi. Özellikle devletin ihtişamlı yıllarında bayram alayı da muhteşem olur ve büyük bir debedebe ile yol alırdı. Bayram namazı için genelde Sultanahmet Camii'ne gidilirdi. Bunun dışında Fatih, Bayezıt, Süleymaniye, Nur-u Osmaniye ve Ayasofya'ya da gidildiği olurdu. Saraydaki merasimde görevli olanlar ise bayram namazı için özellikle Ayasofya'ya giderler ve namazı müteakip hemen saraya dönüp hazırlıkları tamamlarlardı.

Padişah, Bâbüssaâde önünde muayede merasiminden sonra Bâbüssaâde ağasının refakatinde, büyük imrahorun çektiği murassa eyerli ata binerdi. Ortakapı'dan (Bâbüsselam, şimdiki müze turnikelerinin bulunduğu yer) yalnızca padişah atı ile geçebileceği için çevresindekiler yürürlerdi. Ortakapı'nın hemen dışında sadrazam bekler ve padişahı selamladıktan sonra kenarda bekletilen atların en önündekine binerek camiye giderlerdi. Sultanın camide namaz kılacağı yer hazinedarbaşı tarafından

hazırlanırdı. Sadrazam, padişaha namaz kılacağı seccadesine kadar refakat eder, yanında namaz kılardı. Dönüş alayında da Ortakapı'ya kadar sadrazamın refakati sürerdi. Ardından Kubbealtı'nda bayram yemeği verilirdi.

Ramazan kültürümüzün sadece Topkapı sarayı ile ilgili olan geleneklerinden bahsetmeye çalıştık. Bu geleneklerin günümüzde sembolik de olsa yaşatılmasını bir tarihçi olarak lüzumlu görüyoruz. Zira Osmanlı Ramazan kültürü tarih kitaplarına mahkûm olamayacak kadar kıymetlidir, kıymeti bilinmelidir.

Faydalanılan Kaynaklar:

- Erol Özbilgen, Bütün Yönleriyle Osmanlı, Âdab-ı Osmaniye İz Yayıncılık, İstanbul 2003
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey. Bir Zamanlar İstanbul Tercüman 1001 Eser (Tarihsiz)
- İlber Ortaylı, İstanbul'dan Sayfalar, İst. Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2003
- İlber Ortaylı, Tarihin Sınırlarına Yolculuk, Ufuk Yayınları İstanbul 2001
- Süheyl Ünver, İstanbul Risaleleri 3, İst. Büyükşehir Belediyesi İstanbul 1995
- Esad Efendi, Osmanlılarda Töre ve Törenler, İstanbul Tercüman 1001 Eser İstanbul 1979
- Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB: Yayınları İstanbul 1993
- Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi (c.II, III , IV) , TTK Yayınları Ankara 1988
- Hoca Sadettin Efendi (Hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu) Tacü't Tevarih (c.IV) , Kültür Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1992
- Osmanlı Devleti Tarihi (c.1) Editör E. İHSANOĞLU Zaman Kitap 1999
- Dr. Hüseyin Özdemir, Osmanlı Yönetiminin Dinî Temelleri, Kılıç Kalem ve İlim, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2006
- Hilmi Aydın, Mukaddes Emanetler, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004
- Ahmet Şimşirgil, Topkapı Sarayı, Tarih Düşünce Yayınları, İstanbul 2005

OSMANLI İSTANBUL'UNDA RAMAZAN

Erdoğan KESKİNKILIÇ

Ayasofya minaresinden Sarayburnu, 1838 Louis Haghe Kongre Ktp. Arşivi

OSMANLI İSTANBUL'UNDA RAMAZAN

Erdoğan KESKİNKILIÇ*

Ramazan İslam toplumunda diğer aylara göre daha ayrıcalıklıdır. Ramazan ayının bu özelliği Osmanlı Dönemi İstanbul halkı tarafından da anlaşılmış olup, toplum gündelik hayatını Ramazan ayına göre şekillendirmiştir. Toplumun büyük bir kısmı hasretle Ramazanı bekler, bu ay içinde ruhani seviyelerinin zirvelerine ulaşırdı. Ruhani zevklerin had safhaya ulaşmasının yanında, içtimai yardımlaşma, eğlence, yeme - içmedeki çeşitliliğin ve zenginliğin ortaya çıkması gibi nice faaliyetlerle bambaşka ufuklara kanat açılırdı. Yediden yetmişe, fakirden zengine, reayadan padişaha toplumun bütün bireyleri bu ayın faziletlerinden ve nimetlerinden istifade ederdi.

Ramazan ayına devlet görevlileri çeşitli hazırlıklar yapardı. 1834 yılında Serasker Hüsrev Paşa, İstanbul kadısına yazdığı tezkere ile padişahın bu ayda çeşitli camileri dolaşacağından gerekli emniyet tedbirlerinin alınması, asayişin sağlanması, halkın ibadetini camilerde rahatlıkla yapabilmesi için gerekli şartların sağlanması ve herkesin dükkân ve evlerini temiz tutması gibi hususları belirtmiştir.

Ramazan ayının ilk on beş gününde selatin camilerde “Merhaba Ya Şehr-i Ramazan” (şehr, ay demektir) ve “Safa Geldin Ya Şehr-i Ramazan” gibi ibarelerin yazıldığı mahyalar kurulurdu. Bu mahyalarda ayın on beşinden sonra uygun resimler yer alırdı.

İtibarlı vaizler ve kıraatı güzel olan hafızlar belli başlı camilerde vaaz verip Kur’an okurlardı. Halk bu camilere akın eder, bu kişilerden istifade ederdi.

Devlet ricali ile ulemanın konaklarında verdikleri iftarlar ve iftar arkası ilmî ve edebî sohbetler birer ilim ve terbiye ocakları hâlini alırdı. Varidatı yerinde olan konak sahipleri konaklarında fakirlere de zengin iftarlar verirdi.

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniv. Tarih Bölümü

Ramazan ayında, diğere zamanlardan farklı olarak gece geç vakitlere kadar sokaklarda duran halk, bu ayı bir düğün edasıyla yaşardı. Kahvehaneler, dükkânlar, sahura kadar açık olduğundan meşale ve fenerler cadde ve sokakları ışıl ışıl aydınlatırdı. Halkın çoğu sahura kadar yatmaz kimi ibadet ile meşgul olur, az bir kısmı da XIX. yüzyıldan itibaren Direklerarası eğlenceleri, şehzadebaşı tuluat sahneleri, Karagöz oyunları, orta oyunlar, kukla ve hokkabazlar ile hoşça vakit geçirirlerdi. Gün boyu oruçlu olan halk, iftardan sonra gittikleri kahvehanelerde Ramazan zerine hikâyeler dinlerdi. Bazen de kitaba düşkün olan kahveciler, sahaflardan kiraladıkları Kan Kalesi, Hamzaname ve Battal Gazi gibi kitapları bir müşterisine okutturup, diğere müşterilerin de dinlemesini sağlardı. Bazen de kıraatı iyi olmayan kişiler kitap okurdu. Bunlar çoğu yerde hecelerdi. Hecelenerek okunan kitabın konu bütünlüğü kaybolur, fakat kahve halkının ekserisi orta yaş üzerinde olduğu için kimi uyuklar, kimi nargilesini çektikçe öksürmeye başlardı. Buna rağmen kahve halkı, kitaplardaki hikyeleri çok defa dinlediklerinden hecelenip anlaşılmamış gibi görünen kısımlar ya daha önce dinlenilmiş ya da başka bir zaman yine dinlenileceğinden mesele yapılmazdı. İlginç bir gelenek de kahvecinin kitabı okuyandan kahve parası almamasıydı.

Ramazan ayının toplum içindeki en belirgin özelliklerinden biri de hiç kuşkusuz iftar sofralarındaki yiyeceklerdi. İftar sofraları, sofrasahibinin sosyal ve ekonomik gücünü, konağın tanzimi, konak hizmetlerinin hizmetleri gibi geleneği yansıtması açısından da önemliydi. İftarda yemekten önce iftariyelik kahvaltıları, salatalar, meyveler, zemzem fincanları, Medine hurması, hardal tabakları tepsisinin en küçük teferruatına kadar nizam ve intizam içerisinde olunmasına dikkat edilir ehemmiyet verilirdi. Limonlar ortasından kesildikten sonra çekirdekleri yemeğe düşmesin diye tüller içinde ipek ve renkli kurdelelerle bağlanarak tabaklara konulurdu. İçme suları, kapalı ve tabaklı saksonya bardaklarla hizmetçiler elinde tutulurdu. Yemeğın sonunda mutlaka hoşaf bulundurmak hemen her türlü Ramazan sofrasında gelenektir.

Büyük konaklarda iftardan sonra kahve ve çubuk (nargile) bile bir teşrifat içinde yapılırdı.

İftarların geleneksel görüntülerinden biri de, iftardan yarım saat önce fırınların önünde oluşan kuyruklardı. XIX. Yüzyılda şehzadebaşı Sebili'nin yakınında bulunan fırının yumurtalı ve yumurtasız olmak üzere pişirip renkli uçurtma kağıtlarına sardığı pidelerden almak için Fatih'ten bile gelenler olurdu.

Yaz Ramazanlarında üst düzey devlet görevlileri yalılarında bulunurlardı. Bu yalılara kayıklarla gelenler kayıklarındaki iftariyeliklerle oruçlarını açarlar, “terkeş” denilen çubuklar yakıldıktan sonra yalıya çıkarlar akşam namazının eda edilmesinden sonra iftar yemeğine geçilirdi. Ramazan gecelerinde sahilhanelerin önleri misafir kayıklarıyla dolar, Kağıthane İmrohor Köşkü, Küçüküsu, Çubuklu gibi mesire yerlerinde gruplar hâlinde iftar edilir, mehtap gecelerinde ilahiler okunur ve teravîhler kılınırdı.

Konak ve yalılara gelen misafirlerden başka fakir halk için de üç-beş sofraya hazırlanır, davetsiz gelen geri çevrilmez iftara alınır. Zengin yemek çeşitleriyle iftar edenler sonra o zamana kadar görmedikleri tatlılarını yer şerbetlerini içerlerdi. Ayrıca bu fakir ve düşkün misafirlerin her birine “diş kirası” adıyla uygun miktarda atıyye verilirdi.

Kadir Gecesi'nin olduğu akşamlarda Ayasofya'da iftar etmek önemli bir gelenektir. Hem devlet bürokrasisi hem de halk bu geleneğe uyardı. Camilerde mukabele okuyan hafızların çoğu Kadir akşamları ikinci namazından sonra hatim dualarını yaparlar ve halkın büyük bir kısmı bayram alışverişine başlarlardı. Arife günü alış-verişin yapıldığı sergiler toplanır, verilmediyse sadaka-i fıtır muhtaçlara ulaştırılırdı. Ramazan ayının bitişi ile halk büyük bir hüzün duyar “Cenabı Hak nicelere yetişmek nasip eylesin.” duaları edilirdi.

Tulumbacılar kendi mahallerinde işlek bir cadde veya sokakta büyükçe bir kahvehaneyi Ramazan ayı müddetince kiralarlardı. Kahvehanenin içini, tavanını, oturacak yerleri, ocak yerini, kapısını elvan renkli kâğıtlardan yapılmış zincir gibi birbirine takılmış gül şekilleriyle süslerler, tavan ve duvarlarının uygun yerlerine bu süslerden yapııştırıp aralarına yaldızlı kâğıtlar ve şamata telleri asarlardı. Tulumba âletlerinden bazılarını duvarlara arma gibi asarlardı. Kendileri özel yapılmış bir set üzerine otururlar, ellerine topraktan testi biçiminde, altına def gibi deri geçirilmiş darbukalarını, gırnata ve üç kollu zilli maşalarını alırlardı. Bu zilli maşa mangal maşasının iki-üç kat uzunluğunda demirden, her bir başı üç kollu olur ve başlarına karşılıklı köçek zilleri takılır, bunlar birbirlerine vurdukça ses çıkartırlardı. Ayrıca üstünde deri gerilmiş iki bakır tastan ibaret olan ve yuvarlak başlı küçük iki sopa ile vurulan çiftte nara vardı. Bunları hep birden özel bir tarzda çalarlar, yüksek sesle kendilerine has bir eda ile “Adam aman” diyerek maniler, koşmalar söylerler, divanlar okurlardı.

Ramazan adetlerinden biri de türbe ve mezar ziyaretleriydi. Fethiye, Kariye, Toklu Dede camileri, sahabe türbeleri ziyaret edilirdi. Halk ara-

sında Ramazan'ın ilk Cuma namazını Ayasofya, ikincisini Eyüp Sultan, üçüncüsünü Fatih son Cuma namazını da Süleymaniye camilerinde kılınması şeklinde gelenekler vardı. Ramazan ayının on beşinci günü Hırka-i Şerif'in resmi açılışı yapılırdı.

Ramazan davulcuları, Ramazan ayı ile anılan en önemli unsurlardan dandır. Çoğu Kıptî, bazıları da tulumbacı delikanlılardı. Biri boyuna ufak boy bir davul asar, diğeri eline bir cam fener alır, mahalleleri dolaşır, büyük ev ve konak kapılarında durur, kendilerine has bir ritim içinde davul çalar, mani okur, bahşiş beklerlerdi. Ezbere bildikleri Ramazan manileri ile konak kethüdalarını coşkuya getirmelerine göre bahşiş aldıklarından, söylenen maniler birbirlerinden hoş ifadeler taşırdı.

Ramazan ayındaki İstanbul hayatı, bu ayda İstanbul'da bulunan yabancı seyyahların da ilgisini çekmiştir. Özellikle Müslümanların gün boyu oruçlu olmaları, iftar ve sahur yemekleri, konaklardaki iftar davetleri, akşam ve teravîh namazları, iftar sonrası eğlence ve kahvehane sohbetleri seyyahların ilgisini çekmiştir. Seyyahlar kendi üsluplarına göre tespitlerini kaleme almışlardır.

Faydalanılan Kaynaklar:

Abdülaziz Bey, (Haz. Prof. Dr. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay), Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey, (Haz. Ali Şükrü Çaruk), Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı, Kitabevi, İstanbul, 2001.

Dorina L. Neave, (Çev. Osman Öndeş), Eski İstanbul'da Hayat, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975.

Edmondo De Amicis, (Çev. Prof.Dr. Beynun Akyavaş), İstanbul (1874), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986.

Halit Fahri Ozansoy, Eski İstanbul Ramazanları, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1968.

GÖKYÜZÜNE ATEŞLE YAZI YAZMAK

Galip ÇAĞ

Halic'te Mehtap

GÖKYÜZÜNE ATEŞLE YAZI YAZMAK

Galip ÇAĞ¹

Ramazan ayının hususiyetleriyle farklı bir şekilde öne çıkması ve Müslümanlar için ehemmiyetli olması İslam şehirlerinde birtakım değişikliklerin yapılmasına sebep olmuştur. Özellikle şehir silüetlerinin farklı ışıklandırma teknikleri ile belirgin hâle getirilmesi, bu değişimin şekli kısmını oluşturmuştur. Bu manada zaman zaman Osmanlı ülkesini ziyaret eden seyyahların şehirler ile alakalı gözlemleri bilhassa Ramazan aylarında farklı bir boyut kazanmaktadır.

Ramazan ayı boyunca gündüzleri oruçlu geçiren şehir halkı için Ramazan gecelerinin farklı bir manası vardır. Orucun açıldığı iftar vaktinden itibaren camilerin minarelerinde yanan kandiller şehir görüntüsünde önemli bir değişime sebep olmuş ve bu değişim özellikle yabancı seyyahların gözünde bir şölene dönüşmüştür. 1554 ile 1562 yılları arasında Osmanlı topraklarında Avusturya sefiri olarak kalan *Ogier Ghiselin de Busbecq* bu kandil geleneğinin kış günlerinin bulutlu gökyüzünde iftar vaktinin tespitinin zor olmasından dolayı geliştirildiğini ifade etmektedir.² 31 Mart 1853'ten itibaren Doğuya gerçekleştirdiği 12 aylık seyahatinin Osmanlı topraklarına ait kısmını elde edebildiğimiz *George William Frederick Howard*³ bu ışık yoğunluğunu daha edebî bir şekilde ifade etmiştir:

“Gözlerimiz bir süre Ramazan ayı sebebi ile ıslıl ıslıl yanan minarelere, -bu dik tepe yanındaki Bursa üzerinde- kaldı.”⁴

Howard'ın bilhassa İstanbul ile alakalı değerlendirmeleri bu manada önemli birer kaynak niteliğindedir;

1 Tarihçi-yazar

2 Ogier Ghiselin de Busbecq, Türkiye'yi Böyle Gördüm, Haz. Aysel Kurutluoğlu, Tarihsiz, s. 147.

3 Eserinin tamamının adı, “Diary in Greek and Turkish Water” olup, 1854 yılında Londra'da yayınlanmıştır.

4 George William Frederick Howard, Türk Sularında Seyahat, Çev: Ş. Serdar Türet, İstanbul 1978, s. 28.

“Bayram gecelerinde Haliç’te fener alayları düzenlenir. Padişah saltanat kayığı ile gelir, gemiler ışıl ışıldır. Kıyıda kırmızı ve mavi ışıklar parıldar. Her yer gündüz gibi aydınlıktır.”⁵

1853 yılının Ramazanında Osmanlı ülkesinde seyahatlerine devam eden Howard, bayrama bir iki gün kala Çamlıca Tepesi’nde yediği bir akşam yemeği ile alakalı izlenimlerini aktarırken Ramazan ayında İstanbul’un geçirdiği değişimi şöyle anlatmaktadır:

“Yemekler nefisti, ancak altımızdaki manzara dünyanın diğer hiçbir yeri ile mukayese edilemeyecek kadar nefis...”⁶

1853 yılında Ramazan ayının haziran ve temmuz aylarına gelmesi ile bilhassa açık gökyüzünün bu ışık oyunları ile çok daha hoş bir siluet oluşturduğu bir gerçektir. Howard bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Muhteşem şehir her ziyaretimizde daha da güzelleşiyor, dört bir yandan yükselen kubbeler ve ince minareler, bu gün mavi boşlukta nasıl da yıkıyorlar kendilerini...”⁷

Burada kandillerin minarelerde kullanımının yanında bu aya mahsus olarak hazırlanan ve bu ayın karakteristik bir unsuru olarak kabul edilen mahyalar ayrı bir hususiyete sahiptir. Teknik olarak iki minare arasına çekilen teller ve ışıklandırma sistemi ile bazı güzel sözler ayetler ya da dinî ifadelerin Ramazan ayı boyunca insanların seyrine sunulması olarak ifade edilebilecek olan mahya uygulaması hem kelime manası hem de Osmanlı Devletinde uygulama şekilleri ile farklı manaları ihtiva etmiştir.

Aslen Farsça bir kelime olan mahya; ay anlamındaki “mah” kelimesine –ya eki getirilerek Ramazana ithafen “aylık” manasına gelen “mahya” hâlini almıştır. Kelimenin doğru yazılışı “mahiyе” olmakla birlikte zamanla bozulma geçirmiş ve mahya şeklinde söylenir olmuştur. Kelimeyi tek başına “mahya” olarak değil de yapılan işi ifade etmek için “mahya kurmak” şeklinde kullanmak daha doğru bir uygulama olacaktır.

Mahya kurmanın hangi tarihte ve ne amaçla başladığına dair birçok değerlendirme mevcuttur. İlk kez I. Ahmet zamanında (1603-1617) Fatih Camii Müezzini Hattat Hafız Ahmed Kefevi tarafından Sultanahmet Camii’ne kurulduğu zannedilen mahyanın, Atâ Tarihi’nden yola

5 Howard, a.g.e., 32.

6 Howard, a.g.e., 56.

7 Howard, a.g.e., s. 60.

çıkarak II. Selim zamanında kurulduğunu iddia eden kaynaklar da mevcuttur.⁸ Bu uygulamanın başlangıcı ile alakalı net bir bilgi bulunmakla beraber 1723 tarihinde birden fazla minaresi bulunan minarelere mahya kurulması, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından zorunlu hâle getirilmiştir.⁹ Bu uygulama zamanla camilerin dışında açık havada uygun yerlerde de yayılmaya başlamıştır. Hatta büyük camilerin birer tane mahya ustası bulundurmaları adetten sayılmıştır.¹⁰

Mahyacılar zaman zaman yeni mahya motifleri geliştirebilmek için gizliden gizliye birbirleri ile yarışır ve mahyalarını birbirlerine göstermezlermiş.¹¹ Cumhuriyetin ilanından sonrada bu uygulama devam etmiş, ancak özellikle elektriğin yaygınlaşması ile mahyacılığın elektrikçilerin mesleği hâline gelmesi klasik manada mahyacılığın tarihe karışmasına sebep olmuştur.

Osmanlı devletinde mahyalar genellikle Ayasofya, Sultanahmet, Fatih, Şehzadebaşı, Süleymaniye ve Yeni Cami’de kurulurdu. Bu devirde önemli mahyacıardan ikisi, Fatih Camii Müezzini Hattat Hafız Ahmet Kefevi (17.yy) ve Emirganlı Abdülatif Efendi (öl. 1877)’dir.¹²

Mahyalarda genel manada; “*Safa Geldin Ey Ramazan*”, “*Merhaba Ya Şehr-i Ramazan*”, “*Bismillahirrahmanirrahim*”, “*Elveda Ya Şehr-i Ramazan*”, “*Ya Allah*”, “*Ya Muhammed*”, gibi ifadeler yazılmakla beraber, zaman zaman içtimai içerikli mesajlarda mahyalar vesilesi ile halka iletilmiştir. Örneğin I. Dünya Savaşı yıllarında “*Hübb ül Vatan Min El-İman* (Vatan sevgisi imandan gelir)”, “*Hilal-i Ahmer’i Unutma*” gibi ifadeler görülmüştür.¹³

Osmanlı Devleti’nin son üç yüzyılını değerlendiren Alan Palmer, Fransız elçisinin ağzından naklettiği cümlelerde bugün büyük oranda unutulmuş mahya geleneğinin belki de en orijinal tasvirini gerçekleştirmiştir. Zira ilk uygulama dönemlerinde kullanılan kandillerin muh-teviyatı da bu tasviri doğrular niteliktedir:

“Bir gece Pera (Beyoğlu) Tepesi’nden İstanbul tarafına doğru bakan Villeneuve,¹⁴ cami kubbelerinin ateş parıltıları arasında görünüşüne hayran olmuştu. Gözle görülmez bir mekanizma

8 Büyük Larousse, Mahya mad., C. 15, Milliyet yay., s. 7679.

9 Büyük Larousse, Mahya mad., s. 7679.

10 Yeni Türk Ansiklopedisi, Mahya mad., C.6, Ötüken Yay.,İstanbul 1985, s. 2139.

11 Necdet Sakaoğlu, Ramazanın İstanbul’daki Dört Asırlık Işığı “Mahya”, Skyline, 01/99

12 Büyük Larousse, Mahyacı mad., C. 15, Milliyet yay., s. 7679.

13 Büyük Larousse, Mahya mad., s. 7679.

14 1718 yılında İstanbul’a gelen Fransız sefiri Louis de Villeneuve’nin eşi.

sayesinde minareler arasına gerilen ipler Kur'an'dan ayetleri gökyüzüne sanki ateşle yazmıştı.”¹⁵

Bilhassa Batı'da görülmesi mümkün olmayan mahya ve kandil kullanımını gibi uygulamalar bu manada yabancı seyyahların dikkatini çekmiş ve eserlerinde farklı üsluplarla yer almıştır. Bugün özellikle minarelerin yapılarına zarar verdiği için pek çok yerde kurulmasına izin verilemeyen mahyaların yakın dönemlere kadar farklı gayeler ile hazırlanarak minareler arasına kurulması ve bu işi icra edenlerin meslek grubu olarak kabul edilmesi, mahyalar ve mahyacıların geçmişimizde önemli bir kültür unsuru olduğunu doğrulamaktadır. Özellikle elektriğin ve ışığın günümüzdeki şekli ile kullanılmadığı dönemlerde şehrin karanlık görüntüsüne kandiller ve mahyalar ile kazandırılan zengin görünüm yukarıda misallerini vermeye çalıştığımız şekli ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Bugün mahyalar çok fazla yaygın olmamakla beraber kandil uygulaması hâlen devam etmektedir.

Faydalanılan Kaynaklar:

- Ogier Ghiselin de Busbecq, Türkiye'yi Böyle Gördüm, Haz. Aysel Kurutluoğlu, Tarihsiz.
- George William Frederick Howard, Türk Sularında Seyahat, Çev: Ş. Serdar Türet, İstanbul 1978.
- Büyük Larousse, Mahya mad., c. 15, Milliyet yay.
- Büyük Larousse, Mahyacı mad., c. 15, Milliyet yay.
- Yeni Türk Ansiklopedisi, Mahya mad., c.6, Ötüken Yay., İstanbul 1985
- Alan Palmer, Son Üç Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu, Çev. Belkıs Ç. Dişbulak, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1992.
- Necdet Sakaoğlu, Ramazanın İstanbul'daki Dört Asırlık Işığı "Mahya", Skyline, 01/99

15 Alan Palmer, Son Üç Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu, Çev. Belkıs Ç. Dişbulak, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1992, s.49.

On Dört Asırlık Bir Gelenek
RÜ'YET-İ HİLAL
Abdülmecit MUTAF

On Dört Asırlık Bir Gelenek RÜ'YET-İ HİLAL

Abdülmecit MUTAF*

Ramazan ayının, gerçek manasıyla idrak etmek isteyen müminler tarafından heyecanla beklenirdi. Zengin-fakir, çocuk-yetişkin, kadın-erkek ve hatta Müslümanların yanında Müslüman olmayanlar tarafından da farklı farklı duygularla beklenen bu ay, her kesim için ayrı bir umut ve mana ifade etmekteydi. Her şeyden önce inananlar için bir oruç ibadetini yerine getirme ayıydı.

Yaratıcı'nın Gufran ayı olarak duyurduğu bu ayda edilecek tövbe-ler önce temizlenmeyi sağlayacak, diğer aylara nispetle daha fazla yapılacak ibadetlerle ve dualarla da sevap kazanmaları mümkün olacaktı. Birine kızdıklarında veya gıybetini yapacaklarında oruçlu olduklarını hatırlayarak bundan vazgeçeceklerdi.

Zenginler için Ramazan, sahip oldukları varlıklarını başkalarıyla paylaşabilmek için bulunmaz bir fırsattı. İhtiyaç sahiplerine gizli veya açıktan aynî veya nakdi yardımda bulunabilecekler, onları sofralarında misafir ederek hem onların dertlerini ve hâllerini paylaşacak hem de kendilerine ders çıkaracaklardı. Bu ayda yapılan hayırların diğer aylara göre Allah katında kat kat fazla değerlendirileceğini bilen zenginler, yine zenginlikleriyle doğru orantılı olarak bunu da en kârlı şekilde değerlendireceklerdi.

Fakir, dul, yetim, kimsesizler de belki de önlerindeki bir yıl kendilerine yetecek maddi yığınağı zenginlerden alacakları zekat ve sadakalarla bu ayda yapacaklardır.

Çocukların Ramazan tecrübeleri ise büyüklere göre oldukça farklıdır. Onların pek çoğu belki de ilk defa oruç tutmanın heyecanını yaşayacaktır. Bazısının öğleye kadar tutacağı oruç, sırf bu ibadete alışması için anne-babaları tarafından "makbul" ilan edilecek. Bazıları ise başta, ortada ve sonda tuttıkları birer ikişer günlük oruçların bir aya bedel

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Tarih Bölümü

olabileceği hususunda ikna edilmeye çalışılacaktır. Hemen hepsi yapılan hazırlıkların, farklı ve güzel yemekler yiyeceklerinin farkındadır. Hele hele iftar saati yaklaşınca pek çok yiyeceklerle donatılmış sofrada başında top atılmasını beklemek onlar için apayrı bir sabır imtihanı olacaktır.

Sahurda pek çok çocuk her ne kadar uykulu uykulu kalkıp ve yine uykulu olarak yemek yemeye çalışırken, bazıları daha akşamdan sahura kaldırılmaları hususunda sıkı sıkıya anne babalarını tembih etmelerine rağmen vakit gelince kalkamazlar. Teravih namazını da ilk defa kılacak olmaları çocuklarda daha ayrı bir heyecan meydana getirir. Camilerde namaz esnasında biraz gülseler veya uyuklasalar da daha sonraki namaza başlama için bu ilk tecrübe onlar için çok önemlidir ve onların camideki bazı yaramazlıkları büyükleri tarafından genelde hoş görülür. Babalarıyla birlikte her akşam başka bir camide teravih kılmak için do-laşacaklardır.

Kadınlar için Ramazan ayı, sonu rahmetli olacak şekilde biraz zahmetlidir. Zira iftar ve sahur yemeklerinin hazırlanması vazifesi genelde onların üzerindedir. Fakat onlar da eş ve çocuklarına zevkle hizmet etme duygusunun yanında; bunca telaşe içerisinde teravih namazını komşularıyla birlikte camide cemaatle kılarak ve gündüzleri de mukabele takip ederek bu ayı dolu dolu geçirmeye çalışacaklardır.

Gayrimüslimlere gelince; onlar ise oruç tutmayacaklar; fakat Müslüman olan komşularına karşılıklı saygılarını göstermek için açıktan herhangi bir şey yiyip içmeyecekleri gibi, henüz bu konuları tam bilemeyen çocuklarının da yemelerine müsaade etmeyerek inanca saygılı olmayı öğreteceklerdir. Bu şekilde kendilerine gösterilen dinî hoşgörüyü karşı saygı vazifelerini yerine getirmiş olacaklardır.

İşte herkesin farklı bir umutla beklediği bu ayı karşılamak için de bazı hazırlıklar yapılırdı. Camiler namaz için gelecek müminler için önce köşe bucak bir güzel elden geçirilerek temizlenir, gerekiyorsa boyanır, minarelere de mahya asmak için çeşitli hazırlıklar yapılırdı.

Evlerde de Ramazan ayında tüketilmek ve ikram edilmek üzere yiyecek ve içecek yapma hazırlıkları tamamlandıktan sonra temizlik faaliyetlerine geçilirdi. Misafirlerin altına konulacak şilteler temizlenip yenilenir, günlük hayatta kullanılmayan yeni kaşıklar, tabak ve kâseler, şurup bardakları, abanoz tepsiler çıkarılırdı. Çünkü bu ayda komşu veya akrabaların yanında muhtelif kesimlerden insanlar iftar yemeği için eve çağırılacaktı.

İftar ve sahur yemekleri için büyük Ramazan alışverişine çıkılırken; hâli vakti yerinde olanlar, yakınları, mahalle sakinleri ve komşuları arasındaki ihtiyaç sahipleri, yoksullar için de alışveriş yaparlardı. İftara yakın saatlerde, fırından taze, sıcacık çörek ve pideler alınırdı. Günün tamamında aç olan mideye ağırlık vermeyecek şekilde hurma veya su ile açılan iftar yemeği çorba ile başlar, et ve sebze yemekleri ile devam eder, pilav, hoşaf ve tatlılarla sona ererdi. Büyük konaklardaki iftar sofraları herkese açık olup, tanınmayan kişilerin iftara gelmesi yadırganmazdı. İftara gelen fakirlere “diş kirası” olarak münasip miktarda para verilirdi.

Ramazan ayını bu hazırlıklar eşliğinde karşılamaya hazırlanan Müslümanların heyecanla beklediği ve takip ettiği bir gelişme daha vardı: Rû'yet-i Hilal. Yani Ramazan ayının başlayacağı günü belirleyecek olan hilalin görünmesini uygun bir yerden gözetlemek ve görmek. Ramazan hilali hem fahri olarak bu işi üstlenen kimseler tarafından, hem de devletin bu işe vazifelendirdiği memurlar tarafından gözlenirdi.

Kameri takvime göre Ramazandan önceki ay olan şaban ayının yirmi dokuzuncu günü akşamı uygun bir yerden Batı ufkuna bakılırdı. Güneş batınca yeni ay hilal şeklinde görülürse, ertesi gün Ramazan ayının başlangıcı olduğu anlaşılır ve halka da duyurulurdu. Kameri takvimde bir yıl otuz gün süren bir Ramazan ayı, ertesi yıl yirmi dokuz gün olabilirdi. Hangi ayın yirmi dokuz, hangisinin otuz gün olacağı daha önceden kesin olarak tespit edilemediğinden, İslam'ın oruç ve hac gibi iki temel ibadetinin zamanında yapılabilmesini yakından ilgilendiren hilalin gözetlenmesi bu şekilde İslam ülkelerinde bir gelenek hâline gelmişti. Adil, yalan söylemeyen ve herkesin itimat ettiği kişi veya kişiler, gözetledikleri hilali gördüklerini gelip şehrin kadısına bildirirler ve hatta bu kadı defterine kayda geçirilirdi. Mesela Balıkesir'e ait 694 numaralı kadı sicilinin 114. sayfasında bulunan ve 17. yüzyıla ait bir kayıt aynen şöyledir:

“Oldur ki işbu sene-i erbaa ve ısrin ve elf (h.1024) Şa'banının yirmi dokuzuncu günü çarşamba günü akşamı mah-ı Ramazanı Hüseyin bin Torbalı ve İbrahim Çelebi ibn Halil Efendi ve Mustafa bin İbrahim, bulut içinde gördük dedikleri kayd-ı sicil olundu.”

Hilali gördüğüne dair müjde getirenlere çeşitli hediyeler verildiği de bilinmektedir. Ramazan hilalini gözetleme işi, Anadolu'nun hemen hemen her yerinde yapılmaktadır. Hatta hilalin en sağlıklı gözlenebildiği yerler tespit edilmiş ve buralara da “ay” la ilgili isimler verilmiştir.

Mesela Balıkesir'in en yüksek tepesine "Aygören" denilmiş; yine Maraş, Isparta/Eğridir, Kırklareli, Malatya/Arapkir ve diğer bazı yerlerde de "ay" anlamına gelen Bedre, Bedirköy, Bedirler, Bedirli, Bedir gibi köy isimleri bulunmaktadır. Bu isimlerden de gözetlemenin buralardan yapıldığı anlaşılmaktadır. İstanbul'da da Harbiye Nezareti Meydanı'ndaki yangın kulesinden, Süleymaniye, Fatih, Cerrahpaşa, Sultan Selim ve Edirnekapı Camileri minarelerinden hilal gözetlenmiştir.

Sonraki yıllarda rasathanelerin ve astronomi ilminin gelişmesiyle hilalin, rasat aletleriyle gözlenerek hesap yoluyla ne zaman doğacağı çok önceden tespit edilmeye başlandı. Bu da İslam âleminde bir fikir ayrılığı çıkardı: Ramazan hilali hesap usulüyle mi tespit edilmeli, yoksa çıplak gözle mi? Hesaba itibar edilmesini savunan âlimlere göre, namaz vakitlerini tespit ederken nasıl hesaba itibar ediliyorsa oruç konusunda da hesaba itibar edilmeliydi. Rü'yeti esas alanlar ise bu uygulamanın hadis-i şeriflerde belirtildiğini öne sürüp bu şekilde tespite devam edilmesini savundular. Nihayet 1978 yılında İstanbul'da yapılan uluslararası ilmi toplantıda tespit edilen kriterlere göre ilgili kuruluşlar gözlem yaptırmakta, "hilalin, insanların yaşadığı herhangi bir yerden görülebilirliği" esasına dayalı olarak Ramazan ayının girişi hesaplanarak tespit edilmekte, ayrıca gözlem ile de hesap desteklenmektedir.

Dinî hususlarda da ilim ve teknolojik gelişmelerden elbette istifade edilmelidir ve edilmektedir de. Fakat hilalin insan gözüyle gözetlenmesini; müminlerin inanç ve heyecanını canlı tutmak için rasat aletleriyle desteklemek ve sağlamasını yapmak en doğru davranış gibi görünmektedir. Bu şekilde hem on dört asırlık bir gelenek devam ettirilecek hem de Hz Peygamberin de yapmış olduğu bir usule uyarak fiili bir sünnet yaşatılmış olunacaktır.

Kaynaklar:

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayımları
Balıkesir 694 No'lu Şer'iye Sicili

Osmanlı Toplumunun Ramazan Kültürü
BUGÜN HİLAL GÖRÜNDÜ

Ertuğrul Tarık KARA

Köşk 1890 Abdullah Frères

Osmanlı Toplumunun Ramazan Kültürü BUGÜN HİLAL GÖRÜNDÜ

Ertuğrul Tarık KARA*

Osmanlı toplumunda Ramazan apayrı yaşanan bir zaman dilimiydi. Haftalar öncesinden her evde Ramazan hazırlığı başlardı. Bu hazırlık aile fertlerinin muhteşem sofralarda iftar açmaları maksadıyla değil, aslında iftara gelecek misafirler için yapılırdı. Her zamanki erzak ve ihtiyaçlara ilaveten, imkân nispetinde reçeller, peynirler, zeytinler, sucuklar, pastırmalar, şerbetlik şekerler, şekerleri dökülmemiş baklavalara, hoşaf lar, güllâçlar, çorbalıklar, iç cevizleri, iç fıındıkları, dolmalık Şam fıstıkları, böreklik fabrika unları, karabiberinden tarçınına çeşitli baharatlar, gülsuları, balmumları ve özellikle de Mekke hurmaları alınırdı, Ramazana hazırlık yapılırdı.

Paylaşma Ayı

Ramazana paylaşma ayıydı. Fıtır sadakaları, zekâtlar, verilir, bununla yetinilmez eldeki iki lokmanın biri fakir komşu ile paylaşılırdı. Bu ay kilerler dolardı. Pek çok insanın bütün yıl göremediği yiyecekler depolanırdı. Fakir ailelerin mutfakları hayırsever zenginlerin yardımıyla şenlenirdi. Ramazandan bir hafta evvel üç okka sadeyağ, iki okka zeytinyağı, on okka pirinç, beş okka şeker, iki okka hoşafılık, iki deste mum alınıp, fakir aile sevindirilirdi. Aç insandan her türlü zararın geleceğini bilen Osmanlılar, fakir ve kimsesiz insanların yıl içinde her gün imaretlerden ücretsiz faydalanmasını sağladıkları gibi ayrıca bu insanlara Ramazanlarda zekât ve sadaka verir, Ramazanlık gıda dağıtır, iftar verirlerdi. Bazı zenginler fukaranın iftarlık reçelini, peynirini, zeytinini, etini, güllâcını bile gönderirdi. Pek çok devlete nasip olmayan bir sosyal düzen böyle sağlanırdı. Osmanlı topraklarında elçiliklerde görev yapan Batılıların bir türlü anlamadıkları anlayamadıkları bir düzendi bu. Bu yüzden “Bu kadar barbar bir toplumda anlaşılması zor bir düzen var.” Demekten kendilerini alamamışlardır.

---

* Tarihçi-yazar

İftara gelecek misafirlerin, oturacağı minderler, şilteleri elden geçer, attırılır, eskiyenler varsa yüzleri değiştirilirdi. Misafirlerin abdest alması durumunda kullanacağı havlular hazırlanırdı. Namazlar cemaatle kılındığı için çok sayıda seccadeye ihtiyaç duyulur, bu yüzden seccade sayısı eksikse tamamlanır, eskiyen seccadelerin yüzleri yenilenirdi.

Camilerin de Ramazana ait bir hazırlığı vardı. Camiler, avlular, şadırvanlar günler öncesinden temizlenir, camilere mumlar, kandiller için zeytinyağları verilirdi. Eğer cami büyükse ve mahya kurulacaksa verilecek yağın miktarı arttırılırdı. Mahya kurulacak çok minareli camilere şaban ayının on beşinci günü mahya ipleri çekilirdi.

Günümüzde Sultanahmet ve Ankara Kocatepe gibi camilerde kurulan kitap fuarlarının bir benzeri Osmanlı selâtin camilerinin avlularına kurulurdu. Bu sergilerde tespihler, kitaplar, Kur'an-ı Kerim'ler satılırdı.

Camilerde ezan okunmasını bekleyen cemaatin orucunu açması için hurma, zezem ve şeker bulundurulurdu. Ezan okunduktan sonra oruç açılır, namaza öyle geçilirdi.

Hayırseverlerin, devlet adamlarının konaklarında Ramazanın ilk gününden başlayıp bayrama kadar süren bir iftar telaşı olurdu. Mahallenin fakir halkına, bekârlara, seyyar satıcılara, müezzinlere, bekçilere iftar verilir, özellikle her zaman yapılmayan ve onların pişirmeye güçlerinin yetemeyeceği yemekler hazırlanmasına dikkat edilirdi. Özellikle sosyal düzenin sağlanmasında bu tür faaliyetlerin büyük etkisi olurdu.

İftarlar

İftara davetli erkek misafirler top atımına beş-on dakika kala misafir olacakları eve gelirlerdi. Bütün davetliler gelince Kur'an-ı Kerim okunurdu. İftara yarım saat kala odanın uygun bir köşesinde amber yakılır, böylece odaya hoş bir koku yayılırdı. İki uşak içinde Edirne sabunları bulunan bakır kapaklı, geniş kenarlı leğenlerin başında, ellerinde ılık su dolu ibrikler ve omuzlarında peşkirlerle beklerlerdi. Peygamber sünneti olduğu üzere gelen misafir, sofraya oturmadan evvel mutlaka ellerini yıkar ve sofraya oturduğunda verilen peşkir ile dizlerini örterdi.

Sofrada iftar açılması için özellikle hurma ile türlü türlü zeytinler konulurdu. Ortada zemzemlik adı verilen içinde Mekke'den getirilmiş zemzem-i şerif bulunan, ağzı ve kapağı gümüşten olan, üzeri işlemeli küçük, zarif bir metal sürahi ve etrafında sekiz-on kadar küçük bardak bulunurdu.

Misafirler yine sünnet olduğu üzere top atılmadan evvel sofraya oturur, içlerinden selât ü selâm çekerlerdi. Top atılmasıyla beraber, herkes içinden iftar duasını yapar ve zenzem-i şerif içilerek oruçlar açılır, iftarlık reçeller ve çöreklerden yemeğe başlanırdı. Birkaç lokma yenildikten sonra, eller herkes için ayrı ayrı konulan el bezlerine silinerek namaz kılınacak odaya geçilirdi. Odada seccadeler hazır bulundurulur. Misafirler, iftara abdestli gelirler, hemen cemaatle akşam namazının farzını kılarlardı. Misafirler içinde meşhur bir hoca varsa namazı o kıldırırdı, yoksa ev sahipleri imamlık yaparlardı. Müezzinliği genelde cemaatin en genci yapardı. Erkekler namazda iken varsa görevliler, yoksa evin hanımı, sofradan iftar takımlarını kaldırır, çorba kâselerini koyardı.

Yemekler yenildikten sonra misafirler ellerini, ağızlarını, sakal ve bıyıklarını sabunla yıkarlar, mindere geçerler ardından da zarif fincanlarda gelen kahvelerini içerlerdi. Daha sonra gelen şuruplar misafirlere teravih namazının geldiğini hatırlatırdı. Şurupların da içilmesiyle beraber, abdestler tazelenirdi. Bazı konaklarda cemaatle teravih namazı kılınmakla birlikte namaz için camiye gidilmesi daha çok tercih edilirdi. Camiye giderken mutlaka elde fener bulundurulurdu, gece fenersiz dışarıda dolaşılması yasaktı.

Teravih namazı aralıklı olarak kılınır, günümüzdeki gibi başlar başlamaz yirmi rekâtın tamamı kılınmazdı. İlk dört rekât sonunda saba, düğâh veya bestenigâr ve ikinci dört rekâta hüzzam ve üçüncü dört rekâta ekseriya ferahnak ve dördüncüde eve, beşincide de Acem bestelesinden ilâhîler okunurdu. Cami imamı da namaz esnasında okuduğu Kur'an-ı Kerim'i, okunan ilâhinin makamıyla okumak zorundaydı. Bu durum imamların gerek ilimde gerekse sanatta ulaştıkları seviyeyi göstermesi bakımından manidardır.

Kadınların teravih namazı kılmaları için de camiler ayarlanmakla birlikte, küçük çocuğu olan kadınlar, camiye gitmeleri zor olacağı için mahallede bir evde toplanarak namazlarını kılarlardı. Namazın ardından kendi aralarında otururlar, ilahiler okurlar küçük çocukları eğlendiren kadınları seyrederek, verilen çerezlerin ve içilen şerbetlerin ardından, eşleri eve gelmeden geri dönerlerdi.

Ramazan günleri türbe ziyaretleri artar, camilerde namazlardan önce vaazlar verilirdi. Özellikle erkekler camide öğle veya ikindi namazı sonrası hatim indirmek için topluca Kur'an okurlardı. Benzer uygulama kadınlar arasında da olurdu. Kadınlar genel olarak camilere değil mahallede her gün bir eve misafir olarak gider, topluca

Kur'an okurlardı ki Osmanlı ülkesinde her Müslüman kadın, Kur'an okumasını bilirdi. Mukabelenin ardından mahallenin yaşlı ve ilim sahibi kadınları gençlere vaaz ve nasihat ederler, hayat tecrübelerini onlarla paylaşırlardı. Özellikle çocuk yetiştirmede baş sorumlu olan annelerin gerek dinî açıdan gerekse ilmî açıdan bilgi sahibi olmalarına çalışılırdı.

Çocuklar için Ramazan, bayramlar gibi beklenen bir zaman dili-miydi. Küçük yaşlardan oruca alışmaları ve oruç tutarken zorlanma-maları için Ramazan ayında okullar yarım gün olurdu. Aslında halkın geneli için de Ramazanda iş yoğunluğu düşerdi. Bu ayda bir devletin güvenliğini sağlayanlar bir de yüksek bürokratlar ve vezir vüzera tam gün mesai yapardı. Yüksek bürokratlar Ramazanda diğer sair zamanlar-dan daha da fazla çalışırlardı. İftara yakın saatlere kadar mesailerinin başında olurlardı. Sonrada konaklarındaki halka açık iftarlara katılırlar, kendileri de ziyaretlere giderlerdi. Mukaddes ayın idraki içinde yapılan Hırka-ı Şerif ziyareti, verilen iftarlar, Kadir Gecesi, bayram teşrifatı gibi resmî törenler yüzünden yirmi dört saat koşuturlardı.

Çocuklar babalarının ellerinden tutup Karagöz'e giderlerdi. Sair za-manlarda güneş battıktan sonra alaca karanlığa bürünen sadece kan-dilcilerin yaktıkları kandillerle aydınlanan sokaklar, Ramazan geceleri herkesin dışarıda olması ve ellerinde fenerlerle gezmesinden dolayı ışıl ışıl olurdu. Bu ışık cümbüşü bile çocukları neşelendirmeye yetip artardı.

Osmanlı Coğrafyasında Ramazan

Ramazandaki hayat tarzı her evde yılın diğer aylarından farklıydı. Ramazanda hep birlikte oruç tutulur, sofradaki yemek başkaları ile paylaşıldı. Paylaşılan çoğu zaman sadece yemek olmaz, uzaktan ge-len misafirlerle evler de paylaşıldı. O dönemin İstanbul'u için uzak mesafe sayılan Üsküdar'dan gelen misafir, Eyüp'teki akrabalarında günlerce misafir olur, ev sahipleri bu misafirliklerden hoşnut olurdu. Özellikle Eyüp Sultan'ın manevî havasında teravîh kılmak isteyenler, türbeyi ziyaret etmek isteyenler için bu misafirlikler kaçınılmaz olur-du. Benzer durum Sultanahmet'e Ayasofya'ya yakın semtler için de söz konusu olur, mesela Kadıköy'den gelen bir yeğen, Aksaray'daki amca-sında günlerce misafir kalırdı. En çok misafir alan semtler Vezneciler, Şehzadebaşı, Aksaray, Fatih ve Eyüp'tü. Anadolu'da ise özellikle Kadir Geceleri'nde Sakal-ı Şerif ziyaretleri yapmak amacıyla köyden şehir-lere gelenler olurdu.

Tarsus'ta Eshab-ı Kehf Mağarası, Adana'da Çoban Dede, Erzurum'da Abdurrahman Gazi, Konya'da Mevlana ve Sadreddin-i Konevi, Erzinca- n'da Terzi Baba, Kastamonu'da Şaban-ı Veli, Bursa'da Üftade Hazretleri ile Emir Sultan türbeleri, Urfa'da Balıklı Göl gibi merkezler Ramazanda ziyaretçilerle dolup taşardı. Bunlar dışında Kudüs'te, Kahire'de, Mekke'- de Medine'de, Şam'da, Bağdat'ta Ramazan coşku ile kutlanırdı. Osmanlı toprakları arasında olmadığı hâlde Afrika'nın pek çok Müslüman devletinde, Afganistan'da, Hindistan'da, Türkistan'da bütün Müslümanların koruyucusu olan Osmanlı Devleti için dualar edilirdi.

Doğuda Tebriz'de okunmaya başlanan ezanla Osmanlı halkı iftarını açmaya başlar o ezanı Bağdat'ta, Musul'da, Kuveyt'te, Batum'da, Erzu- rum'da, Mekke'de, Medine'de, Şam'da, Beyrut'ta, Adana'da, Kudüs'te, Kırım'da, İstanbul'da, Kahire'de, Atina'da, Kıbrıs'ta, Girit'te, Rodos'- ta, Sofya'da, Budapeşte'de, Belgrat'ta, Saraybosna'da, Trablusgarp'ta, Tunus'ta, Cezayir'de okunan ezanlar takip ederdi. Tebriz'deki ezanın okunmasından tam üç buçuk saat sonra Fas'ta okunan ezanla iftar saati Osmanlı topraklarını terk ederdi.

Ev hanımları için sahur hazırlığı önceden başlar, geceden yoğrulan hamurla börekler, sıkmalar, gözlemeler, yapılıp, sımsıcak sofraya düzü- lürdü. Evde yatılı misafir dışında sahura misafir alınmazdı. Sahur vak- ti, uyku mahmurluğundaki aile fertlerinin bir kandilin solgun ışığında neşe içinde oruca hazırlık yapacakları vakitti. Sahur yemeğinden sonra dişler misvakla temizlenir ve “Yarabbi, sana şükürler olsun...” diye baş- layan dualar ertesi günkü oruca niyet edilirdi. Niyetten sonra hemen yatılmaz sabah namazı beklenir, bu arada hatim okunması sürdürülür, sabah ezanları okununca namaz kılınır, Kur'an ve dualar okunmaya de- vam edilir, Güneşin doğduğu keraat vakti geçtikten sonra yatılırdı. Bü- tün şehre Ramazan havası siner sadece Ramazanlara has olarak, devlet daireleri, mektepler, dükkânlar öğleye doğru açılırdı.

Taşradaki insanlar için Ramazan ayrı bir öneme haizdi. Özellikle bü- yük şehirlerde bulunan medrese talebeleri halkı aydınlatması için köyle- re ve uzak mahallelere gönderilirdi. Cerre çıkmak olarak adlandırılana bu faaliyette medrese talebesi bir ay boyunca gittiği bölgede vaaz verir, halkın suallerini cevaplar, takıldıkları hususlarda onlara yol gösterirdi. Bu şekilde dinî alanda yaşanabilecek fitnelerin önüne geçildiği gibi, bazı batıl akımların Anadolu'da yerleşmesine karşı da tedbir alınmış olurdu.

Ramazan kültürümüz, milletimizin inandığı dini, hayatına hayat kıl- mada ne kadar mahir olduğunun ispatıdır. Bu kültürün nesiller boyu

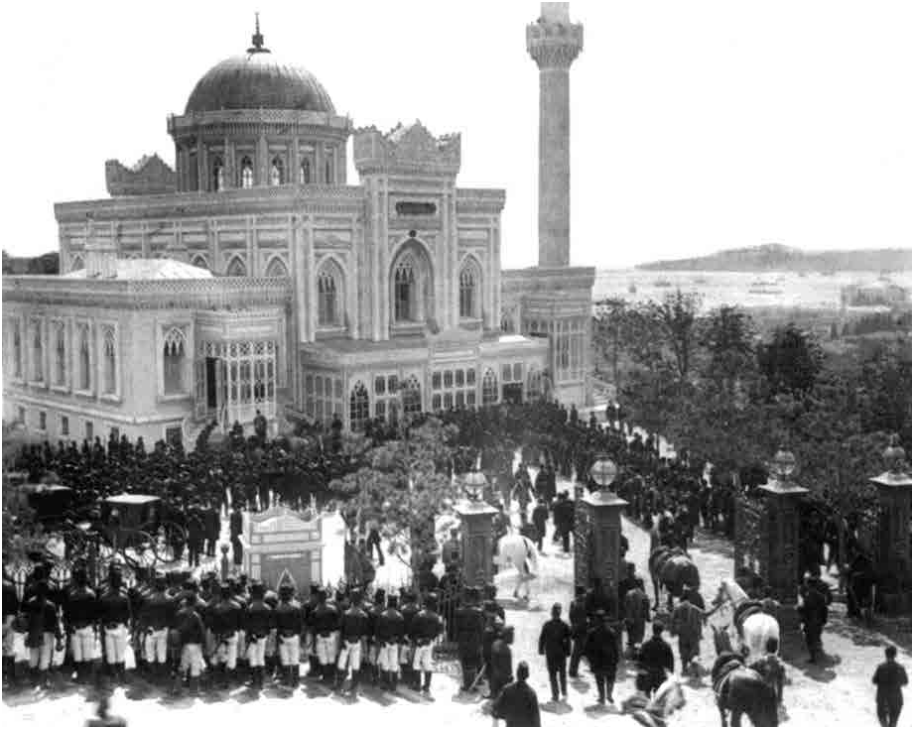
yaşatılması gerektiğinin hepimizin üzerine vazife olduğunu hatırlatır, bütün okuyucularımızın Ramazanlarını tebrik ederim.

Faydalanılan Kaynaklar:

- Münevver Alp; "Ramazan", Türk Folklor Araştırmaları. Ocak 1964, No: 174
Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey. Bir Zamanlar İstanbul Tercüman 1001 Eser (Tarihsiz)
Sâmiha Ayverdi, İstanbul Geceleri, Kubbealtı Vakfı Yayınları, İstanbul 1977
Cenab Şahabeddin, İstanbul'da Bir Ramazan; İletişim Yayınları İstanbul 1994
Süheyl Ünver, İstanbul Risaleleri 3, İst. Büyükşehir Belediyesi İstanbul 1995
Söğüt'ten Çınara, H. Gökçe, M.B. Dördüncü, Kaynak Yayınları İstanbul 2005
Esad Efendi, Osmanlılarda Töre ve Törenler, İstanbul Tercüman 1001 Eser İstanbul 1979
Dr. Amil Çelebioğlu, Ramazan- Name Tercüman 1001 Temel Eser 1977 (?)
İlber Ortaylı, İstanbul'dan Sayfalar, İst. Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2003
Ahmet Rasim, Ramazan Sohbetleri, Kitapçılık Ticaret Limitet Şirketi Yayınları, İstanbul 1967

Bir Bahriye Zabitanın Hatıralarında
II. ABDÜLHAMİD'İN YILDIZ SARAYI İFTARLARI

Şakir BATMAZ

Hamidiye Camii'nde II. Abdülhamid'in Cuma Selamlığı
1890 Abdullah Frères Kongre Ktp. Arşivi

Bir Bahriye Zabitanın Hatıralarında II. ABDÜLHAMİD'İN YILDIZ SARAYI İFTARLARI

Şakir BATMAZ¹

Bugün birçok yönleriyle üzerinde çalışma yapılan, II. Abdülhamid devrine dair en önemli kaynaklardan birini “hatırat” türü eserler oluşturmaktadır. Bir kısmı günümüz harfleriyle yayınlanan ancak diğer kısmı ise hâlâ Osmanlıca olarak mevcut olan bu eserler dönemin olaylarına farklı yaklaşımlar sunmaktadır. Bu tür eserlerden olup varlığı yeni keşfedilen Sultan Hamid devri deniz zabitlerinden Emin Yüce'nin “Meslek Hayatım” adlı eseri, dönemin siyasi olaylarını ve denizcilik faaliyetlerini eleştirel bir bakış açısıyla incelemiştir.

Emin Yüce ve “Meslek Hayatım” Hakkında

İstanbul Es'ad Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelen Emin Bey, yakını olan Evkaf Nazırı Galip Paşa'nın vasıta olmasıyla Heybeli ada Bahriye Mektebi'nde okumuş, sırasıyla mülazım-ı sani, mülazım-ı evvel,² yüzbaşı ve korvet kaptanlıklarında bulunmuştur. Sultaniye Yatı ve İdare-i Mahsusa'nın Taif Gemisi'nde görev alarak bu gemi ile ilk seferini Yemen'e yapmıştır. Bu seferde bölgedeki Arap isyanlarını bastırmak için Anadolu'dan ve Arnavutluk'tan asker naklinde bulunulmuştur. Ardından yine İdare-i Mahsusa'da görev alarak Surre-i Hümayun'un deniz yoluyla Beyrut'a götürülmesini sağlamıştır. 1910 yılından itibaren umumiyetle Erkân-ı Harbiye Dairesinin Harita-i Bahriye Şubesi'nde görev almıştır. Emin Yüce, 1931 yılında Bahriye'den emekliye ayrılmıştır.³ Bütün hayatı boyunca titizlikle notlar alarak yazdığı hatıraları -Halep ve Sivas Hatıraları hariç- elim bir yangında yok olmuştur. Bunun üzerine 1923 yılında, yanan hatıralarını tekrar kaleme almış ve ilk satırlarında

1 Yrd.Doç.Dr. Erciyes Üniv. Tarih Bölümü

2 Mülazım-ı Sani: Osmanlı askeri teşkilatında “teğmen”, mülazım-ı evvel ise “üst teğmen” karşılığı bir rütbedir.

3 Asıtaneli Emin Bin Mehmet Es'ad Efendi, Deniz Müzesi Arşivi (DMA), Künye Defterleri (Güverte Subayları), Defter No:4,(651/652)

“...kayıp olmayıp da ellerine geçmesi muhtemel olan bu defterden meçhul ahfadım da o düşünecekleri kül arasında yaşayan kendi cedlerinden bir cüz’ün alelâde geçen resmî hayatı ile duygularını, müşahedelerini öğrenmiş olacaklar.”⁴

diyerek tarihe bir kayıt düştüğünü ortaya koymuştur.

Emin Yüce, Yıldız Sarayı’nda Sultan Hamid’in verdiği iftarlara, ikisi Bahriye Mektebi talebesi olduğu sırada; diğer ikisi de Sultaniye gemisinin mürettebatı iken toplam dört defa katılmıştır. Hatta kendi ifadesiyle bu iftarlardan bazılarında çağırılmadığı halde gitmiştir. Öncelikle dönemin kaynaklarından II Abdülhamid’in Ramazan ayını nasıl geçirdiği hakkında bilgi verecek olursak:

II. Abdülhamid ve Ramazan

Hayatının her döneminde hatta sağlığının bozulduğu anlarda dahi II. Abdülhamid’in oruç yediği görülmemiştir. Beş vakit namazını da vakitini geçirmeksizin eda etmeye çalışmıştır.⁵ Saltanatının ilk yıllarında Cuma Selamlığı için her hafta İstanbul’un farklı bir köşesinde bulunan camilere giderdi. Sonraki yıllarda Dolmabahçe ve Sinan Paşa Camilerini tercih eder olmuştu. Hatta bir süre sonra namazlarını genellikle Yıldız Sarayı’nın hemen yanı başına inşa ettirdiği Hamidiye Camii’nde kılmıştır. Padişahın bayram selamlıkları ise Dolmabahçe Sarayı’nda icra edilirdi. Ramazan-ı Şerifin on beşinci günü de Hırka-i Şerif Alayı ile Topkapı Sarayı’na giderdi. Bunlardan başka Kadir Gecesi’nde icra edilen bir de Kadir Alayı vardı.

Abdülhamid son gününe kadar -bir defa müstesna- Cuma Selamlığı’nı hiç terk etmemiştir. 1892 yılında zelzeleden korkarak herkesin camiye gitmediği bir vakitte o selamlığa çıkmış, 1894’te Dolmabahçe Sarayı’nda “Muayede Töreni” esnasında zelzele olduğu vakit dahi töreni bırakıp ayrılmayarak büyük bir cesaret örneği sergilemiştir. Ermenilerin Osmanlı Bankası’na hücumları esnasında herkesin gözünün kendisinde olduğu bir hengâmda dahi suikasttan endişe etmemiş hatta Bomba Hadisesi’nden sonra dahi cuma selamlığına çıkmaya devam etmiştir.

Cuma selamlıkları her hafta aynı şekilde icra olunurdu. Cuma, kendisinin cülus veya doğum gününe denk gelirse daha parlak geçerdi. O gün Beşiktaş ve Nişantaşı taraflarından üniformalı paşalar, zabıtlar, siyah

4 Emin Yüce, Meslek Hayatım, Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü, s.2; Bu eser yayınlanmaya hazır hale getirilmiş olup yakında basılacaktır.

5 Ali Said Paşa, Saray Hatıralarım, Münir Matbaası, İstanbul 1936, s.133.

redingotlu İstanbullu siviller, sefaret memurları, konsoloslar, yabancı sey-yahlar akın akın Yıldız'daki Hamidiye Camii'ne taşınırlardı. Öğleye doğru şehrin muhtelif noktalarından hareket eden üç-dört bin kadar asker önlerinde Mızık-a Hümayun olduğu halde Yıldız Yokuşu'nu çıkmaya başlarlardı. Kısa sürede Yıldız'da toplanan piyade, süvari ve topçu askerinin toplamı on bini geçirdi. Bir süre sonra yürünecek yollara yukarıdan aşağıya kum dökülürdü. Bir sürü hademe yerdeki ufak taşları toplardı. Ardından bir boru sesi duyulur, zabitler komut verir ve Harem arabaları cami avlusunun sol tarafına gelip durur, etrafı bir sürü Harem Ağaları kuşatırdı. Erkân ve ümeradan küçük rütbeliler önde, büyük rütbeliler ise arkada olmak üzere ikişerli saf halinde camiden avlunun kapısına kadar uzun bir sıra teşkil ederlerdi. Daha sonra mabeyn kâtipleri ve Avrupalı memurlar cami avlusunun sağ tarafında yerlerini alırlardı. Şehzadelerin ise kimi atla kimi arabayla gelerek hemen avluya geçerlerdi. İkinci bir boru sesi işitilince minarede müezzin ezana başlar sonra Mızık-a Hümayun, Hamidiye marşını çalardı. Saltanat kapısından Hünkâr'ın arabasının çıktığı görülürdü. Namaz başlar, padişah cemaat arasına karışarak huzur-u kalple ibadetini yaparken her ihtimale karşı iki silahlı asker cami kapısında nöbet tutardı.⁶

Ramazan-ı Şerifin on beşinci günü Topkapı Sarayı'nda bulunan Hırka-i Şerif ziyaret edilirdi. Abdülhamid, Topkapı Sarayı'na karadan araba ile giderdi. Suikast ihtimalinden dolayı araba gayet süratli hareket ederdi. İlerleyen yıllarda bu ziyaret için Karaköy Köprüsü kullanılmayarak deniz yolu tercih edilir olmuştur. Sultan araba ile Yıldız'dan Dolmabahçe'ye iner oradan vapur ile Sarayburnu'na geçerdi. Onun karadan mı yoksa denizden mi gideceğinin tam olarak anlaşılması için zabita tarafından bütün yollar tedbir olarak kesilirdi. Vapurla Sarayburnu'na geçtikten sonra bir araba ile Topkapı Sarayı'na ulaşılırdı.⁷

19. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Sultanları tarafından uygulanagelen bu âdete göre bizzat Sultan, hırkanın muhafaza edildiği sandukayı eliyle açar, hırkanın köşesine yüzünü sürer sonra orada bulunan sadrazam ve şeyhülislam aynı şeyi tekrar ederlerdi.

Abdülhamid, saltanatının ilk yıllarında iftara kadar Topkapı Sarayı'nda kalır, iftarı açtıktan sonra fenerle donatılmış yollardan fener alayı ile Yıldız'a dönerdi. Yollarda saf tutan askerlere iftar vakti verilen yemekten başka iftar simidi ve sigara gibi hediyeler de dağıtılırdı.⁸

6 Osman Nuri, Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı, İstanbul 1327, s. 493-494.

7 Osman Nuri, age, s. 495-496.

8 Hakan Karateke, Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s.196,199.

Sofra Düzeni ve Yemekler

Ramazanda yapılan diğer mutantan törenlerin aksine II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda askere verdiği iftar yemekleri sadelik içinde ve her türlü israf ve gösterişten azade geçirdi. Her şeyden önce sultanın binlerce asker ve talebe ile yapmış olduğu bu iftarlar Ramazan ayının manevî havasından da istifade ederek, ülkenin içinde bulunduğu siyasî kargaşa karşısında bir birliklilik ortaya konulması amacıyla tertip edilmiştir. Emin Yüce, Hatırat'ında Yıldız Sarayı iftarlarına geniş bir katılım sağlanması için hem sarayın içinin hem de bahçesinin kullanıldığını ifade eder. Sultan Hamid'in de bizzat katıldığı bu iftarlarda sofra düzeninin ve yemeklerin resmi kabullerdekinin aksine her türlü gösterişten uzak olarak hazırlandığını anlatır. Bunda sultanın sadelikten hoşlanan ve israfı sevmeyen mizacının yanında ihtişamlı sofralarla kendi tebaasını etkilemek, onlar üzerinde otorite kurmak yerine gayet sade ve samimi bir ortam oluşturulmaya dikkat edildiği anlaşılır. Zaten Abdülhamid, yemeğe düşkün biri olmayıp umumiyetle sofrasında pilav, keskin sirkeli paça ve pizola bulundururdu. Sütü ve zehirlenmeyi önleyici etkisinden dolayı yumurtayı her şeye tercih ederdi. Perhize fazlasıyla itina gösterirdi.⁹

Yıldız Sarayı iftarlarında da yemekler genellikle bütün misafirler için aynı tür olup rütbe arttıkça yanına birkaç ilave yapıldığı bildirilmekte ve Emin Yüce tarafından şunlar anlatılmaktadır:

Ramazanın ilk günü akşamından arifeye kadar devam etmek üzere devlet ricali ile erkân, ümera, zabıter ve askeri mektep talebeleri takım takım önceden belirlenen günlerde Yıldız Sarayı'na iftara giderlerdi. Devlet ricali Mabeyn-i Hümayun'da, diğerleri; 1896 Harbi'nde yaralılar için kullanılan hastane de olmak üzere Yıldız'da yapılmış olan birçok barakada iftar edilirdi. Uzun uzun ve bir diğerine geçilen bir tarzda inşa edilen bu boyasız ahşap barakalara iki taraflı olarak sıra sıra alçak dairevî tahta sofralar ve etrafına tahta sıralar konmuştu. Pencere önlerinde her iki sofra için yemek ısıtmağa mahsus uzun saç mangallar vardı. Misafir çok olduğundan bu sofraların adedi birkaç yüzü bulurdu.

Sofralara birer bez örtü, küçük havlular, onar takım çatal kaşık, adam başına ikişer çörek ve ekme konmuş bulunurdu. Ortada zeytin, peynir ve reçellerden oluşan iftariye de vardı. Yemekler,

9 Osman Nuri, age, s.484.

her sene hiç değişmemek üzere çorba, soğanlı yumurta (bir sahan-da beş yumurta vardır), sebze, pilav, yalınkat sade ekmek kadayıfı, su yerine de kovalar içinde bulunan limonatadan verilirdi. Binbaşidan livaya kadar rütbedekilerin sofrasında fazla olarak bir börek ve daha yukarıdakilerde muhallebi bulunmuş. Fakat sofraların şekli ve tertibi aynı hâlde idi. Yalnız efrad tahta kaşıklarla yedi.¹⁰

İftara Kimler Çağırılırdı?

II. Abdülhamid, her yıl bahar aylarında tertip ettirdiği Kâğıthane ve Heybeliada-Çamlık Piknikleri ile bütün askeri mektep talebelerine ziyafet çekerdi. Akşama dek devam eden bu eğlenceler nihayetinde bütün öğrenciler dualar eşliğinde dağılırlardı. Ramazan iftarlarının da başlıca konuğu yine askeri mektep talebeleri idi. Bunlardan başka Ramazan boyunca İstanbul'da bulunan askerler de çağırılırdı. Verilen atiyyelerden dolayı isimlerini birkaç kez usulsüz olarak Esami Defteri'ne kaydettirenler olduğu gibi unutulmuş çağırılmayanlar veya davetsiz olarak katılanların olduğu da görülürdü. Özellikle gemi kâtiplerinin iftara gelecek mevcut personel sayısını bildirirken bunu ellerinden geldiğince şişirip saraya yanlış beyan vermeleri, saray yetkililerinin ise buna kayıtsız kalmaları dikkate şayandır. Emin Yüce hatıratında bu durumu şu şekilde anlatır.

II. Abdülhamid, iftar âdetini ihdas ettiği zaman harbiye, bahriye, tıbbiye, kara mühendishanesi, askerî mektepler, İstanbul'daki piyade, süvari ve bahriye kıtaları, bazı harp gemileri ve maiyet vapurları her akşam bir iki mevki mürettebatı gelecek surette çağırılırdı. Yıldız Sarayı'ndaki görevli memurlar tarafından kaydedilen ve ne zaman gelecekleri önceden bildirilmiş olan her mektep ve kıt'a, gideceği günü önceden bilirdi.

Yıldız'da kayıtlı olan bu kıtalar ve askerî mevkilerden başka birçok yer bilhassa Bab-ı Seraskeri (Daire-i Askeriye) ve Bahriye Daireleri, İdare-i Mahsusa, bazı gemiler ve taburlar kaydedilmemiş olmalarından dolayı açıkta kalırlardı. Yeniden yazılmak ise hemen hemen mümkün değil gibi idi. Bu ihsanı ya hiç kimse almamalı veyahut herkes almalydı. Buna çare olmak üzere iftara gidenlerin Esami Defteri'ne, gitmeyenlerden de birçoğu ilâve edilmek ve Yıldız'a bu mevcut bildirilmek suretiyle herkesin

10 Emin Yüce, Meslek Hayatım, s.97-98.

istifadesine çalışılırdı. Mesela, bizim Sultaniye Vapuru'nda iki yerine beş miralay, bir kaymakam yerine sekiz kaymakam yazılarak kırk beş zabıt mevcudumuz doksanı bulduruluyordu. Efradda üç dört misline varırdı.

Yalnız iş bu kadarla kalsa meşru sayılabilirdi. Ancak bazı açık gözler vardı ki iki-üç mevki defterine dâhil olarak bir Ramazanda birkaç defa iftara gider ve her defasında para alırdı. Diğer taraftan, böyle gözü açık mevki ve gemi kâtipleri de boş durmaz, kendi defterine kaydedeceği zabıt ve personelin alacakları paranın bir kısmına ortak olurlar ve aksi takdirde onları yazmazlardı. Garibi şu idi ki; iftar yerindeki memurlar, bir gemide bu kadar çok zabıt ve bilhassa ümeranın ne işi olduğunu sormazlardı. Kanaatimce bilerek görmemezlik ederlerdi. Mekteplilerin yalnız son sınıfları ile yeni zabıt çıkanlar bu iftara giderlerdi.¹¹

İftar Vakti Yıldız Yollarında

Yıldız Sarayı, bahçesinin etrafındaki yüksek duvarları, giriş kapılarındaki yüksek kuleleri, Türk, Arnavut, Arap ve Kürtlerden oluşan muhafız birlikleri ile çok iyi tahkim edilmiştir. Sarayın iç bünyesinde çeşitli görevlerle yükümlü Mabeyn Müşirliği ve Teşrifat Nazırlığının da olduğu on üç adet daire bulunmaktadır.¹² Sarayın "Tüfenkçi" denilen ve güvenliğini sağlayan muhafız birliklerine en çok Arnavutlar alınırdı. Sarayın güvenliğinin sağlanması yanında Ramazan iftarları da bu daireler tarafından tertip edilmekte olup Emin Yüce bu konu hakkında şu bilgileri vermektedir:

Mekteplilerle askerler, mektep, kışla ve gemilerinden taburla muntazaman çıkarken; ümera ve zabıtlar dağınık bir halde Yıldız'a çıkıp akşam ezanından yarım saat evvel iftar sofralarının önüne dizilirlerdi. Bu münasebetle, gecenin yıldız yollarının inzibatından da bahsetmek isterim. Güzergâhta, hemen hemen ellişer adımda bir karakol binası ve önünde çifte nöbetçiler ve her karakolda birçok zabıt vardı. Bilhassa, bu askerler ekseriyetle Arap ve Arnavut taburlarına mensup adamlardı.

İftar işlerinin idaresi Yıldız ve ikinci fırka-i hümayun kumandanı yaver-i ekrem Müşir Şevket Paşa'ya verilmişti. İkinci

11 Emin Yüce, s.99-100.

12 Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, İstanbul 1933, s.19-20.

fırka padişahın muhafazası ile sorumlu olup, ümera ve zabitleri tamamen alaydan yetişme idiler. Çünkü Sultan Hamid, Abdülaziz merhumun tahttan indirilmesine alet olmalarından dolayı olacak ki mekteplilere - onlara önem verse de- nefisini emniyet edemiyordu. Orta boylu, aksakallı kaba bir adam olan Şevket Paşa, maiyetinde kaymakam, miralay rütbelerindeki yaverleri ve birçok kanun memurları (inzibat askeri memuru) olduğu halde barakaların önüne gelir ve gelen davetlileri teftiş ettikten sonra, kapıları açtırıp bizzat dolaşarak herkesi sofralara yerleştirirdi.¹³

Top Atılıyor, Atiyyeler Dağıtılıyor!

Atiyye, Osmanlı sarayında ve zengin konaklarında iftardan sonra konuklara verilen para olup Sultan Hamid'in iftar geleneğinin de vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu dönemde aylarca verilemeyen maaşlardan dolayı asker ve zabitlerin içinde buldukları maddî sıkıntılar göz önüne alındığında bu iftarlarda verilen atiyyenin önemi daha iyi anlaşılır. Emin Yüce bu durumu şu şekilde anlatır:

Top atılıp iftar ettikten sonra hademeler ellerinde koca güğümler ve fincanlarla kahve dağıtırlar ve bu da kapış kapış içilirdi. O esnada, her sofranın hademesi sofrta takımlarını toplar ve yaygıların içine doldurarak, arada "destur" nidalarıyla içimizden geçerek taşımağa başlarlardı. Bu aralık dış kirası¹⁴ hazırlığı da başlamış olurdu. Verilecek atiyyeler orada bir masanın üstüne konmuş olur, Hazine-i Hassa Nazırı, kâtipleri, Şevket Paşa ve maiyeti masanın yanında dururlar, Ferik Paşalar, liva paşalar, miralay beyler gibi rütbe sahipleri, yaverler tarafından bağınırlarak davet edilirdi. Bunlar masaya yakın iki sıra dizilirler yaverler tarafından el ile çifter çifter defalarca sayılırlardı. Davetliler kayıt defterlerine uygun surette tek sıra olmak üzere masaya doğru yürütülürlerdi. Hazine-i Hassa nazırı her atiyyeyi kendi eliyle öpüp başına koyduktan sonra önünden geçen zata verir ve o da öpüp başına koyduktan sonra geçip kapıdan dışarı çıkardı. Zabıtlar ve efrat sayılırken bazen fazla çıkarlardı. Bu hal çeşitli sebeplerden ileri gelirdi. Ya o mevkiin kâtibi bir iki kişinin ismini deftere yazmayı unutmuş olur veyahut deftere dâhil olmayan bir iki açığız araya ve hatta sıraların ilerisine girmiş bulunurdu. Asıl mürettebattan

13 Emin Yüce, Meslek Hayatım, s.100

14 Dış Kirası: Ramazanda iftara gidilen yerlerde fakir misafirlere hediye olarak verilen para.

olup en geriye sıralanmış olan hak sahibi bu sebeple atıyyeden mahrum kalır ve derdini anlatamazdı. Bazı kere, bu gibi hal vukuunda insafılı davranıp defterden isimleri okurlar ve haksızlığa meydan vermezlerdi. Açıkta karışan da kovulurdu. Dış kirası veya atıyyenin miktarları şöyleydi:

Neferlere çeyrek lira, çavuşlara yarım lira, talebeye bir lira, mülazım-ı sanilere iki, evvellere iki buçuk, yüzbaşılara üç, kolağalarına¹⁵ beş buçuk, binbaşılara dokuz, kaymakamlara¹⁶ on iki, miralaylara on sekiz lira ve daha üstlere de maaşlarına yakın altın (Atıyye hep altından idi). Binbaşidan itibaren verilen atıyyeler gaz boyamasından bir çıkın halinde verilirdi. Atıyyeleri alıp çıkanlar, dışarıda beklerlerdi.¹⁷

Padişahım Çok Yaşa!

Atıyyelerin dağıtımı neticesinde hem karnı doyan hem de para sahibi olan efrad padişahın huzurunda bulunmanın da getirdiği keyifle dualar eder, methi senalarda bulunurlardı. Emin Yüce bu hali şu şekilde anlatır:

Dağıtım sona erince heyette dışarı çıkar bir alay müfettişi tarafından yüksek sesle dua edilir ve herkes “âmin” nidalarıyla etrafı çımlatırdı. Dua bitince Şevket Paşa gür sesiyle üç defa “bak”! Kumandası verir ve her kumandayı takiben genellikle “padişahım çok yaşa!” diye bağırırdı. Hatta bağırmadan evvel yaverler atlarla etrafta dolaşarak, “Hızlı bağırın!” diye tembih ederlerdi. Paranın verdiği neşeyle atılan bu avaz dünyayı tutardı. Maksat duayı padişaha duyurmak idi.

Bunu müteakip geri dönüş için herkes yola dizilirdi. İftariyeden nasıpdar olan zabıt heyeti bir Ramazan başında ve bir bayramda maaş aldıkları için iftariye ile birlikte bir ay zarfında üç maaş almış olurlardı ki o zamana göre bu iyice bir servet demekti.

Bu iftarlarda iki sene mektep talebesi ve iki sene de Sultaniye mürettebatı olarak bulundum. İftara dâhil olmayan İdare-i Mahsus'a da iken -emr-i vaki yaparak- davetsiz olarak gittik ve

15 Kolağası: Osmanlı askeri teşkilatında yüzbaşı ile binbaşı arası bir rütbedir.

16 Kaymakam: Osmanlı askeri teşkilatında “yarbay” karşılığı bir rütbedir.

17 Emin Yüce, Meslek Hayatım, s.101-102.

iftar ettikten sonra Şevket Paşa ve Yıldız Erkânı tarafından kor-kutulup kovulurcasına muamele gördük ise de Atıfet-i seniyyeye nail olmadıkça gitmeyeceğimizi söyleyerek barakalardan çıkmadık. Bu hâli padişahın haber alması kendilerinin işine gelmediği için atıyyenin, ertesi günü İdare-i Mahsusa'ya gönderileceği hakkında bizzat Şevket Paşa tarafından verilen teminat üzerine oradan ayrıldık. Ertesi günü İdare'de, Hazine-i Hassa'dan gönderilen atıyyeleri aldık. Bu teşebbüsümüz sayesinde ondan sonraki seneler Yıldız'a, davetsiz İdare-i Mahsusa zabitlerinin parası da gönderildi.¹⁸

Son Söz

Osmanlı Devleti'nin yıkılışına dek sarayda, dinî merasimler özellikle de Ramazan adetleri kemal-i ciddiyetle uygulanagelmıştır. Bu adetlere en çok ilgiyi gösterenlerden biri de Sultan Hamid olmuştur. Onun ih-das ettiği Yıldız Sarayı iftarları hem geniş katılımı hem de sarayda tertip edilmiş olması yönleriyle aynı zamanda Osmanlı devlet geleneğinde bir ilktir. Sultanın bir ay boyunca kendi askeriyle birliktelik içinde Yıldız'daki mütevazı sofrada iftar açması onlara ve dolayısıyla da memleketin siyasî istikrarına verdiği değer bir göstergesi olabilir. Aynı zamanda devletin zarurî ihtiyaçlarının dahi borçlanma yoluyla karşılandığı bir dönemde dağıtılan atıyyelerin ise geçim derdi içinde bulunan asker, zabıt ve talebenin bu sebepten dolayı tefrika çıkarmasına meydan verilmemesi amacıyla verildiği söylenebilir. İftarın Yıldız Sarayı'nda verilmesi ise sultanla iftar açmanın getirdiği onuru bütün davetlilere hissettirme bir yönüyle nazik bir şekilde, merkezî otoriteyi kuvvetlendirme amacını taşımaktadır.

18 Emin Yüce, *Meslek Hayatım*, s.103.

EBUSSUÛD FETVALARINDA RAMAZAN

Zühdü MERCAN

Şeyhülislam Ebussuûd Efendi

EBUSSUÛD FETVALARINDA RAMAZAN

Zühdü MERCAN*

Ebu Hanife-i Sani, Müfti'l-Enâm gibi sıfatlarla anılan Ebussuûd Efendi, 1490 yılında İstanbul'a bağlı Güngören ilçesinde doğmuştur. Ailesinin Çorum/İskilip'ten geldiği bilinmektedir. Babası II. Beyazıt'ın yakınlarından Şeyh Muhiyyidin Yavısı, annesi Sultan Hatun ise Ali Kuşçu'nun yeğenidir.

Uzun boylu, çukurca yanaklı, güleç yüzlü, vakarlı, etrafındakilere yumuşak davranan biri olmasına rağmen heybetinden insanların yanında fazla konuşamadıkları bir âlim olarak tanınan Ebussuûd Efendi, ilk derslerini babasından almıştır. Diğer hocaları arasında Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Mevlana Seydî-i Karamanî sayılabilir. İbn Kemâl'den ders aldığı, bazı kaynaklarda zikredilmektedir.

Ebussuûd Efendi şeyhülislamlığa kadar giden meslek hayatında çeşitli görevlerde bulunmuştur: Medreseden mezun olduktan sonra ilk görev yeri olan İnegöl'e gitmiş, Gebze'de öğrenci yetiştirmiştir. Daha sonra Bursa Sultaniye Payesine layık görülerek 1528 yılında Sahn-ı Seman Medreselerinden Müftü Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiş, beş yıl süren buradaki görevinden sonra, önce Bursa, ardından da İstanbul kadılıklarına getirilmiş, 1537 yılında da Rumeli Kazaskeri olmuştur. Budin'in (Budapeşte) fethinden sonra burada ilk cuma namazını kıldırma şerefi kendisine nasip olmuş, 1545'te şeyhülislâm olmuştur. Gerek kazaskerlik gerekse şeyhülislamlık görevi esnasında ilmî rütbe, mevki ve kademeleri bir sisteme oturtmaya çalışmıştır.

Kanunî ve II. Selim zamanlarında şeyhülislâm olarak 28 yıl, 11 ay görev yapan Ebussuûd Efendi, temsil ettiği makamın onurunu korumaya fevkalâde özen gösterdi. Bulunduğu makamlarda yeniliklere imza attı. Siyasi çekişmelerden uzak kaldı. Şeyhülislamlık makamı onun zamanında sadrazamla eşit bir statüye kavuştu.

---

* İlahiyatçı-yazar

Zeyrek civarındaki Çırçır semtinde oturan ve görevini de buradan yürüten Ebussuûd Efendi, 19 Ağustos 1574 Perşembe günü vefat etmiştir. Vefat haberi Mekke ve Medine'ye ulaşınca ardından gıyabî cenaze namazı kılınmıştır.

Eserleri arasında **İrşâdu'l Aklî's-Selim** isimli tefsiri önemlidir. Onun zamanında Hanefî mezhebi görüşleri temel alınarak fetvalarda birlik ilkesi sağlanmıştır. Mezhep içindeki zayıf görüşlerle amel edilmesini yasaklamıştır.

Fetva metinlerinde kadını temsilen Hind, Hatice ve Fatıma isimleri, erkeği temsilen ise Zeyd, Amr, Bekr, Halid ve Beşr isimleri kullanılmıştır. Bu isimler fetvayı soranla veya fetvada konusu geçen fiili işleyenle alakalı olmayıp temsilen verilmiştir.

Bu kısa girişten sonra, Ebussuûd Efendi'nin verdiği fetvalardan Ramazanla ilgili olanlarından bir iki örnek arz ediyoruz:

Mes'ele: Receb'in evvel Cum'a gecesi salât-i Regâib, ve şehri-Şa'bân'ın onbeşinci gecesinde Berat namazın ve Ramazan-ı şerîfin yirmi yedinci gecesinde Kadir namazın ve yâhud tesbih namazın, imam cemâ'ate kılıvermek câiz olur mu?

Elcevap: Câizdir, mu'tad üzerine kılıverip, secdede tesbih çok etmek cemâ'ati tazyiktir anı etmemek gerekir.

Mes'ele:

Receb ayının ilk Cuma gecesi olan Regaib kandilinde Regaib namazı, Şaban ayının on beşinci gecesi olan Beraat kandilinde Beraat namazı ve Ramazan ayının yirmi yedinci gecesi olan Kadir Gecesi'nde Kadir namazı veya tesbih namazını, cemaatle kılmak caiz midir?

Elcevap: Caizdir. Lakin her zaman kılındığı hâl üzere kılmak gerekir. (Yani ne çok yavaş ne de çok hızlı kılınmamalıdır.). Secdede iken tesbihi çok zikretmek cemaati sıkabilir. Böyle yapılmaması daha iyidir.

Aslında kaynak kitaplarımızda adı geçen Regaib gecesi veya Beraat gecesinde Ragaip veya Beraat namazı diye bir namazdan bahsedilmez.

Kadir Gecesi'nin de sevabını Allah'tan bekleyerek ve sırf O'nun rızası için ihya edilmesi gerektiği tavsiye edilir. Bu geceye mahsus ayrı bir nafîle namazdan bahsetmek mümkün değildir. Mübarek geceleri değerlendirme adına kaza namazı varsa onları kılmalı, Kur'ân okunmalıdır. Bu gece, Peygamber Efendimizin Hz. Aişe'ye öğrettiği duayı çokça tekrar etmelidir.

Şu da ayrıca zikredilmeli: Osmanlı'nın en muhteşem devrinde herkes aynı şekilde bu mübarek geceleri ihya edemez düşüncesiyle olsa gerek, camilerde veya mescidlerde topluca namaz kılındığı da bir vakıadır. Bu geceleri topluca değerlendirmekte Ramazan gecelerinde cemaatle kılınan Teravih namazı emsal alınmış olmalıdır.

***

Su'al: "Gurre-i Ramazan Zeyd-i kâdînin huzûrunda sâbite oldu" deyu ba'zı kimseler gelip Amr-i kâdiye şehâdet ettiklerinde, Amr'ın ma'rifetiyle Ramazan-ı şerif tutulup, otuz gün tamam olup, yevm-i gaym olmağın ay görünmeyip, Amr "bayramdır" deyu hükm edip, ertesi bayram namazı kılınmağa çıkıldıkta, Bekr-i hatîb hükm-i mezbûra râziye olmayıp, tevâbi'in alıp gidip, kılmayıp, ol gün zevalden evvel gurre-i Şevval sâbite olup, mezkûr Bekr bayram namazını varıp ertesi kılssa, Bekr-i mezbûra şer'an ne lâzım olur?

Cevap: Azil lâzımdır.

Soru: "Ramazan ayının hilalinin görüldüğü kadı olan Zeyd'in huzurunda şahitler tarafından ikrar edildi; orada oruca başlandı." diyerek bazıları bir başka beldeye gelip oranın müftüsü Amr'a söyleseler; o da buna dayanarak beldede Ramazan orucunu başlatsa, otuz gün sonra hava bulutlu olduğu için şevval ayının hilali görülme ve oruçlar otuz tamamlanıp 'ertesi gün bayramdır' diyerek Müftü Amr fetva verse ve bayram namazı kılınsa; oradaki görevli imam-hatiplerden birisi olan Bekir, Amr'ın verdiği fetvaya muhalif olarak kendi cemaatine Bayram namazı kıldırmasa, hemen ardından da öğle namazı sıralarında hilal görüle ve o günün şevval ayından olduğu dolayısıyla bayram olduğu anlaşılssa, cemaatiyle beraber o gün bayram namazı kılmayıp ertesi günü bayram namazı kılan Bekir'e kanunen ne lazım gelir?"

Cevap: Görevinden azledilmesi gerekir.

Hanefî mezhebinde 'ihtilaf-ı metali'a' itibar olunmaz. Yani, dünyanın, neresinde olursa olsun, herhangi bir yerinde 'hilâl' görülmüşse, Müslümanların hepsinin oruç tutması gerekir. Ayrıca, Bekir, "Sizden olan ulü'l-emr'e itaat edin." (Nisa 4/59) âyetine zıt hareket etmiştir. İlaveten, onların fetvalarına uymamış olduğu için olsa gerek, görevinden azledilmesi gerektiğine fetva verilmiştir.

***

Mes'ele: Bu sûrette ba'zı kimseler "Biz Amr'ın hükmüne râzı değiliz" deyu Bekr'e tâbi' olup, kılmayıp ertesi Bekr ile kılsalar, mezburlara nesne lâzım olur mu?

Elcevap: Lâzım olur. (B. 31 a)

Mes'ele: Yukarıdaki olaya bağılı olarak, Bekir cemaatinden bazıları "Biz müftü olan Amr'ın verdiği fetvaya uymuyoruz" deseler ve bayram namazını Bekir ile beraber ertesi gün kılsalar, adı geçen bu şahıslara kanunen bir ceza gerekir mi?

Cevap: Gerekir.

Bunlara verilecek ceza, Kur'ân'da zikri geçen 'hadler'den biri değil de takdiri idareciye bırakılan 'ta'zir' türü bir ceza olacaktır.

***

Mes'ele: Zeyd-i müslim Ramazan ayını bi-gayri özrin yese, Zeyd'e ne lâzım olur?

Elcevap: Müslim olan öyle eylemez.

Mes'ele: Müslüman Zeyd, Ramazan orucunu, herhangi bir özü bulunmadığı hâlde, yine de tutmasa Zeyd'e ne yapılması gerekir?

Cevap: Bir Müslüman öyle bir iş yapmaz.

Burada verilen cevap ile bir Müslüman'ın, orucun Allah'ın açık ve sarîh emri olduğunu bildiği vurgulanmaktadır. Ramazan orucuna saygının, dinin alâmetlerinden birisi olduğunu, oruç tutmamanın cezasının olduğunu Müslüman birinin bilememesi gibi bir durumun olamayacağı belirtilmiştir.

***

Su'al: Zeyd, Amr-i sâimi Ramazanda ekl ederken görse, sâim idüğüne Zeyd üzerine tenbih vâcib olur mu?

Elcevap: Eğer Amr şâb olup savmı itmâma kâdir ise vâcibdir, eğer şeyh-i za'îf olup itmâma kâdir değil ise ba'd-el-ekl tenbih eylemek lâzımdır. (B. 29 b)

Mesele: Zeyd, oruçlu olduğunu bildiği Amr'ı, gündüz vakti, bir şeyler atıştırırken görse, oruçlu iken yemek yediğine dair Zeyd'in onu uyarması gerekir mi?

Elcevap: Eğer, oruç tutan Amr, genç ve oruç tutmaya dayanıklı birisi ise dalgınlığından dolayı yediği zannıyla onu uyarması gerekir. Eğer, yaşlı olup da oruca dayanacak takati yoksa o takdirde yemeğini yedikten sonra uyarması gerekir.

***

Mes'ele: Sultan Mehmed aleyhir-rahmeti ver-rıdvan asrından beri olan mütevellîler, vakıf serhânelerden şehir-i Ramazanda kirâ alıgelmeyip, hâlen mütevellî olan almağa kâdir olur mu?

Elcevap: Ol şehirde dükkân ellerinde olucak, ecr-i misil lâzımdır. Nihâyet işlediği ile kirasından kâsır ola. Bir kimse bir değirmen icâreye alıp işlerken bir mikdar zaman suyu kesilirse, ol zaman için değirmenin ücreti alınmaz, amma değirmenin evinde esbâbi durucak, evinin ecr-i misli lâzım olur. Kütüb-i fetâvâda mestûrdur. (B. 238 a)

Mesele: Fatih Sultan (aleyhir-rahmetu ver rıdvan) devrinden beri, vakıfların işlerini yürüten mütevelliler, vakıf mallarından Ramazan ayında kira almıyorlardı. Şimdiki mütevellinin Ramazan ayında kira alma yetkisi var mıdır?

Elcevap: O ay içinde dükkan eğer elinde bulunuyorsa, o semtteki diğer dükkanlardan alınan ücret kadar (ecr-i misil) alınması gerekir. Birisinin kiraladığı değirmenin suyu bazı zamanlar kesilse, o sürenin kira ücretini vermesi gerekmez. Ama bu süre zarfında değirmenin evinde kendi eşyası durursa, benzer değirmenlerin verdiği kirayı onun da vermesi gerekir. Fetva kitaplarında da böyle yazılıdır.

***

Mes'ele: Zeyd bir kaç kimse ile Ramazan gününde satranç oynarken, Amr gelip oyunların bozup, içlerinden biri "neyledin" deyu Amr'a söyledikte, Amr dahi hiddet ile üç kere "kâfir oldun" dese, Zeyd dahi "estağfirullah neden kâfir oldum" dese, Amr'a ne lâzım olur?

Elcevap: Nehy-i münkeri dahi rıfkla etmek gerektir bu mikdar telgît [taglîz?] etmek ısrâra ve inâda bâis olur. (A. 88 b)

Mesele: Ramazan ayında Zeyd, birkaç arkadaşı ile beraber satranç oynarlarken, Amr gelip onların oyunlarını bozsa, onlardan birisi de bunu niçin yaptığını sorsa, kızgınlığı daha da artan Amr, kendisine soru soran Zeyd'e, üç kere "Sen kâfir oldun." dese, Zeyd de "Estağfirullah, niçin kâfir olayım ki..." dese, Amr'a ne lazım gelir?

Elcevap: Nehy ani'l-münker (Müslümanları günahlardan sakındırma gibi peygamberane bir görevi) yaparken nezaketli olmak gerekir. Bu şekilde kabaca söyleme kişinin günaha ısrar ve inat etmesine sebep olur.

(İnsanlara yaptıkları işin doğru olmadığı, boşa zaman harcamak olduğu anlatılmalıdır. Hz. Musa ve Hz. Harun'un (aleyhimesalam), Firavun gibi ilahlık davasındaki bir münkire gittiklerinde bile yumuşak sözle onu uyarmakla vazifeli olduklarını hatırlamalıdır.) Dinin hoş karşılamadığı bir işten insanları uzaklaştırmaya çalışıyorum diyerek bu kadar sert davranmak, muhatabı yaptıkları üzerinde daha da ısrara sevk eder.

***

Bu sûrette: Amr, Zeyd'e "Hınzır eti yiyen oruç tutar mı" dese, Zeyd de "Hınzır eti yiyen kimdir" dedikte, Amr "Sen ya hınzır eti yemişsin ya satranç oynamışsın" dese ne lâzım olur?

Elcevap: Eğerci Hazret-i Ali (kerremallahu vecheh) bir kere bunlar gibi oynayan tâife gördükte, abede-i esnâm hakkında vârid olan âyet-i kerîmesini okumuşlardır. Amma mehmâ emken rıfkla nasihat etmek evlâdır. (A. 88 b)

Mes'ele: İşin tartışmaya dönüşmesi üzerine, Amr, Zeyd'e "Domuz eti yiyen oruç tutar mı?" dese, bunun üzerine Zeyd de "Domuz eti yiyen kimmiş?" deyince Amr, "Sen, ister domuz eti yemiş ol, istersen satranç oyna; ikisi de birdir." dese ne lazım gelir?

Elcevap: Gerçi Hz. Ali (r. a.), bir kere satranç oynayan bir grup insanı görünce puta tapanlar hakkında nazil olan ayeti okumuştur. Böyle olmasına rağmen, yine de 'emr bil ma'ruf, nehy anil münker' (insanlara doğruyu anlatıp Allah'ın yasakladıklarından vazgeçirmeye çalışırken) mümkün olduğu kadar nezaketli davranmak lazımdır.

Ebussuûd Efendi'nin bahsettiği Enbiyâ Suresi'nin 52. ayetinin meali şu şekildedir. "(Hz. İbrahim) O vakit babasına ve halkına: "Nedir bu karşısında durup taptığınız heykeller? dedi."

***

Bu sûrette: Zeyd ile Amr çekişip fâriğ olduktan sonra, Bekr kavgaya bâis olan Zeyd'e "Kavganın aslı ne idi" deyu su'âl eyledikte, Zeyd-i mezkûr hiddet ile üç def'a Bekr'e "Dininiz gitti" dese ne lâzım olur?

Elcevap: Ramazan gününde anın mühmel işe mübâşeretine nasihat ve münker eden Amr'a muhâlefet etmekle kanâ'at etmeyip, Bekr'e ve Amr'a "Dininiz gitti" demek "Nehy-i münker etmekle din gider" demektir, küfr-i sarîhtir. Tecdîd-i îman ve tecdîd-i nikâh lâzımdır. (A. 88 b)

Mes'ele: Zeyd ile Amr'ın aralarındaki çekişmenin bitmesinden sonra, Bekir gelip çekişmeye sebep olan Zeyd'e 'kavganın sebebi ne idi?' diye sorunca, buna cevaben de Zeyd "Hiddet ile üç kere Bekir'e 'dininiz gitti' dese, Zeyd'e ne lazım gelir?"

Elcevap: Ramazan ayında, Zeyd'in boş işle uğraşmalarından dolayı kendilerine nasihat eden, dinin hoş karşılamadığı bir şeyden onları vazgeçirmeye çalışan Amr'la çekişmeye tutuşmaları yetmezmiş gibi, bir de 'dininiz gitti' demek, 'nehy-i anil münker etmekle din gider' demektir ki bu açıkça bir küfür cümlesidir, kişiyi dinden çıkarır. Zeyd'in imanını tazelemesi ve nikâhını yenilemesi gerekir.

Kaynaklar:

Ebussud Fetvaları, Ertuğrul DÜZDAĞ Yitik Hazine Yayınları İstanbul 2006

Kur'an-ı Kerim Meali, Prof. Dr. Suat YILDIRIM Işık Yayınları 2005

İMARETLERDEN İFTAR ÇADIRLARINA

Salih GÜLEN

İstanbul Yeni Cami Yaklaşık 1900 Kongre Ktp. Arşivi

İMARETLERDEN İFTAR ÇADIRLARINA

Salih GÜLEN¹

Kelime olarak “imar edilmiş” manasına gelen imaretler Osmanlıda fakir halka, yolculara ve medrese öğrencilere ücretsiz yemek verilen yerlerdi. İmaret ifadesi kaynaklarda “aş evi” olarak tarif edildiği gibi aynı zamanda bir külliye de ifade etmektedir. Bu imaretler; cami, medrese (üniversite), bimarhane (hastane), aşevi, tabhane, kervansaray, mektep, kütüphane, türbe, imalathane, arasta, kapalı çarşı, han, su tesisatı, hamam, tuvalet, bayram ve pazar yerleri gibi ihtiyaç duyulan ve bugünün sosyal devlet anlayışına göre devletçe yapılması gereken sosyal yapılardan oluşmaktadır. Bu tesisler, hep hayır sahipleri tarafından yaptırılmış, idareleri de onlarca sağlanmıştır. İşleyişlerine devam edebilmeleri için (gelir getiren) vakıflar oluşturulmuştur. Osmanlılar tarafından fethedilen her yerde bu imaret sitelerinin kurulduğu görülür.²

Karaman’da bulunan Karamanoğlu İbrahim Bey İmaretı vakfiyesinde

“İlim adamları ile irfan sahibi zatlara nefis yemeklerle üç gün imaretin en mutena yerinde fevkalade ikram edilecek, hayvanlarına arpa ve yulaf verilecektir.”

ifadesi İmaretlerin sadece aşaevi olmaktan ziyade bir külliye olduğunu ispatlar.³

İmaret, dar anlamda külliye içerisinde yemek verilen aşevleri olarak değerlendirildiğinde, 18. asrın sonlarında sadece İstanbul imaretlerinin her gün 30 binden fazla insanı doyurmaya yettiği bilinir.⁴

İmaretler sadece Osmanlılara has kurumlar olmayıp önceki Müslüman devletlerde de mevcuttur. Bu müessese temelleri İslamiyet’in

1 Yitik Hazine Yayınları Yayın Editörü

2 Ergin Nuri Osman: Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, İstanbul 1939 (Ankara Milli Kütüphane no:876), s.19, 57

3 Ünver Süheyl İstanbul Risaleleri 3 İst. Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri İstanbul 1995

4 CL.Huart, “imaret” İA. VE/2,985.

getirmiş olduğu yardımlaşma ve kardeşlik duygularından alır. Verilen hizmetlerde hiçbir maddi çıkarın söz konusu olmaması temel gayenin Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu göstermektedir.

Selçuklular ve ilk Anadolu Beylikleri döneminde kurulan imaretlerin aşhanelerinde ekseriyetle pirinç ve buğday çorbası, et, pilav, ıspanak, şalgam, sebze yemekleri, un helvası, ballı kadayıf verilir. İmarete yemek vaktinden sonra gelen misafir olursa ona da 80 dirhem bal, 50 dirhem peynir ve yüz dirhem pide verilerek açlığı giderilirdi.⁵ (Bir dirhem 3,2 gramdır.)

Osmanlılardaki ilk imaretin kurucusunun Orhan Bey olduğu sanılmaktadır. İlk imaretin açılış merasiminde bizzat kendisi hizmet etmiş, fakirlere çorba dağıtmış, akşam olunca da imaretin kandillerini yine kendisi yakmıştır.⁶ Babası Osman Gazi'nin de sürekli iftar yemekleri verdiği kaynaklarda belirtilmektedir.

Orhan Bey'den sonra gelen oğlu Murad Hüdavendigâr da pek çok hayır işlerinde bulunmuştur. Bunlar içinde, kaplıca nahiyesinde ahiret azığı olarak inşa ettiği imaretine pek çok arazi vakfetmiştir. Vakfiyeye göre hiç kimse imarete inmekten men olunmaz. Hizmetçiler, gelenlere en güzel ve saygılı bir şekilde hizmet etmekle yükümlüdür. İmarete gelen kimseler fakir ise hizmetçilerin bu kimselere daha iyi hizmet etmeleri tavsiye edilmiştir.⁷

İmaretlerin nasıl bir maksat ile kurulduğu konusunda Germiyanolu Yakub Bey'in imaretinde yer alan 1411 tarihli vakfiye dikkate şayandır:

“İmarete gelen misafirlerin atına üç güne dek yem vereler andan geru anda olan misafirlere ve mücavirlere aş ve ekmeği bol vereler andan sonra geru kalan halka vereler ve dahi anda kim ki hasta olası olursa ana hekim getürelere, ilaç ettirelere ve hekim hakkı vereler ve edviye bahasını vereler... andan geru misafir... durursa duralar, gene git demeyeler, ne kadara dek-se...”⁸

Vakfiyede genelde üç gün olan kalma hakkının Kütahya'daki imarete sınırsız olduğu anlaşılmakta misafirperverlik anlayışının ve sosyal barışın en güzel misalleri gösterilmektedir.

5 Ünver, a.g.e. s. 148

6 “Âşıkpaşazâde Tarihi, İstanbul 1332, s.42.”

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, vakfiyeler tasnifi, nr. 162/5.

8 Ünver a.g.e. s. 149

İmarete gelen kimseye üç gün misafir olma hakkı tanınır üç günden fazlası ise idarecinin yetkisine bırakılır. Bu anlayış imaretlerde veya kervansaraylarda üç gün kalan kişiye üçüncü günün sonunda kalk git denilmesi şeklinde olmayıp bilakis sonra gelenlere yer açmak için konulmuş bir kaidedir. Eğer başka misafir kalmayacaksa misafir etme süresi uzatılabilmektedir. Kütahya'nın ana yollar üzerinde bulunmaması dolayısıyla Yakub Bey'in imaret misafirlerine bir sınır getirmemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi (1611-1682) İstanbul'da bulunan imaretlerin isimlerini verdikten sonra "Ben, 50 yılda 18 padişahlık yer seyahat ettim, hiçbir yerde bu kadar hayrat görmedim" diyerek Osmanlı ülkesinin vakıf hizmetlerini övmektedir.⁹

İmaretlerde artan yemeklerin değerlendirilmesi için de ilginç yollar bulunur. Sultanahmet Camii imaretinde, kuşlar için kule gibi yüksek bir yer yapılır. İmaret vakfiyesine göre, artan ve yenmeyecek durumda olan yemeklerin bu kuleye dökülmesi ve evcil olmayan kuşların buradan beslenmesine dair hüküm bulunmaktadır.¹⁰ Bu uygulama medeniyette ulaşılan seviyenin küçük bir işareti olsa gerektir.

Osmanlı hassasiyetinin ayrı bir misali olarak 1611 yılı haziranında Edirne'ye gelen Polonyalı rahip Simeon'un gözlemleri dikkate değerdir:

"İstanbul-Edirne yolunun iki tarafı kâmilten kaldırım döşelidir. Her konakta hanlar, hastaneler, kervansaraylar, hamamlar vardır. Her menzildeki imaretlerde yolculara günde iki öğün bedava pilav, yahni, zerde ve iki fodla (ekmek) verilmektedir. Hayvanlar aynı şekilde bedava bırakılmaktadır. Kervan, bin kişilik olsa gene aynı ihtimam gösterilmektedir."¹¹

XV. asrın ilk yıllarında Bursa'da yedi imaret vardır. Alman Gezgin Schiltberger'e göre bu imarete "Hristiyan, Musevî veya putperest olmasına bakılmaksızın, her yoksul, yiyip içebilmektedir."¹²

İmaretlerin vakfiyelerinde genel olarak buradan faydalanacak insanlar şu şekilde belirtilmiştir:

1. Medrese talebeleri

9 Evliya Çelebi, Seyahatnameden seçmeler, nşr., Atsız, İstanbul 1971, 1, 97.

10 Tahsin ÖZ, "Yurdumuzda Tesis (vakıf)", Vakıflar Dergisi (1973), X, 133.

11 Öztuna, Yılmaz, X, 285 Büyük Türkiye Tarihi, 1978

12 Öztuna, Yılmaz, X, 329 Büyük Türkiye Tarihi, 1978 (Schiltberger, Telfer nş., s. 404)

2. Camiler veya çeşitli hayır işlerinde çalışan hademeler
3. Memleket fukarası, bakacak kimsesi olmayanlar
4. Zenginliği ne olursa olsun bölgeden geçen misafirler¹³

İmaretlerde medrese talebelerine her zaman yemek verilerek ilmî gelişmeye destek olunmaya çalışılmıştır ki imaretlerde her zaman önce bu öğrencilere yemek verilmiştir. Müftüzade Es'ad Bey'in anlattıklarına göre, yemek temelde ekmek (fodla), çorba, pilav ve aşure şeklinde olup çok çeşitli değildir. Sabah namazı açılan imarethanede öğrenciler sabah bir tas çorba içerek derslerine giderler. Öğlenleri de pirinçli veya nohutlu çorba, pilav ve aşure yerler. Pazartesi ve perşembe günleri ise zerde ve etli pilav yapılır.

Öğrenciler yemeklerini yedikten sonra diğerlerine yemek dağıtımını başlar. İlk olarak talebelere yemek verilmesi ilme ve eğitime verilen ehemmiyetin küçük bir numunesidir.

Talebelerin ardından fukara yemek alır. Osmanlı kaynaklarına göre fukaranın en çok toplandığı imaretler: Laleli, Şehzade, Üsküdar Valide-i Atik, Üsküdar Mihrimah ve Eyüp Mihr-i Şah imaretleridir.

Öğrenci veya fakir olmadığı hâlde bölgeden geçen misafirlerin de imaretlerden faydalanması sağlanmıştır. Bu geleneğin temeli Tevbe Suresi 60. ayete¹⁴ dayanmaktadır. Bu ayette zekat verilecek sekiz çeşit insandan birinin de yolcular olduğundan hareketle imaretlerde ister zengin olsun, ister fakir bütün misafirler en iyi şekilde ağırlanmaya çalışılmıştır.

İmaretlerin kitabelerinde yazarlar ise imareti yapanın maksadını ve dinî yaşamadaki hassasiyetini göstermesi bakımından manidardır. Genel olarak imaretlerin kapılarında İnsan Sûresi'nin 8. ve 9. ayetleri

“Kendileri de ihtiyaç duydukları hâlde yiyeceklerini, sırf Allah'ın rızasına ermek için fakire, yetime ve esire ikram ederler. Ve derler ki: “Biz size sırf Allah rızası için ikram ediyoruz, yoksa sizden karşılık istemediğimiz gibi bir teşekkür bile beklemiyoruz.”

13 Pakalın Zeki M., Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü İmaret maddesi s.61 M.E.B. Yayınları İstanbul 1993

14 Ayetin tam meali şu şekildedir:” Zekâtlar sadece fakirlere, düşkünlere, zekât toplayan görevlilere, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlara, esirlik ve kölelikten kurtulmak isteyenlere, borçlulara, Allah yoluna ve bir de muhtaç kalmış yolcu ve gariplere mahsustur. Allah tarafından kesin olarak böyle farz buyruldu. Allah alîmdir, hakîmdir (her şeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir)

yazılıdır. Çoğu zaman bu ayetin son kısmının (“Biz size sırf Allah rızası için ikram ediyoruz, yoksa sizden karşılık istemediğimiz gibi bir teşekkür bile beklemiyoruz.”) yazıldığı görülür.¹⁵

Üsküdar Selimiye Camii’nde ise “Asıl bütün mahlûkların rızıklarını veren, kâmil kuvvet ve tam iktidar sahibi olan Allah Teâlâdır.” (Zâriyât 51/58) yazılıdır. İmaret kitabelerinde hadis olarak da genelde “Rahman’a kulluk edin; yemek yedirin ve herkese selam vermeye bakın; Cennet’e esenlik içinde girersiniz.” (Tirmizi “At’ime 45) ifadesi yer alır ki kitabelerde geçen bu ayet ve hadisler imaretlerin yapılma maksadını çok iyi ifade etmektedir.

Kanuni’nin, Süleymaniye Camii’ni yaptırırken, camide çalışan işçilere fakir bir kadının ikram ettiği bir tas yoğurdun mana aleminde camiden daha ağır olduğunu gördüğü rivayet edilir. İhlâsla yapıldığında şüphe olmayan caminin, bir tas yoğurttan hafif gelmesini fakir kadının imkanı ve ihlasında aranması gerektiğini düşünen Osmanlılar; imaret kültürlerini bu ruhla oluşturmuşlardır.

Günümüzde eski Ramazanlar diye başlayan hasret cümlelerinin muhtevaları muhteşem iftar yemekleri, Direklerarası, Karagöz- Hacivat gibi eğlencelerin üzerine çıkamamaktadır. Osmanlı Ramazanları derken bunu sadece küçük bir zümrenin katıldığı eğlencelere veyahut da çocukların gittiği Karagöz ve Hacivat gösterilerine indirgemek ve Ramazanı dinî yönünden soyutlayıp eğlence yönüne vurgu yapmak kanaatimizce büyük bir hatadır. Eski Ramazanlarda zenginlerin köşklerinde, kasırlarında padişahların sarayda verdikleri iftarlar meşhurdur, ancak gerek eski Türk İslam devletlerinde gerekse Osmanlılarda günümüzdeki iftar çadırları şeklinde binlerce kişinin birlikte iftar açtıkları bir gelenek yoktur.

Belki de dünya üzerinde bu gelenek sadece ülkemize has bir uygulamadır. Her türlü sosyal sınıf ve gelir seviyesine mensup insan bir çadırın içinde iftarlarını yapabilmekte İstanbul gibi büyük şehirlerde iftara evlerine yetişmesi mümkün olmayanlar oruçlarını açabilmekte, pek çok üniversite öğrencisi, imaretlerdeki medrese talebeleri gibi burada karınlarını doyurabilmektedir.

Belki de Kurban Bayramları dışında sadece bu günlerde bazı fakirlerin boğazından et geçmektedir. Bugün iş adamları, sanatçılar, holding sahipleri, şirketler bu çadırların giderlerini karşılayarak Ramazanlarda

15 Sülün Murat, Sanat Eserine Vurulan Kur’an Mührü, Kaynak Yayınları İstanbul 2006

birlik ve beraberlik duygularımızı yeniden tazelemekteler. Hele hele pek çok hayır sahibinin çadırlarda verdikleri iftarlarda isimlerinin açıklanmamasını istemeleri imaret kapılarında yazan “Biz size sırf Allah rızası için ikram ediyoruz, yoksa sizden karşılık istemediğimiz gibi bir teşekkür bile beklemiyoruz.” ayetinin halkımızca nasıl benimsendiğinin en güzel ifadeleridir.

İftar çadırları; kervanları kervansaraylarda konaklatan, köylerine geleni köy odalarında ağırlayan, şehirlerine geleni imaretlerinde misafir eden, aç insanı sadece Allah rızası için doyurma geleneğimizin bir uzantısıdır. Bu güzel duygularımızın hiç yitirilmemesi temennisiyle...

PARLAK BAKIR AY RAMAZAN

Ali YENİCE

Ayasofya Camii Yaklaşık 1874 Kongre Ktp. Arşivi

PARLAK BAKIR AY RAMAZAN

Ali YENİCE*

Sevgili Ramazan ayı yaklaştı. Hem İslam dünyası hem de bütün dünyada farklı bir havanın esmesine vesile olan bu ay Allahu Teala için en sevgili ay olmalı ki Kur'an'da ay olarak sadece onu zikretmiş:

“O sayılı günler, Ramazan ayıdır.

O Ramazan ayı ki insanlığa bir rehber olan, onları doğru yola götüren

Ve hakkı batıldan ayıran en açık ve parlak delilleri ihtiva eden Kur'an o ayda indirildi.

Artık sizden kim Ramazan ayının hilâlini görürse, o gün oruca başlasın.

Hasta veya yolcu olan, tutamadığı günler sayısınca, başka günlerde oruç tutar. (...)" (Bakara 2/185).

Arapçada oruç; sâme, yesûmu, savm kökünden türemiştir. Savm kelimesi, sözlükte etimolojik açıdan yeme-içme, yürüme ve konuşmaktan el çekmek, durgunlaşmak, sakinleşmek gibi manalara gelmektedir. Yani İslâm'dan önce Araplar açlığın insan üzerindeki etkisi hakkında gözlem sahibiydiler.

İslam'dan önceki dinlerde de “savm” in olduğunu Kur'an zikretmektedir, fakat bunun Müslüman orucundan farklı olup olmadığı konusunda açık bir şey söylenmese de en azından Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı dünyaya getirip de bebekle beraber kavminin yanına gittiğinde söylediği sözden (... 'Ben' de Rahman'a oruç adadım onun için bugün hiçbir ins(an)e söz söylemeyeceğim. (XIX, 26) ifadesi İsrailoğulları arasında orucun konuşmamak şeklinde olduğunu anlıyoruz. Belki de buradan “her şeyin konuşarak halledilebileceğine” olan keskin inanca karşı bazı meselelerin “susularak halledilebileceğini” düşünmek gerekmektedir.

---

* Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniv. Tarih Bölümü

Hicretten 8 ay önce beş vakit namaz emredilmiştir. Hicri 17. aya kadar ezan diye bir şeyin olmadığını biliyoruz. 17. ayda ezanla ilgili görülen meşhur rüyaların ardından yani 18. ayda -ki bu Şaban ayıdır- Ramazan orucu farz kılınmıştır. Sünni ve Şii tarihçilere göre Ramazan orucu H. 2. senenin Şaban ayında yani Hicret'ten 18 ay sonra emredilmiştir, bu konuda ihtilaf bulunmamaktadır.

İslamiyet'in İlk Yıllarında Ramazan

Peygamberimiz Ramazanda daha çok Medine'ye dikkat ediyor çevredeki düşmanlarla uğraşmayı Ramazan sonralarına ertelemeye çalışıyordu. Bedir Savaşı, Mekke'nin Fethi ve Tebük Gazvesi Ramazan aylarında cereyan etmiş ve bunlara Peygamberimiz bizzat katılmıştır. Bunlar dışında Peygamberimizin 12 senelik Medine dönemi boyunca Ramazan ayında başka bir seferi olmamıştır. Bunların haricinde nispeten küçük seferler olmuş, ama bunlara Peygamberimiz katılmamış ve Medine'deki Müslümanların tamamını göndermemiştir.

Ramazanda çıkılan seferler şunlardır:

Bedir Savaşı (H.2)

Esmâ bt Mervan (H.2)

Zeyd b. Harise .... Ummu Kırfe Fatıma b. Rebia b. Bedr el-Fezariyye seriyyesi (H6) Abdullah b. Revaha .... Hayber'e keşif

Meyfaa seriyyesi (H.7)

Batn-ı İzam seriyyesi (H.8)

Mekke'nin fethi (H.8)

Tebük (H.9, Recep başı – Ramazan sonu)

Hz. Ali'nin Yemen seriyyesi (H.10)

Namazdan sonra emredilen ilk farz ibadet olması hasebiyle ibadetler arasındaki ehemmiyeti açık olan oruca Müslümanlar büyük önem vermişlerdir. İslam tarihiyle ilgili kitaplarda pek çok insan hakkında Hz. Davud orucu tuttuğu kayıtlıdır. İbn Sîrin, Muhammed b. Vasi', Süleyman et-Teymi, Abdullah b. Avn, İbn Ebi Zi'b, İbn Ömer için "Seferde oruç tutmaz, ama hazerde (bir yerde ikamet ediyorsa) neredeyse oruç tutmadığı gün yoktu." Denilmektedir. Neredeyse Ramazanın 12 aya yayıldığını hissedersiniz. Ayrıca "kane yesumu'd-dehr." (Uzun zaman oruç tutardı.) tabiri de başta Hz. Osman olmak üzere birçok insan için geçmektedir ki bu iki tabirden, toplum içerisinde oruç tutanlar sayesinde Ramazanın neredeyse gündemden hiç düşmediği kolaylıkla anlaşılabilir.

Yine kaynaklarda Emevi Halifesi Velid b. Abdülmelik'in Ramazan-da her gün hatim indirdiği bilinir.

Anadolu'nun yurt olmasında en büyük adımı atan Selçuklu Sultanı Alparslan'ın her Ramazan 15.000 dinar sadaka dağıttığı kayıtlıdır ki dinin anlaşılması ve yaşanmasında güzel bir misaldir.

İmam-ı Gazali, İhya'nın "Kitabu Esrari's-Savm" kısmında cemiyet içerisinde orucun üç seviyede tutulduğunu söylemektedir:

1. Avam seviyesi: Buna "avam orucu" da denmektedir ki herkesin bildiği oruçtur.

2. Havas seviyesi: Birinci seviyeye ek olarak insanın bütün organlarına günah ve masivadan (dünya işlerinden) el çektirmesi

3. Peygamber-sıddıklar ve mukarrebun seviyesi: birinci ve ikinci seviyeye ek olarak insanın her türlü dünyevi arzudan uzak durması ve bütün arzularının ukba boyutlu olması

Bu üç sınıf dünya üzerinde her zaman olagelmıştır. Avam her zaman toplumda çoğunluğu oluşturduğu için tarihte de bugün de bir İslam ülkesinde Ramazanı idrak eden yabancı gözlemciler hep iftar sofralarını ve Ramazan eğlencelerini görmüşlerdir. Artık İslâm dünyası tabii özellikle Türkiye halkında (Allahu Teala'nın en büyük nimetlerine mazhar olmasından dolayı) Ramazanın 2. seviyede yaşanması gerektiği konusunda bilinç oluşması zannediyoruz Allah'ın nimetlerinin devamına bir vesile olacaktır. Günümüz Türkiye'sinde Ramazan orucunun tutulması konusunda hassasiyet artışı bulunmakla birlikte sanki gidişat Ramazanda uhrevîleşmeye değil de yeme-içme ve eğlenceye doğru gitmektedir. Bunun tersi bir gelişme ise "hatimli teravihlerdeki artıştır.

Son olarak -başta kendi nefsime söylüyorum- gündüz Müslümanlığını aşabilmenin yolu herhâlde gecelere ağırlık vermekten, Müslümanlığın yatsı ile sabah namazları arasında tatil olmadığına farkına varmaktan geçiyor olsa gerek. Hayırlı Ramazanlar...

Faydalanılan Kaynaklar:

İmam Gazali, İhya'u Ulum'id-din, Çeviri: Dr. Sıtkı Gülle, İstanbul 1998

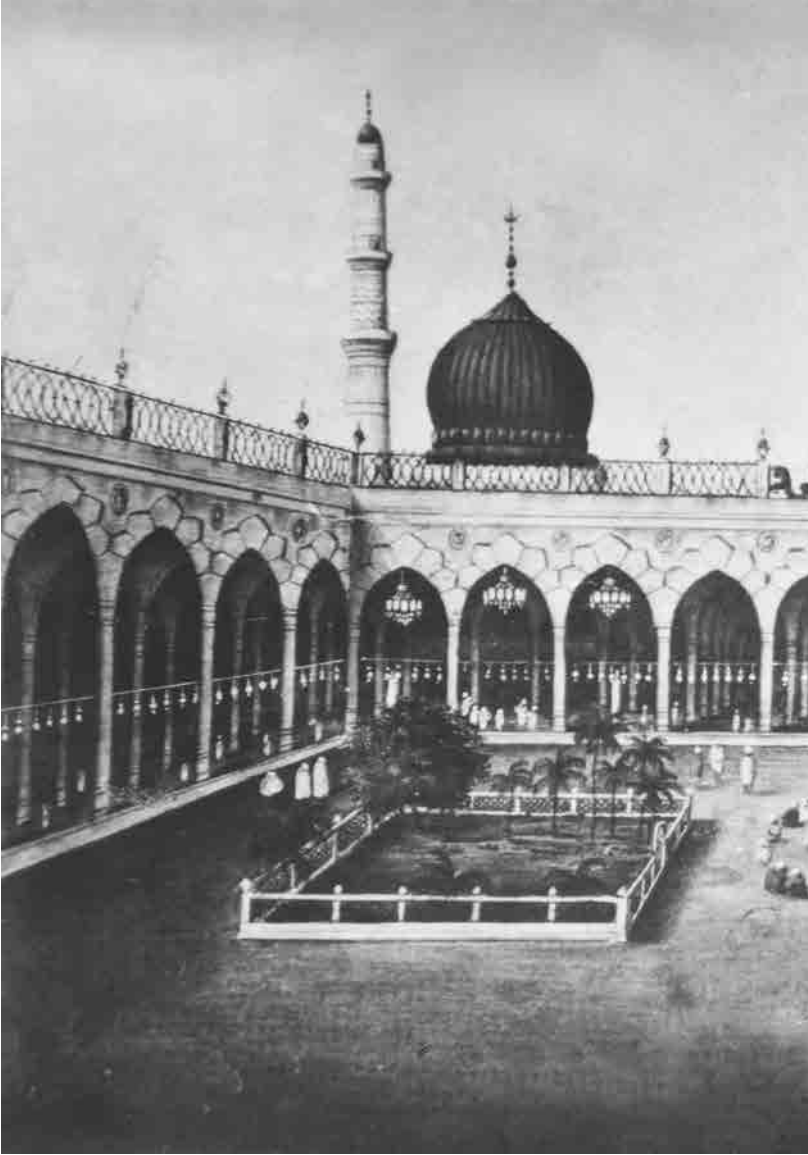
İbnü'l-Esir, el-Kamil fi't-Tarih, Beyrut 1966

Taberi Tarihi İstanbul 1986

PEYGAMBERİMİZİN RAMAZAN HAYATI

Ali ÇELİK

Mescid-i Nebevi Yaklaşık 1885 İstanbul Ün. Arş.

PEYGAMBERİMİZİN RAMAZAN HAYATI

Ali ÇELİK¹

Ramazan anlatılır mı bilemem, ama bu konuda bildiğim şey: Ramazanın ancak yaşanır olmasıdır.

Onun engin ikliminde insan Ramazan ayının² tüm güzelliklerini yaşayarak yüce Rabbinin ihsan etmiş olduğu ilâhî rahmeti doyasıya tadar. Kendi iç dünyasında, gönül âleminde, ruhunun derinliklerinde onu farklı hisseder. Devamlı bir murakabe ve muhasebe halinde olur; Nefsini hesaba çeker. Ruh dünyasını tahrip edecek her türlü tacize karşı, ihlâs zırhını kuşanarak Allah’a kul olmanın zevkini doyasıya yaşar. Ramazanda oruç tutan insan, artık kelimenin tam anlamıyla bir “Ramazan eri” olarak nefsin düşmanlıklarına karşı koymanın her an eğitimi içindedir.

İşte bu bireysel planda gelişen bilinç uyanıklığı ve “Ramazan eri” olma hali, Ramazan ayında toplumun geneline yayılarak dışa yansıyor ve İslam toplumunun tüm fertleri, kendileri aşmış, nefsanî tüm arzularını kontrol altına almış birer muhabbet fedâisi olarak topluma huzur ve refah saçıyor. Artık böylece Allah Resûlü’nün buyurdukları gibi: Cennet kapıları arkalarına kadar açılıyor, Cehennem kapıları kapanıyor ve Şeytanlar âdeta zincire vuruluyorlar.³ Müminler bu ayda iyilik ve hayır yapmada, birbirlerini sevmeye âdeta yarışıyorlar.

İslam medeniyeti bir huzur medeniyetidir, bir “sevgi medeniyeti”dir. İşte Ramazan ayı bu sevginin, kardeşliğin somut olarak çok açık görüldüğü günlerin adıdır. Bu ay anılınca akla hep bu “sevgi medeniyeti” gelir.

Ramazan Orucu, Peygamberimizin Medine’ye hicretinin 2. yılının 6. ayında (Şaban) farz kılınmıştır.⁴ Bu, Kiblenin Kudüs’ten Mekke’ye

1 Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniv. İlahiyat Fak.

2 Biz bu çalışmamızda Peygamber Efendimizin Ramazan günlüğünü hadislerin ışığında çok kısa ana hatlarıyla tespit etmeye çalıştık. Özellikle hadis kaynaklarımızın “Kitâbu’s-Sıyam” veya Kitâbu’s-Savm” bölümleri konuyu tüm detaylarıyla ortaya koymaktadır.

3 Buhari, Savm,5; Müslim, Sıyam,1

4 Yazır, M.Hamdi., a.g.e., I, 515

çevrilmesinden kısa bir müddet sonraya rastlar. Peygamber Efendimiz sağlığında dokuz yılda dokuz Ramazan orucu tutmuştur. Bunlardan dördü 29; beşi de 30 gün olmuştur.

Peygamberimizin Ramazan Ayında Yaptıkları

1. Sahur Vaktini Tayin ve Tesbit Ederlerdi

Sahur vaktinin tayin ve tespiti konusunda Kur'an'da şu ifade bulunmaktadır:

“.. şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden ayırt edilinceye kadar, yiyin, için.....”⁵

Rivayetlerde, ayette geçen bu vaktin tespitine dair bazı ashabin uygulamalarına ve Peygamber Efendimizin onları uyarması ve bilgilendirmesine dair açıklamalar bulunmaktadır.

-Sehl bin Sa'd (r.a.) naklediyor:

“.. şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden ayırt edilinceye kadar, yiyin, için.....”

ayeti nâzil olunca, ashaptan bazıları eline bir beyaz bir de siyah iplik alır ve böylece her ikisinin rengini açıkça fark edinceye kadar yerd. Niha-yet Yüce Allah “fecir'den” ibaresini indirerek konuya açıklık getirdi.”⁶

2. Sahur Yemeği Yemeyi teşvik eder ve Sahuru Geciktirirlerdi

Peygamber Efendimiz, âyet-i kerimede zikredilen hususları kendileri bizzat yerine getirmişler, sahura kalkmışlar, yemek yemişler, âileleriyle beraber olmuşlar, Mescid-i Saâdet'te îtikâf'a girmişler ve aynı zamanda bütün bunları ashâbına tavsiye etmişlerdir.

Peygamber Efendimizin sahura kalktığı ve sahur yemeğini geciktirdiği ile ilgili hadislerden bazıları şöyledir:

-İrbâd bin Sâriye şöyle demiştir:

“Beni Rasûlüllah (s.a.s.) Ramazanda sahur yemeğine davet etti de “Mübarek yemeğe buyur ” dedi.”⁷

İbn Mâce'nin tahric ettiği bir hadiste Peygamberimiz şöyle buyurmuştur:

---

5 Bakara (2), 187

6 Müslim, Sıyâm, 34-35

7 Ebû Dâvud, Savm, 16

“Sahur yemeği ile gündüz tutacağımız oruca; öğle üzeri uyku-
suyla (kaylûle) ile de teheccüd namazına kuvvet kazanın.”⁸

-İbn Adiyî'nin tahrîç ettiği bir rivayette Hz. Ali (r.a.), Rasûlüllah (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu nakleler:

“Bir yudum suyla olsun sahur yapın, bir yudum suyla olsun iftar edin.”⁹

Enes bin Mâlik (r.a.), Zeyd bin Sâbit (r.a.)'den rivayet ederek şöyle demiştir:

-“Biz Rasûlüllah (s.a.s.) ile beraber sahur yedik, sonra namaza kalktık. Enes dedi ki: Ben de Zeyd'e:

-Sabah ezanı ile sahur arasında ne kadar zaman bulundu?
diye sordum.

Zeyd: -Elli âyet okuyacak kadar, diye cevap verdi.”¹⁰

Bu hadisten sabah namazının erken ikâme edildiği ve sahurun fecrin doğuşuna yakın zamana kadar geri bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Genelde İslam fıkıh bilginlerinin sahur vaktini belirlerken izledikleri sünnet şu olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) sahura son verip imsak ettikten sonra Kur'ân-ı Kerim'den elli âyet kadar okur veya okuyacak bir vakit bekledikten sonra sabah namazını kıldırırdı. Bu imsak vakti de yaklaşık güneşin doğmasından 75-90 dakika kadar öncesi olur ki; sahur yemeği için en son kabul edilen vakittir.

3. Oruca Başlarken Niyet Ederlerdi

Hz. Peygamber (s.a.s.), “amellerin niyetlere göre değer kazana-
cağını”¹¹ hemen her fırsatta belirtmişlerdir. Diğer ibadetlerde olduğu
gibi Ramazan orucu için de *niyetin* şart olduğunu beyan etmişlerdir.

İbn Ömer (r.a.), Hz. Hafsa (r.a.)'dan yaptığı rivayete göre, Rasû-
lüllah (s.a.s.) buyurdular ki:

“Kim orucu fecirden önce niyetle (kesinleştirmese) onun
orucu yoktur.”¹²

8 İbn Mâce, Sıyâm, 22

9 Aynî, Bedrüddin., Umdetü'l-Kârî, Dâru'l-Fikir, Beyrut, VIII, 70

10 Buhârî, Savm, 19; Müslim, Sıyâm, 47

11 Buhârî, Bed'ul-Vahy, 1; Itik, 6; Talak, 11; Müslim, İmâre, 155

12 Ebû Dâvud, Savm, 71; Tirmizî, Savm, 33; Nesâî, Savm, 68

4. Kendileri Visâl Orucu Tutarlar

Fakat Ashâbını Bundan Menederlerdi

Efendimiz (s.a.s.), diğer aylara ayırmadığı bir takım ibadetleri, Ramazan ayı için ayırırdı, hatta bazı gece ve gündüzün bütün saatlerini ibadete ayırabilmek için visâl orucu tutardı. Visâl Orucu, iftar etmeksizin peş peşe birkaç gün tutulan oruca denir.

Peygamberimiz kendileri tutmuş olmalarına rağmen ashâbını Visâl orucu tutmaktan men etmişlerdir.

İbn Ömer (r.a.)’den nakledilmiştir, şöyle demiştir:

Rasûlüllah (s.a.s.) Ramazanda orucu birini diğerine uladı. Halk da ulayınca Rasûlüllah (s.a.s.) onları menetti. Kendisine:

-Siz oruçları birbirine ekliyorsunuz, denildiğinde:

-“Ben sizin gibi değilim. Çünkü ben doyurulur ve sulanırım”, buyurdu.¹³

Ebû Hüreyre(r.a.)’ın rivayetinde şu ifade vardır:

“...Ben Rabbim doyurur ve sular halde gecelerim. Binaenaleyh ibadetlerinizden gücünüzün yettiği kadarını üzerinize alıp yükleniniz.”¹⁴

Hadiste geçen yedirilip-içirilmekten maksat, Allah yiyen için kimsenin kuvvetini ve gücünü halkeder, demektir. İbn Kayyim el-Cevziyye bunu şöyle açıklar:

“Bundan maksat, Allah’ın Peygamberini gıdalandırdığı marifet, kalbine akıttığı kendine yakarma lezzeti, kendine yakınlıkla gözlerinin aydınlanması, sevgisi ile nimetlenmesi, ona iştihak duyması, bunların ardı sıra gelen kalplerin gıdası, ruhların nimetleri, gözlerin nuru ve kalbin sürûru halleridir ki, bu gıdanın en büyüğü en faziletlisidir.”¹⁵

İki veya daha fazla günü, art arda iftar etmeksizin birbirine ekleyerek oruç tutmak mekruhtur. Hz. Âişe validemizin belirttiğine göre Peygamberimiz, Müslümanlara acıdığı için visal orucu tutmalarını yasaklamıştır.¹⁶

Visal orucu Hz. Peygamber’e mahsus amellerdendir. Çünkü iki-üç gün süreli bir oruçta Cenab-ı Hak peygamberine güç verir. Nitekim

13 Müslim, Sıyâm, 56

14 Müslim, Sıyâm, 58

15 İbn Kayyim, Zâdu’l-Meâd, II, 32

16 Müslim, Sıyâm, 61

hadiste bu hususa işaret edilmiştir. Aynı güç ve kuvvete ümmeti nâil olamayabilir.¹⁷

5. İftarda (Akşam Olunca Orucu Açmakta) Acele Ederlerdi

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) namazı kılmadan önce iftar ederlerdi. O'nun iftarı, bulabilirse taze hurma ile bulamazsa kuru hurma ile onu da bulamazsa birkaç yudum su ile olurdu.¹⁸ İftarda özel bir yiyecek aramaz, ne varsa onu yerlerdi. Nitekim Buhâri, Sahih'inde: (*Bâbun yüfturu bimâ teyessere aleyhi bi'l-mâi ve ğayrihî*= Bab: Oruçlu kendisine kolay gelen su ve diğer herhangi bir şeyle orucunu açar)¹⁹ şeklinde bab açarak buna işaret etmektedir.

Bununla beraber bazı rivayetlerde, özellikle *taze olsun kuru olsun hurmadan* bahsedilmesi, onun tavsiye edilmesi ise, bölgede çok bulunmasından ve herkesin rahatlıkla ulaşabileceği bir yiyecek olmasından dolayı olmalıdır. Yoksa özel bir öneminden değil; zira Peygamber Efendimiz her zaman kolay olanı tavsiye etmiştir. Konuyla ilgili bazı rivayetler şöyledir:

-Sehl bin Sa'd (r.a.), Resûlullah (s.a.s.)'den şöyle buyurduğunu rivayet eder:

“İnsanlar iftarda acele ettikleri müddetçe hayır üzere olmaktadır devam ederler.”²⁰

Bu hadis, iftar vakti girdikten sonra orucu açmakta acele davranmanın *müstehâb* olduğunun delilidir.²¹

Rasulullah (s.a.s.) iftar zamanının sevincinden söz ederken şöyle buyurmuştur:

“Müminin kendisiyle neşelendiği iki sevinci vardır. Birisi iftar vaktindeki oruç bozma sevinci, diğeri Rabbine kavuştuğu zamanki (orucunun mükâfatı ile) sevincidir.”²²

Bu ve benzeri hadisleri dikkate alan Hanefî fakihleri, oruçluya üç şeyin müstehap olduğunu beyan ederek bunların sahur yemeği yemek, Sahur yemeyi geciktirmek ve iftar etmeyi acele etmek şeklinde sıralamışlardır.²³

17 Miras,Kamil., a.g.e, VI, 290, 291

18 İbnü'l-Kayyım , Zâdu'l-Meâd, II, 251(Trc. Muzaffer Can, II, 640).

19 Buhârî, Sıyam, 43

20 Buhârî, Savm, 45

21 Aynî, Umde, VIII, 163

22 Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 163, 165; Nesaî, Sıyâm, 42; Müsned, II, 232, 273, 516, III, 5

23 Hâşiyetü Tahtâvî, s. 373

İftar için acele etmenin sebebi, ubûdiyetle ilgilidir. Rivayetlere göre Yahudi ve Hristiyanlar, yıldızlar görününceye kadar iftarı te'hîr ederlerdi.²⁴ Bunlara muhalefet için iftarın ta'cili/iftar etmekte acele etmek müstehab olmuştur.²⁵ Bir diğer sebep de akşam namazını dağınık bir zihinle kılmaktan kaçınmaktır.²⁶

6. Orucu Açmak İçin Tatlı Bir şey Yerlerdi

Enes bin Mâlik (r.a.)'den rivayet edilmiştir, dedi ki:

Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu:

“Hurma bulan hurma ile orucunu açsın; bulamayan da su ile iftar etsin, su tertemizdir.”²⁷

8. İftarda Şöyle Dua Ederlerdi

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in iftar ederken yaptıkları dua şöyledir:

-“Allâhümme leke sumtü ve alâ rızgike eftartu fe tekabbel minnâ inneke ente's-semû'l-alîm”

Manası: “Allah'ım, senin için oruç tuttum, senin rızıkla iftar ettim. Bizden bunu kabul et, Sen işiten ve bilensin.”²⁸

Oruçlu İken Yaptıkları

1. Orucu Bozacak Şeylerden Sakınırlardı

Hz. Peygamber (s.a.s.) oruçlu bir Müslüman'ın orucunun bozulduğu durumları ve onunla ilgili yapılması gereken hususları, gerek uygulamalarıyla (sünnetiyle), gerekse bu konudaki uyarı ve hatırlatmalarıyla teferruat derecesinde açıklamışlardır. Peygamberimizin bu konuda en dikkat çekici bir uyarısı şöyledir:

Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivayet edilmiştir;

Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“-Her kim yalan söylemeyi ve yalanla amel etmeyi bırakmazsa, o kimsenin yemesini içmesini bırakmasına Cenâb-ı Hakk'ın hiç ihtiyaç yoktur.”²⁹

24 Beyhakî, Sünen, IV, 237

25 Miras, Kâmil, Tecrid-i Sarîh Terc., VI, 286).

26 Yılmaz, K.M., a.g.m., s. 24

27 Tirmizî, Savm, 10

28 Tabarânî, Mu'cemu's-sağîr, II, 51; İbn Kayyim, Zâdu'l-Meâd, II, 51

29 Buhârî, Savm, 8

2. Gıybetten, Anlamsız Söz ve Davranıştan Uzak Dururlardı

Gıybet etmek orucun manevi faziletini eksiltir.

Ebû Hüreyre(r.a.)'den yapılan rivayete göre;

Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Nice oruç tutanlar vardır ki, orucundan susuzluk çekme ve açlıktan başka kazancı yoktur. Nice gece kalkıp nâfile ibadet yapanlar vardır ki, bu kalkmasından ötürü uykusuzluktan başka kazancı yoktur.”³⁰

3. Ağız ve Diş Temizliğine Son Derece Önem Verirlerdi

Hz. Peygamber(s.a.s.), ağız ve diş sağlığına her zaman önem verirler; ashâbını da bu konuda teşvik ederlerdi. Nitekim bir hadislerinde “Ümmetimin üzerine zorluk olmasaydı, onlara, her namazda misvak kullanmalarını emrederdim.” buyurmuşlardır.³¹

Hz. Peygamber'in ağız ve diş sağlığı konusundaki bu tavsiyesiyle ilgili rivayetlere³² bakıldığı zaman, misvağın kullanım biçimi, şekli, ne zaman ve hangi vakitlerde kullanılacağına dair pek çok bilgi bulunduğu görülecektir. Bütün bu bilgilerde, ağız ve diş temizliğine dikkat çekilmekte, ağız ve diş sağlığının önemi vurgulanmaktadır.

İbnu Ömer (r.a.) şöyle demiştir:

“Oruçlu, günün başında ve sonunda misvak kullanır.”³³

4. Seferde (Yolculukta) Bazen Orucunu Bozarlardı

Hamza bin Amr el-Eslemî(r.a.)'den rivayete göre bu sahâbî Rasûlullah (s.a.s.)'e şöyle demiştir:

“-Ya Rasûlallah, seferde (yolculukta) oruç tutmaya kendimde kuvvet hissediyorum. O bakımdan oruç tuttuğum takdirde bana bir günah ve vebal var mıdır?”

Efendimiz (s.a.s.) ona şu cevabı verdi:

30 Münziri, a.g.e.,II,144

31 Buhari, Cuma, 8; Savm, 27; Müslim, Taharet, 42; Ebû Dâvud, Taharet, 25; Tirmizi, Taharet, 18; Nesâî, Taharet, 6, Mevâkıf, 20; İbn Mâce, Taharet, 7; Dârimî, Salat, 168; Muvatta, Taharet, 114, 115; Müsned, I, 80, 120, II, 245, 250, 259, 39

32 Misvak hakkında yüzyü aşkın hadis bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: Buhârî, Cuma, 8, 9;; Müslim, Taharet, 43, 44, 45, 46, 48, 56; Ebû Dâvud, Taharet, 25, 26, 27, 28, 29, 30; Tirmizi, Savm, 29; Edeb, 14; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 2, 10, 11; İbn Mâce, İkâme, 83, 123; Taharet, 7, 8; Muvatta, Taharet, 13; Müsned, I, 3, 10, 80

33 Buhari, Savm 25 (bab başlığında (tercüme) kaydetmiştir).

“-Yolculuğa çıkılınca oruç tutmamak Allah’ın bir ruhsatı/ müsaadesidir. Artık kim o ruhsatı/müsaadeyi alıp oruç tutarsa iyi ve güzel bir fiil yapmış olur. Kim de oruç tutmayı arzularsa, ona da günah yoktur.”³⁴

Bu konudaki diğer rivayetleri de dikkate alan Hanefî fakihleri şu kanaate varmışlardır: Seferde oruç tutmak zarar vermiyorsa, yani meşakkat ve sıkıntı getirmiyorsa, vücudu güçten düşürmüyorsa “oruç tutarsanız sizin için daha hayırlıdır”³⁵ ayetiyle istidlâl ederek oruç tutabilir, onda vebal yoktur. Ramazanda sefer münasebetiyle tutamadığı oruçları ramazandan sonra gününe gün kaza etmesi vaciptir.

5. Bol Bol Kur’an Okurlar, Hayr-u Hasenatta Bulunurlardı:

Peygamber Efendimiz Ramazan ayında daha fazla Kur’an okurlar, onun üzerinde tefekkür ederlerdi. Ramazan ayı boyunca o zamana kadar kendisine nâzil olan Kur’an ayetlerini Cebrâil (a.s.)’a arz ederdi. Kendileri diğer zamanlara göre Ramazan ayında daha fazla cömertlik ederlerdi. Nitekim İbn Abbas (r.a.)’ın şu rivayeti bize bu bilgileri vermektedir.

İbn Abbas (r.a.)’dan rivayet edilmiştir:

“Hz. Peygamber (s.a.s.) Allah’ın kullarına hayır yapmak bakımından insanların en cömerdi idi. Ve de en çok Cibrîl (a.s) kendisine geldiği sırada cömert olurdu. Cibrîl (a.s) Ramazanın sonuna kadar her gece kendisine gelir ve Peygamber (s.a.s.) ona Kur’an okuyup, dinletirdi.” Bir rivayette:

“..Hz. Peygamber (s.a.s.)’e Kur’an dersi verirdi (yani önce Cibrîl okur, Efendimiz dinlerdi; sonra Efendimiz okur, Cibrîl O’nu dinlerdi.). Cibrîl (a.s) ile mülâkât ettikleri zamanlarda hayır yapmakta esen rüzgardan daha cömert olurdu.”³⁶

Rasûlullah (s.a.s.)’in Ramazan ayında Cebrâil (a.s.)’a Kur’an okumalar, İslam kültüründe “Mukâbele” adıyla anılmakta ve Asr-ı Saâdet’ten beri İslâm dünyasının her tarafında Ramazan aylarında aynı heyecanla uygulanmaktadır. Mukabele sünnetini yakından inceleyelim.

Mukâbele ve Peygamberimizin Mukâbelesi

Ramazanda hafızların cemaat huzurunda Kur’an okumaları anlamına gelen “Mukabele”, Kur’an tarihi ile ilgili bir terimdir. Cibril (a.s.)’ın her

34 Buhârî, Buyû, 95; Müslim, Sıyâm, 105; Nesâî, Sıyâm, 57; Müsned, VI, 345

35 Bakara (2), 184

36 Buhârî, Savm, 7

sene Ramazan ayında gelip Kur'an'ı Hz. Peygamber (s.a.s.) ile karşılıklı müzakere etmelerini, birbirlerine okumalarını ifade eder. Kur'an'ın Allah tarafından indirildiği şekilde muhafazası, âyet ve sûrelerin tertibinin doğru olarak tespiti ve bunun kontrolü için Cibril (a.s) her sene Ramazan ayında, bir rivayete göre Ramazan ayının her gecesinde, Peygamber Efendimize gelirdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'an âyetlerini Cibril'e okurdu. Buna "arz" denir. Aynı âyetleri, mukayese için, bir de Cibril (a.s) okurdu ki buna da "mukabele" denir.

Kur'an, Peygamber Efendimize âyet âyet nâzil olduğundan her âyetin yeri, hangi sûrenin neresine yazılacağı Cibril (a.s) tarafından bildirilirdi. Rasûl-i Ekrem de vahiy kâtiplerine bu şekilde yazdırır, hafızlar da buna göre ezberlerdi. Kur'an böyle özel bir itina ile ezberlenir ve yazılırken; Cibril (a.s) her senenin Ramazanında Resûl-i Ekrem'e gelir, nâzil olan âyetler müzâkere ve tekrar arz edilmek suretiyle takrir edilirdi.³⁷

"Mukabele", Kur'an'ın yazılması ve hafızlar tarafından ezberlenmesi dışında her sene tekrarlanan üçüncü ve önemli bir "koruma garantisi" niteliği taşımak-tadır. Bu "Zikri (Kur'an'ı) biz indirdik, O'nun koruyucusu da elbette biziz"³⁸ âyetinin Asr-ı Saâdet'te gerçekleşmiş bugün de devam etmekte olan bir mucizesinden başka bir şey değildir. Kur'an'ın Ramazanda nazil olması (el-Bakara, 2/185), Kur'an okumanın özellikle Ramazanda kat kat mükâfatlandırılacağı müjdesi, Müslümanların bu ayda en çok Kur'an'la meşgul olmalarına sebep olmuştur. Bu sebeple "Kur'an ayı" olan Ramazanda cami ve evlerde "mukabele"ler okunur, hatimler yapılır.

Peygamber Efendimiz Nasıl Kur'an Okurlardı?

Ya'lâ bin Memlek (r.a.), Peygamber Efendimizin nasıl Kur'an okuduklarına dâir şu rivayette bulunur:

Ümmü Seleme (r.a.)'ya Peygamber Efendimizin Kur'an-ı Kerim okuyuşlarını sorduğumda, kendi bizzat okuyarak tarif ve:

"Tecvid üzere tâne tâne okuduklarını "haber etti."³⁹

Peygamber Efendimizin cömertliklerine gelince, O, sahip olduğu malların sadakasını en fazla veren idi. Allah rızası için verdiği bir şeyi ne çok ne de az görürdü. Az olsun, çok olsun kendi yanında bulunan

37 Miras,K., a.g.e., VII, 316

38 Hicr, (15), 9

39 Ebû Dâvud, Salat, 356; Tirmizi, Fezâilu'l-Kur'an,23; Nesâî, 82,Tezyinu'l-Kur'an ,II, 181; Müsned,VI, 294-300; Hâkim, Müstedrek, I, 310; Tirmizî, eş-Şemâilu'n-Nebeviyye ve'l-Hasâilu'l-Mustafâviyye (thk. Fevvez Ahmed Zümerli), Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1417-1996, Beyrut, s.387; (krş,Yardım,A., Peygamberimizin Şemâili, s. 383)

bir şeyi birisi istemeye görsün muhakkak istediğini ona verirdi.⁴⁰ Karşısına bir muhtaç çıkınca onu kendine, bazen yemeğiyle bazen elbisesiyle tercih ederdi. O'nun hal ve tavrı ihsan, sadaka ve iyiliğe davet ederdi. Gönlü en geniş, nefsi en güzel, kalbi en yumuşak insandı.⁴¹

Enes (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimize;

“-Hangi sadaka daha faziletlidir?” diye sorulunca,

“Ramazan ayında verilen sadaka.” buyurmuştur.⁴²

Sahabeden Zeyd bin Cühen (r.a.)'ın rivayet ettiği şu hadis de muhteva itibarıyla ne kadar manidardır. Rasûlüllah (s.a.s.) şöyle buyurdular:

“Bir oruçlunun iftar etmesini sağlayan kimseye, oruçlunun sevabı kadar sevap vardır; hem de oruçlunun sevabından bir şey eksilmemek üzere.”⁴³

6. Ramazan Gecelerini İhyâ Ederler–Teravih Namazı Kılarlardı

Ramazan gecelerini ihyâ etmek için kılınan teravih namazı, Kur'an'da geçmemektedir. Fakat hakkında çok sayıda hadis rivayet edilmiştir.⁴⁴ Rasûlü Ekrem (s.a.s.) tarafından bu gece ibadetine, “*Kıyâm-ı Ramazan=Ramazan Namazı*” ismi verilmiştir. Rasûlüllah (s.a.s.) Efendimizin teravih namazının her dört rekâtında bir müddet istirahat buyurdıklarını rivayet eden İbn Abbas (r.a.), Peygamber Efendimizin bu uygulamasının, teravih namazındaki *terevvüh* ve istirahatın aslı ve dayanağı olduğunu da haber vermiş olmasından dolayı, bu çok sevimli ibadetimizin tâ İslâm'ın ilk döneminden beri teravih adıyla anıla geldiğini anlıyoruz.⁴⁵

Nesâî, Ebû Hüreyre (r.a.)'den nakleder:

“Rasûlüllah (s.a.s.), -azîmetle emretmeksizin- Ramazanda gece ibadetini teşvik ediyordu. O, şöyle buyurmuştu:

“Kim inanarak, sevabını yalnız Allah'tan bekleyerek Ramazan geceleri kalkıp ibadet ederse, geçmiş günahları (kul hakkı, kamu hakkı hariç) bağışlanır.”⁴⁶

40 Müsned, III, 190, 279

41 İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdu'l-Meâd, II, 23 vd.

42 Tirmizi, Zekat, 28

43 Tirmizi, Savm, 81

44 eş-Sevkâni, Neylü'l-Evtâr, Mısır, tsz., III, 53

45 (Şârâni, Keşfü'l-ğumme, I, 95'den naklen Kamil Miras, Tecrid-i Sarih Tercümesi, Ankara, 1984, IV, 70 (sâdeleştirilerek)

46 Buhârî, İman, 27; Nesâî, Sıyâm, 40; Müsned, I, 191, 195

-Hz. Âişe (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir:

“Nebi (s.a.s.) Mescidde namaz kıldı; insanlar da O’nun kıldığı namazı kıldı ve insanlar iyice (buna rağbet edip) çoğaldı. Sonra üçüncü gece veya dördüncü gece insanlar namaz için gelip toplandırlarsa da Rasûlullah (s.a.s.) onların yanına çıkmadı. Sabah olunca da şöyle buyurdu:

“Sizin ne yapıp işlediğinizi gördüm; beni sizin yanınıza çıkmaktan alıkoyan tek şey, bu namazın size farz kılınır endişesi idi. Bu olay Ramazan ayında cereyan etti.”⁴⁷

Bu ve benzeri rivayetlerden de anlaşıldığı üzere Efendimiz (s.a.s.) zamanında, teravîh namazı cemaatle sadece birkaç gece kılınmıştır. Devamlı cemaatle kılınmamasının sebebi de yine yukarıda hadislerde geçtiği gibi ümmet üzerine “*farz kılınma endişesi*” dir.

7. Ramazanın Son On Gününü ve “Kadir Gecesi”ni İhyâ Ederlerdi

Kadir Gecesi, Allah’ın (c.c.) hakkında bir sure indirdiği (Kur’an’ın 97. Suresi olan Kadir Suresi) ve yine bazı İslam bilginlerinin ifâde ettikleri üzere⁴⁸- Kur’an’da “Mübarek bir gece”⁴⁹ olarak nitelediği kutsal bir gecedir. Bu gecenin Ramazan ayı içinde olduğu kesin olmakla birlikte hangi gece olduğu hakkında hiç bir bilgi yoktur. Sadece Hz. Peygamberimizin bu gece hakkında bazı tavsiye ve uyarıları olmuştur.

Ebû Hüreyre(r.a.)’den, Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Kim, Kadir gecesi, inanarak ve sevabını Allah’tan umarak kalkar ibadetle geçirirse, geçmiş günahları bağışlanır.”⁵⁰

Ebû Said el-Hudrî (r.a.) naklediyor: Ramazanın ortasındaki on gününde Rasûlullah(s.a.s.) ile birlikte itikâfa girdik. Yirminci günün sabahında çıktı ve bize şöyle dedi: “ Kadir gecesi bana gösterildi, sonra onu unuttum-unutturuldum. Onu son on gün içinde ve tek olanlarında arayın.”⁵¹

47 Buhârî, Teheccüd,5; Ezan, 80; Terâvih, 1; Müslim, Müsafirin,177-178; Ebû Dâvud, Ramazan, 1; Nesâî, Kıyâmu’l-Leyl, 1, 4

48 Yazır, M.H. Hak Dinî Kur’an Dili, (Azim Yay).VII, 67; İbn Kesir, Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm, Beyrut, 1969, IV,137

49 Duhân (44), 1

50 Buhârî, İman, 25, 27, 28, 35; Savm, 6, Teravîh, 1; Müslim, Müsafirin, 173, 176; Ebû Dâvud, Ramazan,1; Tirmizî, Savm,1

51 Buhârî, İtikâf, 1; Muvatta, İtikâf, 6

Bu durum, şuna işâret etmektedir ki Kadir gecesinin Ramazanın son on gününde, yıllara nisbetle yer değiştirdiği ve daha çok tek günlerin gecesinde aranmasının isâbetli olacağı ağırlık kazanmış oluyor. Yirmi yedinci gecenin ise bu konuda ayrı bir yeri ve anlamı söz konusudur. Âlimlerin çoğu, bu sahih hadislerle dayanarak Kadir gecesinin özel bir yeri ve anlamı bulunduğunu hükme bağlamış ve buna muhalefet eden olmamıştır. Aynı zamanda bu gecenin Muhammed (s.a.s.) ümmeti için sırf bir rahmet, af, inayet ve bereket kıldığını belirtmişlerdir.⁵²

Hz. Âişe annemiz (r.a.), bir gün kendilerine:

“-Ey Allah’ın Rasûlü, şayet Kadir Gecesi’ne rastlarsam nasıl dua edeyim?” şeklinde sorunca, Peygamberimiz (s.a.s.) ona şu duayı öğretir:

(Allahümme inneke afüvvün tühıbbül afve Va’fu anni)= “Ey Allah’ım muhakkak sen affedicisin, affetmeyi seversin beni de affet!”⁵³

8. İtikâf’a Girelerdi

İtikâf, sözlükte, bir yerde beklemek, durmak ve kendini orada hapsedmek; iyi olsun kötü olsun nefsi bir şeye bağlamak anlamına gelir. Terim olarak, akıl bâliğ veya temyiz kudretine sahip bir Müslüman’ın beş vakit namaz kılınan bir mescitte ibadet niyetiyle bir süre durması ve dışarıyla ilgiyi kesmesi anlamında fikhî bir terimdir.

İtikâf, Kur’an ve Sünnetle sâbittir. Kur’an’da Ramazan ayının gecelerinden söz edilirken; “... Camilerde itikâfta iken de hanımlarınıza yaklaşmayın...”⁵⁴ buyrulur. Başka bir ayette itikâf ibadetinin daha önceki ümmetlerde de yapıldığına işâret edilir:

“Biz ta o zaman bu Beyt’i, (Kâbe’yi) insanlar için bir sevap kazanma ve bir güven yeri kıldık. Siz de Makâm-ı İbrâhim’den kendinize bir namazgâh edinin. Ayrıca İbrâhim ile İsmâil’e şöyle ahid verdik: “Beytimi, hem tavaf edenler için, hem ibadete kapananlar için, hem de rükû ve secde edenler için tertemiz tutun!”⁵⁵

Mesciddeki itikâf erkeklere mahsustur. Kadınlar, evde mescid edindikleri bir yerde itikâfta bulunabilirler.⁵⁶ Peygamberimiz (s.a.s.) her

52 Yıldırım, Celal., Ahkam Hadisleri, Konya, 1992, IV, 67

53 Tirmizi, Dâvet, 84; İbn Mâce, Dua, 5

54 Bakara (2), 187

55 Bakara, (2), 125

56 Miras, K., a.g.e., VI, 323-326

sene, Ramazanın son on gününde mescide kapanıp itikâf niyetiyle, orada taat ve ibadetle meşgul olur, zaruri ihtiyaçları dışında dünya işlelerinden uzak kalırdı. Vefatına kadar bu ibadete devam etmişlerdir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s.)'in zevceleri itikâfı sürdürmüşlerdir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in özellikle Ramazan içinde ve Ramazanın son on gününde itikâf yaptığını bildiren çeşitli hadis-i şerifler vardır bu konudaki rivayetlerden bazıları şöyledir: Hz. Aişe (r.a.)'dan yapılan rivayete göre o şöyle demiştir:

“Rasûlüllah (s.a.s.) Ramazanın son on gününde itikâf ederdi.

Bunu vefat edinceye kadar böylece sürdürdü.”⁵⁷

Peygamberimizin nasıl itikâfa girdiği konusunda yine Hz. Âişe (r.a.) şu rivayette bulunur:

“Rasûlüllah (s.a.s.) Efendimiz, itikâf etmek istediği zaman, sabah namazını kıldıktan sonra itikâf edeceği yere girerdi. Ramazanın son on gününde itikâf etmeği murad edince, kendisi için bir hib'a (çadırımsı bir örtü) konulmasını emrederdi...”⁵⁸

Hz. Âişe (r.a.), Peygamberimizin itikâf halini şöyle anlatır:

“Rasûlüllah Efendimiz itikâfta iken hastanın yanından geçer ve tavrını değiştirmeksizin yoluna devam ederdi de hastayı sormak için ona meyletmezdi (dönüp bakmazdı).”⁵⁹

Yine Hz. Âişe (r.a.) şu rivayette bulunur:

“İtikâf eden kimseye sünnet olan şudur ki, hiçbir zaman hastayı ziyaret edip sormamak, hiçbir cenazede bulunmamak, hiçbir kadına dokunmamak ve onunla cinsel yaklaşıma yol açacak davranışta bulunmamak ve ancak lüzumlu olan ihtiyacı için dışarı çıkmak. İtikâf ancak oruçlu olarak gerçekleşir ve itikâf ancak cemaati olan camide olur.”⁶⁰

Efendimiz (s.a.s.) her yıl on gün itikâfa girerdi. Vefat ettiği sene yirmi gün itikâf etmişti. Cebrail (a.s), her sene O'nunla Kur'an'ı bir kere karşılıklı okurdu. Bu vefat yılı olunca, Kur'an'ı iki defa karşılıklı okumuştur.⁶¹

57 Buhârî, İtikâf , 1, 6; Müslim, İtikâf , 2 ; Ebû Dâvud, Savm, 77-78; Tirmizi, Savm, 71; İbn Mâce, Sıyâm, 58, 61; Müsned, II, 281

58 Buhârî, İtikâf , 6; Nesâî, Mesâcid, 18; İbn Mâce, Sıyâm, 59; Müsned, VI, 226

59 Ebû Dâvud, Savm, 80

60 Ebû Dâvud, Savm, 81; Müsned, VI, 168

61 İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdu'l-Meâd, II, 89

Hız. Peygamber'in bütün bu uygulamalarını ve bu konudaki tavsiyelerini dikkate alan İslâm fakihleri, Ramazanın son on gününde itikâfa girmek *sünnet* olduğunu beyan etmişlerdir. Bir beldede bulunan Müslümanlardan birisi bu sünneti yerine getirirse, diğerlerinin üzerinden bu görev düşer. Bu duruma göre, her belde için itikâf, *sünnet-i kifâye* hükmündedir. Bir kişinin bunu yapması o beldedeki diğer Müslümanları sorumluluktan kurtardığı gibi Cenâb-ı Hakk'ın, itikâf yapanın ecrini diğer belde Müslümanlarına da vereceği umulur.⁶²

9. Sadakayı Fıtır Verirler ve Ashâbını da Teşvik Ederlerdi

“Fıtır sadakası” dinî bir terim olarak şöyle tanımlanabilir: “Ramazan bayramına kavuşan ve temel ihtiyaçlarının dışında belli bir miktar mala sahip olan Müslümanların kendileri ve velâyetleri altındaki kişiler için yerine getirmekle yükümlü oldukları malî bir ibadettir.” (...)Fıtır sadakası, Ramazan orucunun farz olduğu Hicrî 2. yılın Şaban ayında Zekâtтан önce farz kılınmıştır. Dinî bir yükümlülük oluşunun dayanağı hadislerdir. Bu hadisler aynı zamanda Hız. Peygamber devrindeki fıtır sadakası uygulamalarını da göstermektedir.⁶³ Konuyla ilgili hadislerden bazıları şöyledir:

İbn Abbas (r.a.) diyor ki:

“Rasûlüllah (s.a.s.) sadaka-i fıtırı oruçluyu boş ve anlamsız söz ve davranışların (kir ve pasından) arındırmak, hayâ dışı şeylerin (is ve izinden) temizlemek ve miskinlere yiyecek olmak üzere farz kıldı. Artık kim onu (bayram) nazından önce verirse, o makbul bir sadaka olur; kim de (bayram) namazından sonra verirse, o sadece sadakalardan bir sadaka olur.”⁶⁴

62 Fazla bilgi için bkz. İbn Âbidin, Reddül-Muhtar, İstanbul, 1984, II, 440 vd. ; Miras, K., a.g.e., VI, 323 vd.

63 İlmihal ,I, 502

64 Ebû Dâvud, Zekat, 18; İbn Mâce, Zekat, 61

RAMAZANİYYELERİN ANLATTIKLARI

Ali Fuat BİLKAN

İstanbul Bayezit Yaklaşık 1895 Kongre Ktp. Arşivi

RAMAZANİYYELERİN ANLATTIKLARI

Ali Fuat BİLKAN¹

Eski kültürümüzde Ramazan, dinî bir vecibenin yerine getirildiği önemli bir ay olduğu kadar, kültür hayatımıza getirdiği zenginliklerle de önemli bir yere sahiptir. Edebiyatımızda, eski Ramazanlarla ilgili bilgilerin pek çoğuna klâsik edebiyatımızda bilhassa kasidelerin nesip bölümlerinde rastlamaktayız. Nesip bölümlerinde "Ramazan" konusunu işleyen kasidelere "*Ramazaniyye*" denmektedir. Bir de "nesip bölümlerinde", bayramın gelişi ve bayram coşkusunun işlendiği kasideler vardır ki bunlara da "*idiyye*" adı verilmektedir. Ramazaniyyeler daha ziyade devlet büyüklerine Ramazan ayının gelişini tebrik amacıyla yazılmıştır. Edebiyatımızda "Ramazaniyyelerin XVII. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlandığı bilinmektedir. Ancak elimizdeki Ramazaniyye metinlerinin büyük bir kısmı XVIII. yüzyıla aittir. Bu durumda Ramazaniyyelerin XVIII. yüzyıldan itibaren rağbet kazanmaya başladığı söylenebilir.

Edebiyatımızda en çok Ramazaniyye yazan şair, Enderunlu Fâzıl'dır. Yaklaşık on üç Ramazaniyye'si bulunan Enderunlu Fâzıl'la birlikte Sâbit, Nedim, Kâmî, Koca Râgıp Paşa, Şeyh Gâlip ve Enderunlu Vâsıf gibi şairlerin de -çeşitli vesilelerle yazdıkları- Ramazaniyyeleri bulunmaktadır.

Ramazaniyyeleri, işlenen konular bakımından Ramazanın dinî cephesini işleyen şiirler ve Ramazanın folklorik ve kültürel yönlerini işleyen şiirler² olarak gruplandırabiliriz.

Eski hayatın bütün zenginliği ve çeşitliliğiyle tanınmasında Ramazaniyyeler önemli bir yer tutmaktadır.³ Bu değerlendirmede, Ramazanın kültür ve edebiyatımızdaki yeri gibi oldukça klâsik bir konu üzerinde durulmayacaktır. Esasen bu husus, verilen kaynak kitap ve makalelerde

1 Prof. Dr. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Edebiyat Bölümü

2 Dr. Necla Pekolcay, Selçuk Eraydın, Dr. Mustafa Tahralı, Mustafa Uzun, M. Husrev Su-
başı, İslâmî Türk Edebiyatı, Giriş, Dergâh Yay. 2. baskı, İst. 1981

3 Ramazanın kültürümüzdeki yeri konusunda bkz. Süheyl Ünver, Bir Ramazan Binbir
İstanbul, Yay. Haz.: İsmail Kara, Kitabevi, İst. 1997; Özlem Olgun, Ramazan Kitabı,
Kitabevi, İst. 2000.

pek çok kez işlenmiştir. Bizim dikkate sunacağımız unsur, dilin gücü ve anlamın tarihî boyutu olacaktır. Konuya girişte, Sâbit⁴ Nedim,⁵ Enderunlu Vâsîf⁶ ve Koca Râgıp Paşa'nın⁷ Ramazaniyyelerinden hareketle eski hayatımızda önemli bir yere sahip olan Ramazanları, kültürel ve folklorik cepheleriyle tanıtmaya çalışacak ve buradan hareketle de XVII. ve XVIII. yüzyıllarda “değişen değer yargılarını” yakından görmek için bir kapı aralayacağız.

Edebî metinlerden hareketle, toplumun sosyo-kültürel yapısını incelemeye çalışmak pek çok riski de beraberinde getirmektedir. Bu tür metinlerde “edebîlik vasfını” her zaman ön planda tutmak ve metinleri buna göre değerlendirmek gerekmektedir. Metinlerdeki ifadeler, divan edebiyatının genel anlatım özellikleri içerisindeki yerleri ve değerleri de hesaba katılarak yorumlanmalıdır. Elimizdeki metinler, “mahallîleşme akımının” özelliklerini de taşımaktadır. Bu bakımdan beyitlerde anlatılan sosyal konularda, “mahallîleşme” akımının etkisi de söz konusudur.

Beyitlerde karşımıza çıkan sosyal ve kültürel tabloları, bir yönüyle dönemin bir “görüntüsü” olarak kabul etmek zorundayız. Kaldı ki beyitleri değerlendirmede, “dil gücü”nü de hesaba katınca (ifade kalıpları ve çağrışımlar yoluyla) bizi dönemin “hâkim zihniyetine” götürecek sonuçlara ulaşmamız pek de zor olmamaktadır.

Ramazaniyyelerde genellikle camilerin dolup taşması, içki müptelalarının ve tiryakilerin tövbe ederek oruca başlaması, Ramazan davulu çalınması, iftar sofralarının çeşitliliği, teravih kılınması, hususî sohbetler düzenlenmesi, camilerin mahyalarla donanması, çeşitli eğlenceler düzenlenmesi gibi konular işlenmiştir.

Ramazaniyelerden Seçmeler:

Ramazan ayında şeytan bağlanır, hapsedilir. Böylece müminler ibadetlerini vesvesesiz yaparlar:

Çilleye vesvesesiz girdi kapandı zâhid
Habs olur ta ramazân âhir olunca şeytân

(Sâbit) (*Habs: Hapis*)

4 Bosnalı Alaeddin Sabit, Divan, Haz: Doç. Dr. Turgut Karacan, Sivas 1991, s.302-307

5 Nedim Divanı, Haz: Abdülbaki Gölpınarlı, İnk. ve Aka Yay.2.b., İst.1972, s.44-47

6 Divân-ı Gülşen-i Efkâr-ı Vâsîf-ı Enderûnî, 1257:13-14

7 Sedit Yüksel, Koca Râgıp Paşa'nın Ramazaniyye'si, Türkoloji Dergisi, C.VII, A.Ü.Bas. Ank.1977, s.41-45

Bu ayın faziletlerinden istifade edebilmek için, içki içenler kötü alışkanlıklarını terkederek ibadete başlarlar. Zira bu vakit, Hakk'ın bağış kapılarının açıldığı vaktidir:

Açıldı yine mısra'-ı dervâze-i gufrân
Hak'dan taleb-i mağfirete vakt ü zamândır (Vâsıf)
(*dervâze-i gufrân: Cenab-ı Hakk'ın rahmet kapısı*)

Rindler, kanlı gözyaşı dökerek af diler:

Sanma yed-i zâhidde görüp sübha-i mercân
Hep dîde-i rindândan akan katre-i kandır (Vâsıf)
(*Yed-i Zahid: Zahidin elinde, -sübha-i mercân: Mercan tespih, dîde-i rindan: Rindin gözü- Katre-i Kan: Kan damlası*)

Elini ağzını kadehten temizleyen sarhoş, kadeh yerine eline abdest ibriğini alır :

Dehen ü destini mey-hâre yudı sahbâdan
Kûze-i bâdeyi ibrik-i vuzû' itdi hemân (Sâbit)

Bu beyitle aynı paraleldeki düşünceyi işleyen bir beyite de Enderrunlu Vâsıf'ın Ramazâniyye'sinde rastlıyoruz :

El yumak için nûş-ı mey-i rûh-fezâdan
Rindân-ı zamân râh-rev-i şâd-revândır (Vâsıf)

Esasen Ramazanın gelişiyile -yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü gibi- bütün toplumda, kamuoyunda bir “dine yönelik” hâli de görülür. Günümüzde de aynı nitelikte karşılaşmamız “mâşerî tahte's-şuur”un bir yansıması niteliğindedir. Vâsıf, bu atmosferden çocukların da etkilenip nasiplendiğini:

Sıbyân heves-i ni'met-i savm ile demekde
Bu şeb beni canım nine sahura uyandır (Vâsıf)
(*Sıbyan: Çocuk, Savm: Oruç Şeb: Gece*)

beytiyle belirtir.

Camiler, kandilllerin parlaklığından birer nur harmanına dönmüşdür. (Sâbit 11.b.) Mescitler, müminlerin kalbi gibi teselli bulmuş, şen bir hâldedir. Meyhaneler ise sapıkların gönülleri gibi harabe ve virandır:

Kalb-i mü'min gibi mescid mütesellî ma'mûr
Dil-i fâsik gibi meyhâne harâb ü vîrân (Sâbit)

Koca Râgıp Paşa'nın Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya sunduğu Ramazaniyye'sindeki:

Ne acerb sür'at ile geldi bu yıl mâh-ı sıyâm

.....

Giceyi gündüze katmış ne şitâb ile gelür

.....

Şöyle bir gaflet ile basdı ki ta'bir idemem (Râgıp Paşa)

Veya Vâsıf'ın:

Ammâ yürümüş bu sene sür'atle mübârek (.....) (Vâsıf)

ifadesi, Ramazanın “sür'atli, erken gelişinden” (ki bu takvim hesabıyla yılda sadece on gündür) duyulan “memnuniyetsizliği” ortaya koymaktadır. Bu durumu, temel naslardaki söz gelimi “Ramazan geldiğinde Cennet kapıları açılır”⁸ hadis-i şerifindeki bakış açısıyla karşılaştırınca, karşımıza manidar “şevki kaybolmuş bir Osmanlı insanı” portresi çıkmaktadır.

Esasen “yevm-i şek”, hilalin görülmemesi sebebiyle Şâban'ın otuzuncu günü mü, yoksa Ramazanın birinci günü mü olduğunda tereddüt hâsıl olan gün demektir. Halk bugünü “öğleye kadar uyuyarak karşılar”:

Baş kaldırmadılar öğleye dek uykudan

Yevm-i şek zevkine hâzırlanan ahhâb-ı kirâm (Nedîm)

Ramazanın gelişini gece bekçisi herkese duyurur (Nedîm, 5. b.). Ancak “Ramazanı coşkuyla değil, biraz ağır canlılıkla ve isteksizce” karşılayanlar da vardır: Tiryakiler... Nedim, içki müptelalarının durumunu, “günahkâr Müslüman” tipinin psikolojisini de yansıtan” canlı bir tablo hâlinde gözler önüne serer:

Bilemem ben de ki şâhidde mi takvîmde mi

Hele bir kizb var ortada budur sıdk-ı kelâm

(Kizb: Yalan)

Ehl-i keyfin birisi der ki behey sultânım

Aydın ay bellü hisâb olmadı şa'bân tamâm (Nedîm)

(Hisâb: Hesap)

Ümitsizlik arz eden bu duruma artık “kazaya rıza göstererek” boyun eğmekten başka bir çare de yoktur:

Olacak oldu heman çâre ne şimden sonra

8 Sahih-i Buhârî ve Tercemesi, Mütercim: Mehmed Sofuoğlu, c.7, Ötüken Yay. İst. 1987, s.3072

Edelim hük-m-i kazâ destine teslîm-i zimâm (Nedîm)

Bu beyitte, âdetâ bir felaketle karşı karşıya kalarak “kaza hükmüne boyun eğen” bir insan tipi çıkıyor karşımıza. Bu “felaket”, Ramazanın vakitsiz (!) gelişi midir? Nedîm, kasidesinde “ehl-i keyfin birisi”ne atfettiği bu düşüncelerin bizzat sahibi olmasın? Zira kasidenin devamında “âh mübârek bayram” nidalarıyla bayramı sabırsızlıkla çeken, hatta bayram günlerinde neler yapacağını bile planlayan şair, şevkini “meh-i rûzeyi tamâm” etmeye saklamıştır:

Şevkimiz şimdi ana düştü ki inşâallâh
Ola sıhhatle selâmetle meh-i rûze tamâm
(Meh-i Rûz: Ay günü)
Kıla erbâb-ı dili âb-ı hayâta sır-âb
Erişip Hızr gibi âh mübârek bayrâm (Nedîm)

Yukarıdaki beyitlerde dikkatimizi çeken özelliklerden biri de şairin “Erişip Hızr gibi âh mübârek bayram” ifadesidir. Bu ah çekiş ve bayramın Hızır gibi yetişmesini bekleyiş, Ramazanın “nefse ağır gelen” bir sıkıntı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu beyitler toplumun bir kesiminde Ramazanın nasıl değerlendirdiğini manidar bir biçimde göstermektedir. Nedim, bayramın ilk gününün resmî kabullerle geçeceğini, gecesinin ise uykuya ayrıldığını belirtir:

İbtidâ iyd gün icrâ-yı merâsimle geçip
Gecesi dahi olup maslahat-ı hâb tamâm (Nedîm)
(İyd: Bayram)

Şair, gezmeyi ve eğlenmeye ikinci günü ayırmıştır:

Çün ikinci gün ola böylece ahdeylemişim
Ki ne sabreyleyim ol gün ne direng ü ârâm (Nedîm)
Bir münâsibce refik ile girersek kayığa
Şevk ile kullanuruz gayrı bizimdir eyyâm (Nedîm)

Bu ifadeler, Ramazanın gelişinden pek memnun olmayan, dahası eğlenmek için bayramı ipe çeken bir insan tipini de karşımıza çıkarmaktadır. Bu tip, XVIII. yüzyıl şairlerinden “Nedîm”in şahsında temsil edilmektedir. Nedim tipi, sadece hoş-meşrep ve hedonist (zevkçi) bir tip olarak yorumlanmamalıdır. Nedim, müderrislik beratını Şeyhülislâm Ebe-zâde Abdullah Efendi’den almış, 1723 yılından itibaren her Ramazan ayında İbrahim Paşa’nın huzurunda verilen tefsir derslerinde karî (tefsirleri okuyan) olarak hazır bulunmuş, “1725’te Mahmutpaşa Mahkemesi naibi

olmuş”⁹ ve pek çok ünlü medresede dersler vermiş “İlmiyye”ye mensup bir şahsiyettir. Bu bakımdan, XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumundaki “zihniyet değişimleri”ni sadece tabanda oluşmuş bir mahiyette görmemek gerekir. Naslara yakın, İlmiyyeye mensup bir kişinin, üstelik devrin sadrazamı, sarayın damadı İbrahim Paşa’ya sunduğu kasidesinde Ramazanı “aslî mahiyetini kaybetmiş hâliyle” takdim etmesi, “dinî unsurların zamanla yozlaşarak tarihî birer mahiyet kazanabildiğini de göstermektedir. Belki de devletin yıkılışa doğru gidişinin işaretlerini göstermektedir.

Ramazanın gelişiyile birlikte, yaşayış tarzında, uyku saatlerinde ve ilgi alanlarında da farklılıklar olmuştur. Artık Osmanlı insanı da “gece hayatı”na başlamıştır. Özellikle teravihten sonra Karagöz, Kukla ve Orta oyunu seyretmek âdetten olmuştur. Elde fener, sırta sahurluk torbası gece faslına gidenler biraz da gülünç bir hâlde tasvir edilmiştir:

Elde işkenbe fener arkada zenbîl-i sahur
Gice faslında şikem-hâreleründür seyrân (Sâbit)

Midesine düşkün olanlar da Ramazanda ayrı bir manzara arz ederler. Enderunlu Vâsıf, gözü, gönlü doymayan bu kişileri biraz da iğneleyici bir anlatımla anlatır:

Gösterme sakın sofrada yer sûfiye yoksa
Dil-sîr olamaz tâbe pilâv yahni kapandır (Vâsıf)
(Tâbe: Tava)
Gördükçe hilâl-i feleği gürsine-çeşmân
Ser-sufra-i çerh üzre sanır pâre-i nândır (Vâsıf)
(Gürsine Çeşman: Ağgözlü, Pâre-i nân: Ekmek parçası)
Kurs-ı mehe bu diş bileyiş var iken anda
Mehdir o,değil nân deyü gel, ersen inandır (Vâsıf)

Bir önceki asırda (XVI. yüzyıl) daha çok “îdiyye” geleneğinin yaygın olduğunu görmekteyiz. Ramazaniyelerin genellikle XVIII. yüzyılda yazılmış olmasında, bu yüzyılda kuvvetlenen “mahallîleşme” akımının etkisi söz konusudur. Divan edebiyatımızda îdiyyelerde görülen bayramın coşkuyla karşılanması durumu, genel İslâmî prensiplere uygun bir durumdur.

Hayretî,¹⁰ Ahmet Paşa¹¹ ve Necâtî Beg Divânı¹²ndaki îdiyyelerin muhtevasında, bayramın halk arasında meydana getirdiği sevinç ve

9 Prof.Dr. Hasibe Maziçoğlu, Nedim, Kültür ve Tur. Bak. Yay. Ank.1988,s.18.

10 Hayretî, Dîvân, Haz: Dr.M.Çavuşoğlu, M.Ali Tanyeri, İst.1981, s.39

11 Ahmed Paşa Divânı, Prof.Dr. Ali Nihad Tarlan, İst. 1992, s. 97

12 Necatî Bey Divânı, Haz.Ali Nihad Tarlan, Akçağ Yay., Ank.1992, s.85

coşku hâkimdir. Bu şiiirlerde bayramın karşılanması sırasında icrâ edilen bazı gelenekleri de görmek mümkündür. Ama hiçbirinde “Ramazanın” yukarıdaki yargılar çizgisinde değerlendirilmesi söz konusu değildir. Esasen Ramazan konusunda olduğu gibi, diğer temel normlara da bakış açısının “farklılaşması”, “değişerek asliyetini kaybetmesi”, XVII. yüzyıl-da baş göstermiştir. Bu yüzyıl şairlerinden Nefî'nin:¹³

Gam gitse acep mi yene ıyd-ı ramazândır
ıyd-ı ramazân revnak-ı bâzâr-ı cihândır

Matla'ıyla başlayan 'İdiyesindeki düşünceler, Divân edebiyatının genel terminolojisi içerisinde değerlendirilmekle birlikte, yine de bu “farklı bakış”ın ilk izlerini taşımaktadır. Şair, toplumda Ramazanın gelişile düzeni bozulmuş bir kesimi anlatmaktadır. Bunlar, Ramazanın başlamasıyla birlikte “mey”den ve “sevgili”den ayrı kalmışlardır. Bayramın gelişi, “Bir şîşe mey-i köhne vü bir tâze cevân”(8.b/2) arzusundaki bu kişilerin işine yaramıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, şairin bu kişilerin dışında oluşudur. O, bize toplumdan bir “manzara” sunmaktadır.

Dinî kaidelerin yavaş yavaş değişime uğraması ve bir zamandan sonra, aslî şekil ve muhtevalarını kaybetmelerinde, onları “anlama biçimi”nden ziyade “yaşama” biçimi etkili olmaktadır. Ramazanla ilgili kültürel ve folklorik unsurların, çoğu kez dinî unsurların yerine geçmiş olması, kültürün “tarihî” olanla “dinî” olan yanını ayırmayı ve temel değerlere bu anlamda yeni bir yaklaşımla bakmayı gerekli kılmaktadır.

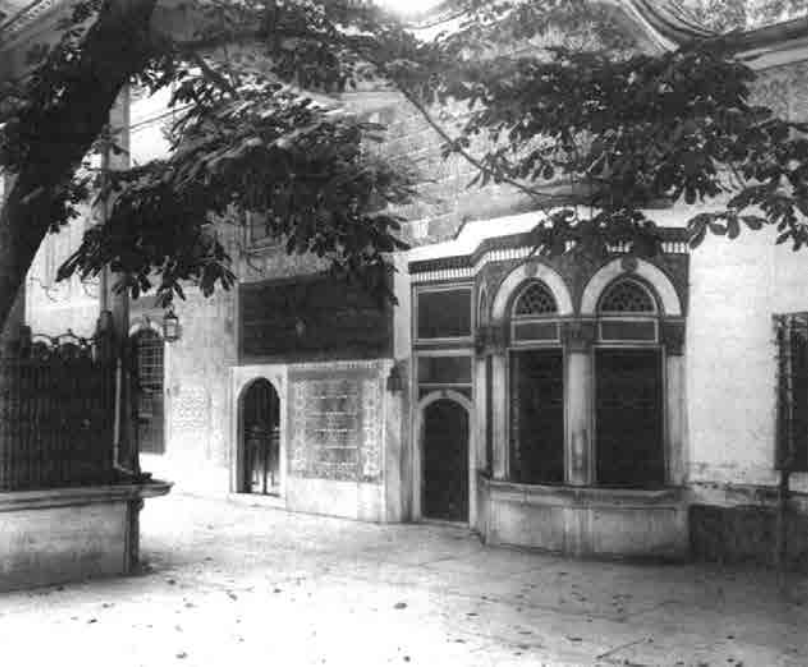
13 Nefî Divânı, Haz: Yard.Doç. Dr. Metin Akkuş, Ank.1993, s.72

ŒAIR GÖZÜYLE ESKİ İSTANBUL RAMAZANLARI

Halit Fahri OZANSOY

Eyüp Sultan Türbesi 1890 Abdullah Frères Kongre Ktp. Arşivi

ŞAİRİN GÖZÜYLE ESKİ İSTANBUL RAMAZANLARI

Halit Fahri OZANSOY

1891’de İstanbul’da dünyaya gelen Halit Fahri Ozansoy, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerini gören ve bu dönemde yaşanan İstanbul Ramazanlarının bir şairin gönül iklimindeki yansımalarını eserlerinde anlatmıştır. Beş Hececilerin akımının öncülerinden olan Ozansoy, Devlet-i Aliyye’den Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişte yaşanan kültürel değişimleri iyi gözlemlemiş ve eserlerinde eski anılarını anlatırken sonraki dönemde yaşanan bazı olumsuzlukları eleştirmiştir. Şairin vefatından üç yıl evvel neşrettiği Eski İstanbul Ramazanları kitabından Eyüp Sultan türbesini ziyaretteki hislerini, Kadir Gecesi’nin heyecanını ve Ramazanın son gecesinin hüznünü kısaltarak sizlerle paylaşıyoruz.

Eyüp Sultan Türbesini Ziyaret

“Babam, yılda birkaç kere, beni Hazret-i Halid’i ziyaret etmek üzere Eyüp Sultan’a götürürdü. Doğduğum zaman beni o büyük zatın maneviyatına bağlamışlar, ismimi de Halit koymuşlar.

Her ziyaretimizde Hacet Penceresi’nden dua eder, fukaraya sadaka dağıtırdık. Türbenin içine girdiğim zaman, kalbime tatlı bir huzur gelirdi. Arkadaki demir çubuklu pencerelerden giren öğle güneşi, nakışlı duvarlardaki dinî levhalar üzerinde parıltılar yapar, cami avlusundaki güvercinlerin kanat çırpmaları türbenin açık duran kapısından hafif de olsa duyulurdu. Sonra, o tarihte henüz okumasını bilmediğimden, merkadin üzerindeki güzel dinî yazılar ile gözüme pek hoş görünen o işlemeli örtüye dalar giderdim. Orta yaşta, yuvarlak sakallı bir türbedar efendi, sandukanın önünde duadan sonra, beni halının üzerinde diz çöktürüp birkaç defa kocaman beş yüzlük bir tesbihten geçirirdi. Hele Ramazanlarda bu ziyaretler, bütün İslâm aileleri içinde ödenmesi gereken en büyük vazife idi.

Hatıralarım nereden nereye gitti? Hayalim hep bir yerden bir yere kayıyor. Şu anda kendimi, o çocukluğumda, Eyüp Sultan Camisi’nin

avlusunda görür gibiyim. Şadırvanda abdest tazeleyenlerin etrafında, namaz saatini bekleyerek toplanmış olan ne muhteşem bir kalabalık vardı. Zengin, orta halli, fakir, herkes birbirine halka olmuş gibi idi. Kadınlar -ama şimdiki uydurma piyeslerde olduğu gibi ne yaşmak feraceli, ne torba çarşafı sadece düz siyah çarşafı kadınlar- Hacet Penceresi'nde dua etmek için sıra beklerler, kurban kestiren erkekler de zembiller içinde getirdikleri etleri cami dışında fukaraya dağıtırlardı. Biz, çocuklar da hacı baba leylekleri hayran hayran seyreder, güvercinlere avuç avuç yem atardık.

Ya şimdi? Yine bir kandil günü camiye ve türbeyi ziyarete gitmiştim. Avlu, Ramazanlarda, Cuma günlerinde olduğu gibi, Öyle kalabalıktı ki iğne atsan yere düşmeyecek. Yine şadırvandan akan sular, yine güvercinler, yine leylekler ve koşuşan çocuklar... Bu gelenek devamda, yalnız bir farkla, caminin karşısında sayısız lüks otomobiller sıralanmıştı. Sosyetenin zenginleri, bu ziyarete bile daha mütevazı, daha gösterişsiz bir şekilde, bir taksi ile gelememişlerdi. Yoldan gelip geçenler bu kuyruklu, pırl pırl ve mağrur şoförlü, arabalara hayretle bakmakta idiler.

Annem, babam, teyzem, kardeşim Maide, yengem, büyük annelerim ve dedem, hepsi Eyüp Sultan Camisi ve türbesinin yukarısındaki tepede, bir asırlık mezarlıkta yatıyorlar. Her ziyaretimde Hazret-i Halid'in türbesi üstünden uçan kuşların bu aile mezarlığı üstünden de geçtiklerini düşünürüm. Demek ki birçok mezarlıkta olduğu gibi, onların her gün ziyaretçileri bu kuşlar... Ahmet Haşim'in sevdiği leylekler... Onlar da ne kadar vefalı..."

Kadir Gecesi

"Gülistanlar Harabeler (İstanbul 1922) isimli şiir kitabımın bir bölümünde bir Kadir Gecesi hatıram vardır. Şu beyitle başlar:

Bir kandil akşamıydı. Semadan yağardı nur,
Tehlil içinde camiye dolmuştu müminin.

O tehliiller, o tekbirler, çocukluğumda da bana en büyük dinî etkiyi yapan bir gecenin "huruş-ı vecd" (coşkulu heyecan) içindeki mümin sesleri idi. Babam, beni, bir ibadeti, bin yıl ibadetten hayırlı olduğu söylenen o Kadir Gecesi'nde Sultanahmet Camisi'ne götürmüştü. Gözlerim, bir taraftan, sivri ve haşmetli kemerler üzerine oturtulmuş olan kubbeye ve kandillerin nur içinde bıraktığı caminin her yanına hayran hayran bakarken, bir taraftan da coşkun bir dalgalanışla ibadet eden âbitlere dalıyordu. Kaç bin kişi vardı, Allah'ım,

ne muazzam gece idi! “Sakal-ı Şerif”i de üstü örtülü muhafazası ile minberin üstündeki sahanlıktan çıkarmışlar, mihrabın önündeki pek iyi göremediğim bir yere, galiba yüksekçe bir rahlenin üstüne koymuşlardı. Namazdan sonra, bu kutsal emanet, birer birer ziyaret ediliyor ve yüz sürülüyordu.

Arapça eski kelimelerden bir “gulgule” kelimesi vardır. O gulgu-leyi hiç bir zaman ve hiç bir yerde Sultanahmet Camisinde o Kadir Gecesi’ndeki huşuyla, o vecd (heyecan) ile o gaşy (kendinden geçme) ile iştmiş değilim. Uzun yıllardan sonra yazdığım şiirin o beyti de bunu anlatmaktan çok uzaktır.

Çocuklukta böyle geceler, din duygusunun Allah ve Peygamber duygusunun ruha derinlemesine işlediği gecelerdir. Babalar “bunu bugün de düşünüyorlar mı? Ben, Kur’an’ın nazil olduğu her Kadir Gecesi’nde o küçük yaşımın o hayranlık ve iman dolu gecesini hatırlarım. Babam bana bıraktığı bu kutsal hatıra ile mezarında daha rahat uyuyabilir.”

Ramazanın Son Gecesi

Eski Ramazanlarda, dokuzcu ayın sultanının son gecesini, bütün şehirde, Şehzadebaşı’nın sessizliği ve ıssızlığı kadar hiç bir semt hissettiremezdi. Evlerde bu arife akşamında, ertesi günün bayram neşesi ile ne kadar çok hareket ve canlılık uyanırsa, Vezneciler’den Direklerarası’na kadar bütün Şehzadebaşı’nda da o kadar hüznü, bir akşam başlardı. Çaycılarda tek tük insanlar son Ramazan çaylarını içerlerken, dükânların kapıları önündeki boş iskemleler içeriye alınırdı. Gazinolarda saz kesilmiş, yalnız -bazı yağlı kimseler kahve ve nargile içerek sohbet dalmış, görünürlerdi. Başka bir masada ihtimal yüksek sesle konuşan birkaç gence, ara sıra, ayıplar gibi bir bakışla baktıkları da olurdu. Fakat çok geçmeden bu yaşlılar da, bu gençler de, yalnız bazı köşe başları bir hava gazı feneri ile aydınlık, ötesi karanlığa gömülü eski İstanbul sokaklarından evlerinin yolunu tutarlardı.

Geride, Şehzadebaşı’nda, bazı tiyatroların kapılarında unutulmuş son suluboya resimli ilânlar, oradaki hava gazları söndürülmüş olduğundan, bir hayalet gibi dikilen tahta ayaklıklarının üstünde şekillerini belli edemezlerdi. Hayali Kâtip Salih Efendi’nin Karagöz’le Hacivat resimli ilânı ise daha gündüzden, tam manasıyla hayal perdesine çekilirdi.

İç açan manzara, gökyüzünde idi yalnız- Şehzade Camisi’nin minareleri arasında “Elveda Yâ Şehr-i Ramazan” mahyası ışıldar ve yürek-lere bu kutsal aya gelecek yıllarda da “Merhaba Yâ Şehr-i Ramazan”

mahyası ile kavuşma arzuları verirdi. Başka camilerde de “Elveda” ve “El firak” gibi mahyalar bu arzuyu dudaklarda dualarla ateşlerdi.

Daha bir gece evveline kadar hemen hemen bütün İstanbul halkını, her gece değişen insanları, eğlence ve ahengine koşturan Şehzadebaşı bu mu idi? Artık, ne iki köprünün öte yakasından, ne Sultanahmet, Beyazıt, ne Fatih, ne Vefa taraflarından, o insan selleri buraya akıyordu. Hele bütün Ramazan muazzam taş gövdesinin altından Direklerarası'na nice kafilelere yol veren Bozdoğan Kemerî'nin bir garipliği, bir efsanelişi vardı ki Kırkçeşme'deki eve dönerken bana hüznün verirdi. Nerede idüler, ne olmuşlardı, ellerinde muşamba fenerler taşıyan dadılar veya uşaklarla akraba evlerine misafirlğe giden hanımlar? Nerede idiler, orucunu bozduktan ve teravih namazını kıldıktan sonra, gençler gibi felekten bir kâm almak için hu eğlence yerine koşan ihtiyarlar? Bunların çoğu evlerinde erken yatmışlardı ve ertesi sabah Bayram namazına yetişmek için de erken kalkacaklardı.

Bununla beraber, senelerden sonra şuna da şahit oldum ki bu sessizliği ve ıssızlığı içinde, Şehzadebaşı'ndan son saatlerde yine tek tük gençler olurdu. Elinde boza güğümü ile bir bozacıya da rastlamak mümkündü. Güğümündeki son bozasını belki satmış, belki satmamıştır, fakat o da bu gece daha fazla gecikemez, evinde kendisini bu arife gecesinde dört gözle bekleyen karısı ve çocukları vardır, onun çocukları da, ertesi sabah, hallerine göre yeni bir elbise giyecek ve bayram yerinde salıncağa bineceklerdir. Yüreklere bayram sevinci ile çırpınan bu yavruları da, babalarını fazla bekletmeden görmek ve erkenden yatırmak lâzımdır. Delikanlılık çağına erdikten sonra gördüğüm böyle gece satıcıları bende daima bir hüznün uyandırmıştır. Hâlâ da öyleyimdir!

Hava karlı ise Ramazanın son gecesinde Şehzadebaşı daha melûl, daha esrarlı bir havaya bürünürdü. Hele çaycılar da kepenklerini her gecedeki çok evvel kapayıp çekilince, ışıkların azalması buraya daha derin bir gurbet hissi verirdi. Âdeta ücra bir Anadolu kasabasının melâli çökerdi Şehzadebaşı'na. Bir âlem başlamış ve sona ermişti.

Ramazanda, halk, bütün bir ay bundan geceli gündüzlü istifade etmiş, bir tarafta niyaz ve ibadetini yaparken, bir taraftan da bol bol eğlenmiştir. Şimdi yine inik kafesler arkasında, ayaklı veya asma lambaların tavanda dairesi çizilen ölgün ışığında aynı mistik hayat, aynı hülyalı geceler yeniden başlayacaktır. Ramazan bir yıl daha, böylece, kutsal kanatlarını açarak gelmiş, arife günü aile kabirlerini ziyarete giden ailelerin gözyaşları ile yıkanan yüzlerini şefkatli teması ile okşamış ve sessizce bütün müminleri bayramın göğsüne bırakmıştır.

Faydalanılan Kaynaklar:

OZANSOY Halit Fahri, Eski İstanbul Ramazanları, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul 1968

KABAKLI Ahmet, Türk Edebiyatı , Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları c.3 İstanbul 1994

SAY Hüseyin, Meşhur Œairlerden Meşhur Œiirler, Zambak Yayınları İstanbul 2004

İNGİLİZ SEYYAHIN GÖZÜYLE OSMANLIDA DİNÎ MERASİMLER

Çeviri: Mustafa AKAGÜNDÜZ

Bayezit Camii 1890 Abdullah Frères Kongre Ktp. Arşivi

İNGİLİZ SEYYAHIN GÖZÜYLE OSMANLIDA DİNİ MERASİMLER

Çeviri: Mustafa AKAGÜNDÜZ¹

Charles White, 1793-1861 yılları arasında yaşamış bir İngiliz seyyahıdır. 1842-44 yılları arasında İstanbul'da yaşamış ve bu sırada İstanbul hayatının çok farklı yönlerini derinlemesine gözlemlemiş ve bunlara da Three Years in Constantinople (London 1845, 2.Baskı London 1846) adlı eserinde yer vermiştir. Metinden de anlaşılacağı üzere, White İstanbul'da bulunduğu sırada toplumun değişik kesimlerinden birçok ileri gelen kişilerle görüşerek fikir teatisinde bulunmuştur. Ayrıca, gözlemediği olayların mekânlarında bizzat bulunarak buraları farklı açılardan tasvir etmiştir. White'm anlattıkları arasında pek çok sıra dışı hususlar bulunmakla birlikte çoğu müsteşrikin düştüğü hataya kendisi de düşmüş eserinde yer yer Müslümanları ve Türklüğü aşağılayıcı ifadelere yer vermiş veya dinde olmayan bazı hurafeleri İslam'ın emriymiş gibi gösterme çabasına girmiştir. Yazıda eserin bu kısımlarına yer verilmemiştir.

Ramazân Bayramı

Güneşin doğuşundan batışına kadar katı veya sıvı her türlü gıdayı almanın, tütün içmenin, enfiye çekmenin kesinlikle yasak olduğu bu oruç, aynı zaman da resmen ilan edilen, ayın görünmesiyle, başka bir ifadeyle, Ramazan denilen ayın girmesiyle yani bir önceki ay olan Şabanın son gününde güneşin batışıyla başlar. Boğazdaki ana topçu bataryalarınca, söz konusu günün orucunun başlangıç ve bitiş anını tam zamanında halka bildirmek için güneşin doğuşunda ve batışında bir pare top atılır. Almanğa göre Ramazan her zaman otuz gün olmalıdır, ama yeni Şevval ayının erkenden görülmesi dolayısıyla payitahtta oruç ayının bazen yirmi dokuz güne düştüğü de görülür. Ramazan, Hristiyanların Büyük Perhiz'ine benzetilebilir ve onun bir taklididir(!), ama bir farkla; gündüzün gösterilen zorlu tahammül, gece dinen müsaade edilen rahatlamalarla telafi edilir. Bu ay, Hz. Muhammed tarafından oruç ayı olarak seçilmiştir, çünkü

1 Fatih Üniversitesi, Tarih Bölümü

kendisinin de beyan ettiği üzere tebliğ vazifesi Ramazanın on dokuzunda, Kur'an'ın ilk cüzü ise bir ertesi gün, Kadir-i Zül'celal tarafından kendisine bildirilmiştir. İftira atmak, işlendiği günkü orucu bozan ve bunun yanı sıra daha fazla ibadet etme ve çile çekme yoluyla kefaret ödenmesini mecbur kılan haramlardan biridir. Bu ahlak orucu, Hristiyan ülkelerde de tanıtılsa topluma çok büyük faydalar getirebilirdi.

Bayram, Arapçada îd-i fitr (oruç bozma bayramı) olarak adlandırılır. Ramazan ayının sonunda güneşin batmasından, şevval ayının üçünde güneşin batışına dek, üç gün sürer. Müslümanların karnavalı olarak düşünülebilir. Arife günü, bütün gemiler ve bataryalardan atılan top atışlarıyla selamlanarak ilan edilir. Bu atışlar, bütün imparatorluk topraklarında, her gün beş namaz vaktinde tekrarlanır ki bu da tam anlamıyla bir ziyana ve barut israfına sebep olmaktadır. Bu gibi durumlarda, kendilerini teselli etmek amacıyla “her gün bayram değil” demek Türkler arasında yaygındır.

Mevlid Kandili (Peygamber'in doğumu)

Bugün, Sultan'ın devlet töreniyle [Sultan] Ahmet Camii'ne vardığı günlerden biridir. Orada, hacıların ve gönderilmiş olan hediyelerin güvenli biçimde ulaştığını bildiren, Mekke Şerifi'nin mektubunu alır. Bu gün vesilesiyle gerçekleştirilen gösteriler, her iki bayramın da açılışında gerçekleştirilenlere benzerdir. Ama bu gün, bütün halkın katılımıyla yapılan ibadetlerle ya da bir bayram havası içinde karşılanmaz.

Yukarıdaki dinî bayramlara ek olarak Müslümanların, son derece kutsal saydıkları ve inançlarının en esrarlı cihetlerini yansıtan başka geceleri de vardır. Ama bu gecelere özgü hiçbir merasim ya da halkın katılımıyla gerçekleşen bir tören yapılmaz; yalnızca, camilerin içleri ve şerefeleri aydınlatılır. Leyle-i Mübareke (Mübarek Geceler) olarak adlandırılan bu geceler, İslam takvimindeki sırası uyarınca şunlardır:

1. Mevlid gecesi, Rebiyülevvel'in 12'si.
2. Leyle-i Regaib Türklerce “üç aylar” olarak adlandırılan [ayların birincisi olan] Receb ayının ilk Cuma'sına düşer.
3. Leyle-i Miraç (Mi'râç yahut Peygamber'in göğe yükselmesi), Receb'in 27'si.
4. Leyle-i Berat (günahlardan arınma ya da beraat etme gecesi), Şabanın 15'ine denk düşen bu gecede [günahları ve sevapları] yazıcı melekler, o ana kadarki kayıtların toplamını hesaplarlar ve yeni kayıtlara

geçerler. Ayrıca, ölüm meleği [Azrail], yıl içinde vefat edecek olanların isimlerini kaydeder.

5. Leyle-i Kadr (kudret yahut kader gecesi), Ramazanın 27'sine düşer. Bütün geceler içinde en haşmetlisi ve gizemlisidir. Toprak, hava, taşlar, denizler, derinlerdeki balıklar, insanlar, kuşlar, vahşi hayvanlar, kısacası canlı-cansız bütün tabiat, bu gecenin etkisi altındadır ve insanlığına malum olmayan esrarengiz işaretlerle alemlerin Malik'i ve Halık'ı [yaratıcısı] olanın kudretini ve yüceliğini kabul eder. Bu harika etkilerin ortaya çıktığı zamanı tam olarak tespit edemeyen Müslüman alimler, gecenin ihya edilmesi için Ramazanın 27'sini belirlemişlerdir.

Bu gece –hava da münasipse- sultan, güneşin batmasından yaklaşık iki saat kadar sonra, renkli fenerler taşıyan çok sayıda kişinin refakatinde devlet töreniyle Tophane Sultan Camii'ne gider. Daha sonra, Tophane-i Amire teknisyenlerince düzenlenen havai fişek gösterisini seyretmek için bitişikteki Tophane Sarayı'nda bir köşke yerleşir. Son fişek seli de havada patlar patlamaz sultan birazdan anlatacağımız önemli bir vazifeyi gerçekleştirmek için sarayına döner.

6. ve 7. mukaddes geceler ise “leyle-i îd” geceleridir ki her bir bayramı başlatan gecelerdir. Takvimin ilk ay'ı olan Muharrem'in 10'u da mübarek addedilir ama kamu merasimleriyle ihya edilmez.

Sözünü ettiğimiz tarihte, Kerbela trajedisi meydana gelmiştir. Bu vesileyle İran'da Şiilerce yapılan gösteriler, Sünnilere yasaktır. Yine de Sünnilerin de çoğu bu dönemi bir yas dönemi addeder ve bu gün ve ertesi iki gün ne evlenirler ne sünnet töreni yaparlar ne de özel bir yemek verirler. Ayrıca, Hoca Mustafa Paşa Camii'nde (Tekkesi'nde) özel, dinî bir merasim gerçekleştirilir. Merasimin adı, Arapça “aşr (on)”dan, 10'uncu anlamına, “aşura”dır. 10 malzemededen oluşan tatlı yemekler dağıtılır. Aşura dönemi, talihsiz bir dönem olarak düşünülür ki bu zaman içerisinde aklı başında bir adam ciddi veya herhangi bir mesele ile alakalı önemli bir münazaraya başlamaz.

Yukarıdaki 7 gece, geleneksel ya da göreneksel diyebileceğimiz bir uygulamayla bütün diğerlerinden ayrılır; gerçekten de bu uygulama yazılı veya sözlü bir kurala dayanmaz; sofu ve dinî ilkeleri çokça gözeten az sayıda Müslüman dışında söz konusu uygulamaya sıkı bir bağlılık yoktur. Mezkur uygulama, geceyi ihya etme niyetiyle kişinin nefsini dizginlemesidir. Bu, yalnızca faziletli değil gerekli bir davranış olarak da görülür. O geceler de bütün mü'minler [iman edenler], güneşin batışından sabah namazına değin haremelerinden imtina etmelidirler.

İstanbul'da görülebilecek olan törenlerin belki de en garibinden hâlâ söz etmedik. Töreni, 1842 Ağustos'unun 19'unda gerçekleştirildiği şekliyle anlatacağız; mukaddes develerin alayı [geçiti] ve Mekke hacı-larının yola çıkması.

Başkentte yerleşmiş bütün Müslümanların büyük bir hürmet duydu-ğu bu merasim, temelde halkın katılımıyla gerçekleşen, devlet adamlarının ise yalnızca seyirciler olduğu tek törendir. Surre Emini (kervanlar-dan sorumlu maliyeci ve ağa) kalemini ilk olarak 1517'de tahsis etmiş olan Sultan I. Selim tarafından başlatılmıştır. Türk tarihçiler, Selim'in bu vesileyle Mekke ve Medine fakirlerine 200.000'den fazla altın düka dağıttığında birleşmektedirler. Ayrıca, ibadethanelere ve din görev-lilerine; halılar, mücevherler, hilat ve Mısır'dan getirilen çok yüksek miktarda pirinç de dahil birçok değerli hediyeler dağıtılmıştır. Toplam miktarın, 150.000 sterlini aştığı söylenir.

Bugün, gönderilen nakitin ve hediyelerin toplam değeri çok daha azdır ama yine de önemli bir miktar tutmaktadır. Sultanın, hanım sul-tanların kadınların, vezirlerin ve hâli vakti yerinde diğer zatların kendi birikimlerinden bağışlanan para dışında, birtakım vakıfların gelirleri sırf bu amaca tahsis edilmiştir. Bu vakıfların yönetimi doğrudan kız-lar ağasının ve maliye nazırının elindedir. Mekke'ye gidecek olan yıllık yekunlar, bu iki memurca tespit edilir ve dağıtım işinin başında bulu-nan Surre Eminine teslim edilir. Surre Emini dönüşte, bu toplamların dürüstçe sarf edildiğine dair raporlar hazırlar. Anlaşılacağı üzere, Surre Emini dairesinin talibi çoktur; dinî yönünden çok, maddi getirisi bakı-mından; gidiş-geliş, ortalama 6-7 ay süren yolculuk boyunca ay başına alınan ve 3,000 kuruşu geçmeyen maaşla değil ama alınan hediyelerle ve paralarla gelen kâr.

Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından ilk olarak, Hicret'in 9. yılında (631) başlatılan hac ibadeti İslam'ın beş şartından biridir. Dinî bir özrü yoksa kadın-erkek herkese farz kılınmıştır. Böylesi bir özür söz konusu olduğunda ise şeyhülislamdan ya da şehrin veya mahallenin baş ima-mından bir muafiyet almak gerekli görülür; bu şekilde muaf tutulmuş olan kişiler kesinlikle ya bir vekil bulmak ya da hac yolculuğu masrafları miktarınca [Hicaz'a] sadaka göndermek zorundadır. Bu sadakalar, fakir hacılar arasında dağıtılacaktır.

Bezdirici ve tehlikeli bir yolculuktan kaçma yolunu seçen zengin ya da hâli vakti yerinde insanlar şehrin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır-lar. Ama yine de ilk fırsatta haccı gerçekleştirme "niyetini beslemeleri"

beklenir. Her iki-üç yılda bir Hac ibadetini bizzat yerine getirmeye alışkın olan, meşhur Harun Reşid'in, bir aksiliğin kendisini hacca gitmekten alıkoyması üzerine, kendisine vekalet etmek ve kendisi için dua etmek üzere 300 kişiyi gönderdiği rivayet edilir. Halifelığın Osmanlı hanedanlığının (M. S. 1300) eline geçmesinden bu yana, yalnızca bir sultan, (II. Osman) bu vazifeyi yerine getirme teşebbüsünde bulunmuştur. Ama Mısır'dan toplayacağı askerlerle Yeniçeri Ocağı'nı yok etme niyetinin yeniçerilere aşikar kılınmasının ardından bu kural tanımaz adamlar açıkça isyan etmişler ve talihsiz padişah hayatını kaybetmiştir.

Hanedanın çok sayıda şehzade ve sultanlarından sadece ikisi hacca gitmiştir. İlki, I. Mehmed'in kızı, meşhur Sadrazam İbrahim Paşa'nın oğlunun duludur. Mekke'ye gitmiş, emniyet içinde dönmüş ve bu şerefle ölmüştür. İkincisi ise, II. Bayezid'in erkek kardeşi ve taht'a muvaffak olamayan rakibi Cem'dir. Mekke'ye ulaşmış ve ibadetlerini yerine getirmiştir ama kalan günlerini sürgünde ve sefalet içinde geçirmiştir ve Civita Vecchia'da –kimisinin iddia ettiğine göre- Papa'nın emriyle zehirlenerek ölmüştür.

Sultanların başkentten ayrılmaları siyaseten uygun görülmediği için, iki vekil tarafından hacca temsil edilirler. Birisi, Kabe'de ve Medine'de sultanın manevi ve dinî vekili olarak görevini sürdüren Mekke Mollayı Şerif'idir. Diğeri ise hac seyahati boyunca sultanı temsil eden ve sivil ve dünyevi vekil olarak bulunan Surre Emini'dir. Elde olmayan nedenlerden ötürü, katılımının engellenmesi gerektiği zaman, Şam Paşası da Surre Emini'ne katılır ve Emir'ül-Hacc (Hacılar kervanının emiri) unvanıyla, kutsal şehirlere giden kervana refakat eder. Hediyelerin ve nakitin iki adresi vardır ki bunlar dinî amaçlar ve siyasi tedbirler olarak sınıflandırılabilir. Bir kısmı, kutsal şehirler ve civarındaki fakirler içindir, bir kısmı da serbest geçişin ve emniyetin sağlanması için çöl Araplarına [bedeviler] ödenir. Ayrıca, bir miktar da yolların, sarnıçların, çeşmelerin ve köprülerin tamiri ve Mekke ile Şam arasındaki kervan hattı üzerinde belli yerlerde kumanya tedarik noktaları oluşturmak için ayrılırdı. Yiyeceklere ve koruma amaçlı bulundurulmuş askerlere ödenen para dışında, sultanın hazinesine yıllık maliyet 12.000 sterlin olarak hesaplanmaktadır. Bunun büyük kısmı, kızlar ağasının tasarrufundaki birikimden karşılanır.

Kervan için ilk buluşma yeri; Rumeli, Karadeniz'in Asya kıyıları ve Ege Denizi'ndeki adalardan gelen hac yolcularının genellikle toplandığı yer olan Konstantinople [İstanbul]'dur. İkinci büyük buluşma

noktası kervana, kuzey ve kuzeydoğu pašalıklarından dindar insan topluluklarının katıldığı yer olan Şam'dır. Üçüncüsü, Afrika'dan gelen bütün hacıların kervana katıldığı yer olan, Mısır'ın çöle karıştığı noktadır. İslamiyet, bütün Müslümanları hacılık vazifesiyle mükellef kılmıştır.

Hac için İstanbul'dan ayrılış, 1842'de görüldüğü üzere özel şartlar dolayısıyla geciktirilmediği yahut öne alınmadığı takdirde Recep ayının 12'sinde gerçekleştirilmelidir. O yıl, Recep'in 12'sinin (18 Ağustos) Perşembe gününe rastlaması üzerine ulema heyeti, hareketin, ertesi günün sabahı, öğle namazından önce gerçekleştirilmemesi kararına varmıştır. Bunun ardındaki temel neden, hac için yola bir cuma günü çıkılmasının kesinlikle lütfekar neticeler getirecek ve hac ibadetini dinî açıdan iki kat daha etkili kılacak olması idi. Sonuçta, bu gibi durumlarda kararlarına uyulan müneccimbaşının (baş astrolog), hesaplamalarını yapması ve en münasip ve hayırlı anı ihtiyar etmesi [seçmesi] buyurulmuştur.

Sonuçta ertesi gün, ayın 19'unda erken bir saatte Sultan, Çırağan (aydınlatılmış) Sarayı'ndan ayrılır ve 14 kürekli saltanat kayıklarından birinde önceki sarayına [Topkapı Sarayı] doğru özel olarak yola koyulur. Orada, âdet olduğu üzere, bir tahta kurulur ve etiket [teşrifat, protokol kuralları] titizlikle gözetilerek konumlandırılmış, yüksek dereceden bütün devlet memurlarının ve kabul törenlerinde bulunması gereken diğer zevatin yer aldığı bir rik'ab² (kabul töreni) gerçekleştirilir.³ Törenin bitmesinin ardından, hazırda bulunanlar çekilir, atlarına biner ve surların çevresinde hızla yol alarak sarayın birinci ya da en dış avlusundan devam ederler ki bu sınırın ötesine hiç kimsenin at sırtında geçmesine izin yoktur. Bu sırada, kısa bir istirahatın ardından sultan da atına biner ve sarayın üçüncü avlusunu (Enderun) çevreleyen surlara doğru ilerler. Böylece, eskiden ak ağaların muhafız olarak bulunduğu Bab-ı Sadet'ten geçen Zat-ı Şahane, kuzeyinde eskiden veziriazamların resmi yemekler verdiği ve sultan tarafından kabulünden evvel büyükelçilere [sefir-i kebir] şeref kaftanları sunduğu köşkün bulunduğu ikinci avluya girer. Bundan sonra padişah, Orta Kapısı'ndan geçerek darphanenin ve bugün eski silahların konulduğu bir depoya çevrilen St. İrene kilisesinin bulunduğu birinci ya da harici avluya gelir.

2 Kelime anlamı itibarıyla "üzengi" demektir.

3 Yabancı diplomatik heyetler, saray merasimlerine ya da kabul törenlerine ne katılırlar ne de davet edilirler; sultana grup olarak asla yaklaşmazlar. Bunun tek istisnası, Gülhane Hatt-ı Hümayun'unun ilanı sırasında vuku bulmuştur.

Bab-1 Hümayun'dan (devlet kapısı) çıkan sultan, vezirlerin ve büyük devlet erkânının da katılmasıyla, çok ciddi hastalıklar dışında, sultanın cumaları halka açık bir geçitle gerçekleştirilmekten geri durmadığı bir vazife olan öğle namazı için seçilmiş olan Nur-u Osmaniye Camii'ne törenle ilerler. Bu namazın terki, halk tarafından, hükümdarın tehlikede oluşunun ya da zorla esir olarak tutulduğunun açık bir işareti olarak algılanırdı. Nitekim, I. Mahmut, son nefesinde de olsa, adamlarına kendisini ata bindirmelerini emretmiştir ve ilahi vazifeden dönerken atı üzerinde, 13 Aralık 1754'de vefat etmiştir.

İbadetlerin bitmesinin ardından, sultan, aynı şekilde törenle, saraya döner. İkinci ve üçüncü avlulara bakan ve Cellat Odası denilen bir kuleye bitişik olan Orta Kapısı üzerindeki yapının bir penceresine geçer.

Yalnızca, hac ile ilgisi olan kişilerin ötesine geçebildiği dış avlu, o gün çok canlı ve sanatsal bir görüntü sunmaktaydı. Biri tamamıyla siyahlardan oluşan⁴ (daha çok Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'deki ordusundan kaçaklar), iki mızraklı süvari muhafız bölüğü bir tarafta dizilmiştir. Bu askerlerin arkasında ise tıpkı yüzlerinin ve ülkelerinin farklılığı gibi değişik değişik kostümler içerisinde erkek seyirciler bulunmaktadır. En göze çarpanları da Buharalı ve Arap dervişlerdir; yarısı geyik derisiyle kaplı bir abaları vardır ve bu deriler de saçlarıyla kısmen örtülüdür. Karşı uçta ise bir flamayla ve zengin biçimde işlenmiş kıpkırmızı bayraklarıyla bir muhafız taburu durmaktadır. Bunların arkasında da kimisi ayakta, Darphane'yi gölgeleyen heybetli çınar ağaçlarının altında, kimisi ise kenarları altın renginde saçaklarla dolu koyu kırmızı kumaşlarla süslü arabalara yerleşmiş şekilde, grup grup kadınlar vardır. Develerin geçmesi ve geçit töreni için, ortada geniş bir alan muhafaza edilmiştir. Orta Kapısı'nın yan pencerelerinde Harem'den elli altmış kadar kadın, kendilerini gizleyen çaprazlama örgülü kafesin ardında yerlerini almışlardır.

Müneccimbaşının tespit ettiği anın gelmesinin ve her bir kişinin teşrifatçı ve kervan reisinca protokoldeki yerlerine geçirilmesinin ardından, Gülhane Köşkü'nün bahçelerinde konuşlandırılmış bir alan topçu bataryası selamlama amacıyla 21 pare top atışı yapar ve geçit resmi aşağıdaki düzende başlar. İlk olarak, flamalarıyla birlikte, giyinmiş kuşanmış ve at üstünde cesurca bir görünüm arz eden mızraklı süvari birliği gözüktür. Bunu, hepsi de çok süslü atlar üzerinde, yeni, yeşil kaftanlarıyla

4 Beyaz atlara binen bu siyah bölükler çok askeri ve orijinal bir görüntüye sahiptiler. 1842'de Süvari Muhafız Birlikleri'nin her bir alayına eklenmişlerdir.

ve kavuklarını sarmalayan, kenarları altın renginde yeşil kumaşlarıyla emirler, ve Hz. Peygamber'in soyundan gelen diğer zatlar izler. Bunların ardından, İstanbul efendisi (İstanbul belediye reisi) ile Galata ve Üsküdar belediye reisleri ve Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin yanı sıra hepsi de yanlarında katipleri ve kahyaları (at üzerinde) ve seyisleri (yayan) ile uzun bir mollalar ve din adamları katarı geçer. Bundan sonra ise sultanın kapı halkından sarayda görevli, altın işlemeli yeşil üniformalar giyinmiş yüz kadar kişi takip eder.

Katarın en sonunda, sultanın cücesi görünür. Atı –seçme bir safkan Arap- harika, kırmızı örtülerle kaplı; yanında, dört uşak yürümektedir, ardında ise at üstünde sultanın mabeyncilerinden ikisi bulunmakta. Hafız Bey'den –padişahın cücesi- sonra, gümüş işlemeli mavi üniformalar içerisinde, sarayda çalışan uşakların ve iç oğlanların yayan hâlde oluşturduğu uzun bir dizi gelir. Bunlardan kimisi, amber, öd ağacı ve kokular saçan buhurdanlıklar taşımaktadır. Kimisi ise hep bir ağızdan söylenen “Allah!”, “Allahuekber!” nidalarıyla sürekli kesilen, bu vesileyle seçilmiş bir ilahi söylemektedir. Bunları takiben, hepsi de at üzerinde haşmetlice duran ve yeşil ve altın sarısıyla kaplı, kendi dairesinden birkaç memur ve uşak ile birlikte Surre Emni geçür.

Bunların ardından, müjdecibaşı gelmektedir. Müjdecibaşı, sultanın kendisinin yazdığı methiye mektubunu, Mekke Şerifi'ne götürmekle özel olarak görevli memurdur. Bu mektup, hepsi de padişah mührü vurulmuş, ipekten üç zarfla kaplıdır. Ve sonra, altın işlemeli yeşil ipekten dördüncü bir zarfa konur. Müjdecibaşı, mektubu; iki seyisin yönlendirdiği atının eyerinin kaşu üzerinde her iki eliyle tutmakta. Ölümcül bir kaza yahut bir iletişim kopukluğu olmadığı sürece, mektubun cevabı, Mekke'den Konstantinople'a beklemeksizin gönderilir; zira, geçit töreninden tam 7 ay (ay takvimine göre) sonrasına tekabül eden Mevlüd'e vaktinde yetişmelidir.

Sonunda, bu merasimin baş aktörleri gözükür: Mahmil-i Şerif (mukaddes yük hayvanları) denilen iki mukaddes deve... Bu hayvanlar, hiçbir zaman dünyevi işlerde kullanılmaz. Soyları çok eskilere uzanmaktadır.

İlk deve göz alıcı bir şekilde süslüydü. Dizginleri, eyer kayışı ve kolanı; altın kabartmaları olan, çeşitli mücevheratla süslenmiş yeşil deridendi. Muskalar ve tılsımlar boynundan ve kuyruğundan sarmakta ve devekuşu tüylerinden bir sorguçu, alnına ilüştirilmiş idi. Devenin üzerinde, Kâbe'ye götürülecek olan mukaddes örtünün bulunduğu, sivri tepeli, yüksek bir kuleyi andıran kutu vardı. Bu örtü, sırasıyla bir sultan bir de Mısır paşası tarafından gönderilir; Mısır sınırlarına ulaştığında kervanı koruyacak

askerler sağlaması şartıyla paşaya tanınmış bir imtiyazdır bu. Bahsini ettiğimiz çok değerli eşyaları taşıyan kutu, yaklaşık 1 m. 80 cm boyunda ve 60 cm çapındaydı. Eyer üzerine dikey olarak yerleştirilmişti ve altından kumaşlarla kaplı olup üzerinde küçük bayraklar ve birçok renkten kuş tüyleri yükselmekteydi. Aynı tür malzemelerden yapılmış zengin örtüler, hayvanın neredeyse tamamını kapatacak şekilde her iki tarafından da sarmaktaydı.

Daha mukaddes olan ikinci deve, mahfil'den (oturulacak yer, eyer) başka bir yük taşımamaktadır. Mahfil, adını; Hz. Peygamber'in üzerinde sık sık adaleti gözettiği, hatta Kur'an'dan ilk olarak bazı cüzler okuduğu mahfilin bir modeli olması hasebiyle almıştır. Gümüş işlemeli yeşil kadifeden idi ve diğer koşum takımları da aynı malzemedendi. Uzun bir kuyruk oluşturan seyisler hayvanlara eşlik etmekteydi ve ayrıca bir şeref kıtası hayvanları çevrelemişti. Bunların ardından kavassıyla Hakim ul Hacc (kervanın kadısı) gelmektedir. Bu görevlinin vazifesi, ihtilafları çözümlenmek ve yolculuk süresince sıkı bir asayiş sağlamaktır.

Bir grup pespaye giyimli ozandan ve dervişten gelen, davulların ve teflerin çalgınca sesi ve daha da yüksek sesteki ilahiler, o an, bir hacı kafilesinin yaklaşmakta olduğunu ilan eder. Genel itibariyle en aşağı ve en fakir tabakalardan olan bahsi geçen adamlar, karışık gruplar halinde; öne doğru eğilerek uzun, kaba bastonlarından destek almakta ve bağırırlar: "Allah, Allah!", "Hû, Hû!". Bunların ardından, hazine ve hediyelerle yüklü olan 7 katıra eşlik eden bir piyade muhafız grubu gelmekteydi. Hazine, yeşil örtüyle kaplı sağlam kutularda idi, hediyeler ise ilk devenin taşıdığına benzer biçimi ve süslemesi olan küçük kutularda idi. Bu katırların dizginleri ve eyerleri, üzerinde güzel işlemler olan kırmızı deridendi. Hayvanlardan üçü, gece mukaddes örtüyü ve Sultan'ın mektubunu koruyacak olan çadırları ve direkleri taşımaktaydı. Bu direklerin üst ucunda büyük, pirinç toplar vardı ve direkler yeşil, ipek flamalarla süslüydüler.

Katırların ardından çok yüksek sesle müzik çalan ikinci bir grup aslına bakılırsa, muteber insanlar nadiren hac kafilesini uğurlamaya gelirler. Söz konusu zatlar genellikle Şam'a kadar kafileyi takip ederler yahut kafilenin önünden giderler veya Üsküdar'a geçerek, kervanın orayı terk ettiği zaman olan sekiz veya on gün kadar sonra kervana katılırlar.

Son hacıların da geçmesinden sonra siyah bölük de alaya katılır ve hepsi birden Bab-ı Hümayun'dan geçerler. Hac kafilesinin ilerlediği sokaklara muhafız piyadeler dizilmişti, arkalarında ise neredeyse bütün

Müslüman halk toplanmıştı; kadınlar bir tarafta, erkekler diğer tarafta. Aynı şekilde, her evin üst penceresi hanım seyircilerle doluydu, kocaları ve erkek akrabaları ise aşağıda oturmaktaydı. Yüzlerce süslü araba her boşluğu doldurmuştu.

Yükleri indirme noktası olan, Valide Camii'nin bitişiğindeki Bahçe Kapısı denen yere yaklaşıldığında kafilenin baş kısmı yük hayvanlarına yer açmak için sağa yanaşır. Hayvanlar su kenarına ulaştığında yükler indirilir ve bu iş için hazırlanmış olan bir vapura taşınır. Hayvanlar daha sonra bir şeref kıtası eşliğinde Topkapı Sarayı'ndaki ahırlarına geri götürülürler. Surre Emimi, Hakim'ul-Hacc ve diğer kervan görevlileri ise 21 pare top atışı altında Üsküdar'a doğru açılırlar. Bu arada hacılar da rahatlarına uygun bir şekilde karşıya geçerler ve böylece merasimi sonlandırırlar.

MANİ İLE UYANMAK

Kalender YILDIZ

Ramazan Çocuk Dergisi Kapağı Yusuf Çağlar Arşivi

MANİ İLE UYANMAK

Kalender YILDIZ*

Geçmiş İslam öncesi sözlü edebiyata kadar dayanan mani nazım türünde; İslamiyet öncesinde genellikle aşk, tabiat, güzellik, sevgi gibi konular işlenmiştir. İslamiyet’i kabul ettikten sonra inanç alanında yaşadığımız değişiklikler kültürel alanda da etkili olmuştur. Bu değişikliklerin maniler üzerindeki tezahürlerinden biri ramazan manilerinde görülür.

Türkler İslamiyet’i kabul ettikleri zaman Müslümanların kullandığı Hicrî takvimi de kullanmaya başladılar. Ay esasına dayanan bu takvimde yıl, miladî takvimden on bir gün daha kısadır. Bu yüzden de Ramazan ayı her yıl, bir önceki yıla göre on bir gün daha erken gelir. Böyle olunca bazı Ramazanlar kara kışa denk gelirken bazıları da yazın sarı sığacağına denk gelmektedir. Mevsimi sabit bir Ramazan ayı olmadığı için Ramazan manileri de mevsimin durumuna göre değişiklik arz etmektedir.

Ramazan yazıya denk geldiğinde buz gibi hoşaflarla iftar edilirken kışın sıcak çorbalar sofraları süslemekte idi. Ramazanın vazgeçilmezleri davulcu ve bekçiler de mevsimine göre kapısını çaldığı hane sahibinden ya buz gibi bir ayran ya hoşaf yahut da buğu buğu tüten sıcak bir çorba ikramı almakta idi. Hane sahibinin bazen ayak sürümesi, ağırdan alması durumunda davulcu ya da bekçi, sıcaktan bunaldığını veya soğuktan titrediğini ya da gezilecek çok yeri olduğunu ihtar ederek ev sahibinden elini çabuk tutmasını isterdi. Davulcular özellikle Ramazanın on beşinden sonra bahşiş konulu maniler söyler Ramazan bitmeden bahşişlerini toplamaya çalışırlardı. Yeri gelmişken bahşiş manilerine bir örnek verelim: “Davulumun ipi kaytan/Kalmadı sırtıma mintan/Verin ağlar bahşişimi/Alayım sırtıma mintan.”

Osmanlı dönemi eğlence hayatında, normal zamanlarda, en popüler şey kadınlar için komşu ziyareti yapmak, erkekler için ise mahalle kahvesine gitmekti. Ancak Ramazanla birlikte ortalık şenlenir hemen

---

* Şair-Yazar

bazı şehirlerin en gözde meydanlarında sahura kadar eğlence tertip edilir; bu oyunlar içinde kafiyeli konuşmalara ve manili atışmalara sık sık rastlanırdı.

Ramazan manilerini genel olarak; iftar ve sahur manileri başlıkları altında toplayabiliriz.

Selçuklular ve Osmanlılardan günümüze gelen mani geleneği her ne kadar eski zenginlik ve ahenkten uzaklaşmışsa da özellikle Anadolu'da hâlâ Ramazan gecelerini renklendirmektedir. Bugün bazı semtlerde Ramazan davulu çalınmasını yasaklamak yerine bu insanlara mani geleneğimizin öğretilmesinin çok daha faydalı olacağını düşünüyoruz.

Ramazaname'den seçtiğimiz maniler sizi 19. yüzyıl Osmanlı sahurlarına götürecektir.

Ramazan-Name'den Seçmeler

1826 yılında kaleme alınmış olan Ramazan-Name rahmetli Amil Çelebi-oğlu tarafından kültürümüze kazandırılmıştır.

Ramazanın Evvelki Gece Faslı

Geldi mâh-ı Ramazânım
Şâd olup sevindi canım
Ramazanı şerifiniz
Mübarek olsun sultânım

Gûş et sadâyı bu gece
Et merhabayı bu gece
Ey benim devletli efendim
Gördüler ayı bu gece

Bu gece ayı gördüler
Yüzlerin yere sürdüler
Donandı kandiller ile
Camiler ziyet buldular

Buldu camiler ziyeti
Lâzım bu ayın hürmeti
Ey benim devletli sultanım
Buldu saimler devleti

Devlete erdi sâimler
Hem gecesinde kaimler
Kalkın ibâdet edelim
Vakt-i sahurdur müminler

Mü'minlere verdi safa
Çağrışıp dedi merhaba
Sizlere geldi sultânım
Müjde ile bekçi gedâ

Bekçi gedâ mesrur oldu
Gangîn gönül pür-nûr oldu
Kalkın sürür u şek ile.
Beğim vakti sahur oldu

Oldu bu şeb ibtidâsı
Şâd eyledi cümle nâsı
Minarelerde sultanım
Tespîh ü temcîd sadâsı

Ol sadâ cana safadır
Bu gece bize merhabadır
Benim devletli sultânım
Bekçiniz şîrin-edâdır

Şîrin-edâdır sözleri
Âğâha geldi sizleri
Bu kadarca ma'zûr ola
Hakk'a emânet sizleri

Faslı Ramazan

Nûr-ı Huda dehre dolsun
Şehr-i rahmet saye salsın
Ağalarım şehr-i sıyâm
Cümleye mübarek olsun

Evveli rahmettir kula
Girelim sıdk ile yola
Hulûs ile eyleyelim
Tâ ki duâ makbul ola

Bu gece ayın evveli
Açıldı İslâm'ın gülü
Geldi mübarek Ramazan
Mesrur etti cân u dili

Geldi bu mâhtmız kutlu
Teşrifi şekerden tatlı
Nice canlar erişmedi
Eren canlara ne mutlu

Âleme rahmetle geldi
Hamd ola izzetle geldi
Cümle mü'min kullarına
Müjde-i cennetle geldi

Kadri a'lâdir bu mâhın
Arttırır insanın câhın
Dilerim ağam efendim
Ol Huda olsun penâhın

Edelim rahmet bu aya
E1 kaldıralım duaya
Armağanıdır Mevlâ'nın
Her sene bay u gedâya

Âlem bu gece nûr oldu
Kalbimize sürür oldu
Ey benim ağam efendim
Kalkın vakt-i sahur oldu

Gûş edin taze edayı
Söyletin bekçi gedâ'yı
Sizlere müjdeye geldi
Bu gece gördüler ayı

Bu gece göründü hilâl
Kalmadı dillerde melal
Sizi hatâdan saklasın
Hazret-i Hayy-i Zü'l-celâl

İftar Faslı

Güftârıma budur sebep
Vasf edeyim ağama hep
Ramazan-şerif ayının
Üçüncü gecesi bu şeb

Sünnet olan iftara
Yâhud su iç çekme kaygu
Hurma ile eyle iftar
Sünnet olan da budur bu

Boldur Huda'nın rahmeti
Sâime lâyık cenneti
Vakt-i iftarda naziktir
Olursa sükker şerbeti

Kaba manca yahni dolma
Çokça yiyip haşır olma
Mümessek kahve nûş eyle
İbadetten geri kalma

Kâbe Faslı

Yâ ilâhi kıl müyesser
Cümle kul dîdârın ister
Kâ'betullâh'dır arzumuz
Ol mübarek beyti göster

Ol makamlara erelim
Ağlayıp yüzler sürelim
Ol mübarek makamların
Yoluna canlar verelim

Dâima tâat edelim
İhsân u hayrâd edelim
Altunoluğun altında
Hakk'a münâcât edelim

Yalvaralım sehergâhî
Edelim feryâd u âhı
Umarız hakk ede nasîb
Göz nurumuz Beytullâh'ı

Devlet nasîb olur Kime
Kesme ümîd olmaz deme
Yüz sürer cümle hacılar
Ol makaam-ı İbrahim'e

Görenler zevk-ı âlemi
Olur safânın mahremi
Kıl müyesser cümlemize
Rabbena âb-ı Zemzem'i

Faydalanılan Kaynaklar:

ÇELEBİOĞLU Dr. Amil, Ramazan- Name Tercüman 1001 Temel Eser 1977 (?)
ÇATIKKAŞ Yrd. Doç. Ata, Seçme Maniler Sütun Yayınları, İstanbul 2006
KABAKLI Ahmet, Türk Edebiyatı , Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları c.1 İstanbul 1994

SOVYETLER DÖNEMİNDE RAMAZAN

Kutlukhan ŞAKİROV

Şeyh Zeyneddin Baba Türbesi. Taşkent Özbekistan

SOVYETLER DÖNEMİNDE RAMAZAN

Kutlukhan ŞAKIROV*

Konuyu deryadan katre gibi az olsa da imkân olduğu kadar tatmin edici bir şekilde anlatmak için söze biraz uzaktan başlamam gerekir. Şöyle ki yakın tarihlere dek dünyanın süper gücü, Batı'nın kâbusu v.s. olarak bilinen Sovyetler Birliği ideokrat sistemdeki bir devletti. Komünist iktidar tarafınca desteklenen ve tutturulmaya çalışılan Marksizm'den ziyade Leninizm ideolojisi topluma hükümferma idi. Bu ideoloji onların kendi ifadelerince saldırgan ateizm ve materyalizm üzere kurulduğundan dolayı yeryüzündeki hiçbir inanç sistemini tanımazdı. Bununla da yetinmeyip bütün dinlere karşı sonuçları çok feci olan bir mücadeleye girişmişti. 1921 de Moskova'da "Tanrısızlar Cemiyeti" kurulmuş olup, o sivil toplum teşkilatı maskesi altında faaliyet gösteren bir parti ve devlet idaresiydi. "Bezbojnik" (Tanrısız), "Ateist", "Anti-religioznik"(Din karşıtı), "Voinstvuyuşçiy ateizm" (Saldırgan ateizm) gibi dergiler resmi yayın organlarıydı. Özbekistan'da ise "Hudasızlar" dergisini çıkarıyorlardı.

İktidarın dediklerini pratiğe dökülmesi için din ehli, bırakın vecibelerini yerine getirme imkânını, belki yaşama hakkından mahrum edilmişti. Çünkü onlar resmi politikaya göre aydın, tüccar, bürokrasi vb. ahali katmanları gibi eski kapitalist sistemi yeniden meydana getirebilecek olan tehlikeli düşmanlardı(!) Toplum tasavvurundan dini hatırlatan her şeyin silinmesi için ulema, meşayih katliamı yetmiyormuş gibi cami ve mescitler, bunun beraberinde medrese, hanaka ve diğer kültür ve manevi hayat müesseseleri kapatıldı, yerle bir edildi veya başka amaçlarda kullanıldı.

Kendim şahit olduğum vakalardan bahsedersen, Taşkent'teki bizim yaşadığımız mahallede Evliya Kâh Ata Türbesi ve camisi bulunuyordu. Burası yetimhaneye çevrilmişti ve her devlet yetimhanesi o zamanki Moskova menşeli kurallara göre bünyesinde domuz besiciliğiyle iştigal

* Doç. Dr. "Noviye Grani" Dergisi Editörü

etme zorundaydı. Üstelik cami avlusundaki ek bina bir gayrimüslime verilmişti. Mahallemizdeki başka üç mescitten biri iş yeri olmuş, ikisi gayrimüslimlere konut olarak taksim edilmişti. Bunun da adı proletarya enternasyonalizmi idi. 1989'da bir grup mahalle sakinlerinin kesin talebi üzere ayakta kalan bir mescit ve Kâh Ata Türbesi Camisi geri alındı ve hâlihazırda halka hizmet ediyor. Ek binadaki "biraderler" de kovulmuşçasına kayboldular. Taşkent'in ünlü Eski Cüve Çarşısı'ndaki 600 yıllık cami zanaat imalathanesine, onun yanındaki güzelim Tohta Bayvaçça Camisi ise içki deposuna çevrilmişti. Bu iki dergâhın geri alınmasına iştirak ederek onların tamiratına katılırken o kadar çok çöp, dolu veya boş şişe kolileri taşımaktan epey yorulmuştum. Bunları kendim bizzat görüp yaşadığım için burada küçük de olsa bir misal olarak hatırlatmayı uygun buldum.

Dine böyle barbarlarca münasebet ta 1940'lı yıllara kadar devam etti. Derken II. Dünya Muharebesi başlıyor ve Sovyetler Birliği, Almanya'yla savaşa giriyor. Askeri hazırlık açısından her yönden üstün olan "şanlı"(!) Kızıl Ordu ardı ardına yenilmeye başlıyor. Savaşın ilk üç ayında yaklaşık 5 milyon asker (ölü veya esir olarak) kayıp veriliyor. İş ölüm-kalım safhasına gelince Sovyetler Kontrollü olsa da inanç hürriyetine kapıları açıyorlar. Alelacele ateizm propagandasıyla meşgul teşkilatlar ve idareler kapatılıyor, sağ kalan din erbabından Diyanet Başkanlıkları oluşturuluyor, yıkımdan kalan camiler açılıyor, bazı yasaklar kaldırılıyor. Bundan memnun olan halk cephedeki çocuklarına daha da fedakârca savaşmalarını isteyerek mektuplar yazıyorlar. Ordu gittikçe moral kazanıyor ve o dönemden, yani 1943 ten itibaren, Alman Ordusu yenilmeye başlıyor ve 1945'te de tamamıyla mağlûp oluyor.

İşler bitince Özbek deyiminde denildiği gibi "Eşek çamurdan geçince" Kremlin'deki idareciler eski siyasetlerine geri dönüş yaptılar. Tekrar camileri kapatma, din adamlarına özel vergi uygulama, geniş din aleyhtarı propaganda, kreşten ta üniversite doktora kurslarına dek mevcut kurumları kapsayan ateist eğitim sistemi oturtuldu. Sonuçta milletin maneviyatına ağır darbe indirilmiş oldu. 1980'lere geldiğimizde Taşkent gibi büyüklük açısından Sovyetler Birliğinin dördüncü şehrinde ancak 12 cami faaliyeteydi. Diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde durum daha da perişandı. Duşanbe'de 5, Aşkabat'ta 2, Almatı ve Bişkek'te ancak birer cami kalmıştı. Aynı zamanda göstermelik, daha doğrusu göz boyamacılık "vicdan hürriyeti" siyaseti yürütülüyordu: Buhara'da talebe sayısı 50'yi geçmeyen ve öğretim süresi 8 yıl

olan bir medrese, Taşkent'te küçücük bir İslam Enstitüsü sanki din adamları yetiştiriyordu; dış propaganda amaçlı "Sovyet Şarkı Müslümanları" dergisi çıkarılarak bedava dağıtılıyordu. Diyanet Başkanlığının üst düzey yöneticilerinin esas görevi ülke ve dünya kamuoyunda "Orta Asya Müslümanları komünist devlet sayesinde öyle bahtiyarlar ki..." havasını oluşturmaktı. Başlarında kocaman sarıklar, üstlerinde rengârenk kaftanlar giymiş bu bir nevi artistlere, maalesef, çoğu millet ve birtakım dış ülkeler de kandılar. Oysa ahval hiç de iç açıcı değildi. İşte bu politika geçen yüzyılın 50'li yıllarından ta SSCB'nin 1991'de dağılmasına kadar devam etti. Şimdi o yıllarda Orta Asya Müslümanlarının dinlerini, ez cümle Ramazan-ı Şerif ayını nasıl yaşadıklarını anlatalım.

En evvel şunu söylemeliyim ki kanunen Sovyetlerde Ramazanı kutlama, oruç tutma diğer dinî vecibelerde de olduğu gibi yasak değildi. Ancak o dönemlerde âdeta Ramazan ayı gelmeden önce radyo, TV (siyah-beyazı 1955'te, renklisi 1970'li yıllarda gelmişti) ve vakitli matbuatta orucun zararları (?) hakkında yayınlara geniş yer veriliyordu. "Bilim Cemiyeti", yani kılıf değiştirmiş eski "Tanrısızlar Cemiyeti" mensupları kurum, iş yeri ve okulları dolaşarak Ramazan vesilesiyle din aleyhtarı sohbetler düzenlerlerdi. Bunlara katılmak zorunluydu, çünkü toplantılar mesai zarfında yapılırdı. Ortaokul ve liselerde öğretmenlere oruç tutan öğrencileri tespit ederek oruçlarını zorla bozdurulması talimatları verilirdi. Buna boyun eğmeyen öğrencilerin velilerine problem çıkarılması sıradan bir işti.

Milletin böyle çabalara tepkisi genelde olumsuzdu, pasif bir direniş yoluyla karşılık verirlerdi. İnsanlar kendi imkânları elverdiği kadar Ramazan-ı Şerif'e hürmet ve izzet gösterirlerdi, yani himmet edenler oruç tutardı, tutamayan oruçluyu destekler ve saygı gösterirdi. Şöyle ki kozmopolit bir yapısı olan Taşkent'te bile diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi 30 gün Ramazan mabeyninde düğün, eğlenceli ziyafet vb. etkinlikler yapılmazdı. Çünkü böyle işlerde içki olduğu için millet daha fazla günaha batmaktan kaçınıyordu. Bu ayda sokaklarda her zaman görülen sarhoşlar dahi ortalıktan kaybolurdu. İnsanların birbirlerine karşı daha da saygılı olmaya çalıştıkları sezilirdi. İstatistikler bu ay mabeyninde kanunu bozma hâdiselerinin gittikçe azaldığını gösterirdi. Demek ki, günah-sevap, helal-haram, Allah korkusu her vakit milletin kalbinin derinlerindeydi. İşte o gönül derinliklerine tanrısızlar hiçbir zaman hâkim olamadılar.

Genelde oruç tutanların Müslüman sayılan toplam ahaliye göre yüzdesi küçüktü. Oruçlulardan ziyade oruç tutanlara sempati besleyenler çoğunlukta idi. Bu kısım ahali oruç tutmasa da Ramazan etkinliklerinde daima aktifti. Onlar için iftarlara katılmak, teravih kılanlara hizmet etmek, iftar düzenlemek vs. sanki daha önemliydi. Peki, Ramazanı gerçek manada yaşayanlar nasıl oruç tutarlardı? Bütün İslam âleminde olduğu gibi önce sahura kalkılırdı. Sahura çoğu zaman kendimiz kalkıyorduk, kimse uyandırmazdı. Tarihî mahallelerde mahalle bekçisi elinde “şakıldak” denen âleti evire çevire ses çıkararak (iki kaşığın birbirine vurulduğunda çıkan ses gibi) sakinleri sahura uyandıırıyordu. Mesela, bizim ‘Kâh Ata’ mahallesinde bu vazifeyi her Ramazan Aziz Karavul ismindeki mahalle bekçimiz yapardı. Sonradan bu iş kendiliğinden bitti. Davulcular gibi olmasa bile bunların da Ramazan hayatında kendine özgü yeri vardı.

Sahur sofrası her zaman çok titizlikle hazırlanırdı. Aynı Türkiye’de olduğu gibi çok ciddiyet gösterilirdi. Yıllar geçip o günleri hatırlayıp şöyle geriye bakarken kalbim masum, ılık ve mübarek duygularla dolup taşıyor. Düşünüyorum da o sessiz ve güzel gecelerde sahura kalkıp sofraya etrafında oturarak oruca niyetlenirken kendimizi toplum mekanizmasının bir vidası veya kendi ülkesinde garip olan birisi değil belki kutsaldan anlayan, ona yönelen bir varlık olarak hissederdik. Bu varlığın Yüce Yaratıcısı var. O her şeyden büyüktür. O’nun adaleti mutlaktır. O’nun dediği olur ve O bize birileri gibi bu dünyada hayali “cennet” değil, öbür dünyada gerçek ve mutlu bir hayat bahşedecek. Ah, o günler böyle ümitler, fikirler bizi ne kadar mutlu ederdi.

İftar konusuna gelince şunu belirtmeliyim ki Ramazana az bir vakit kala önce akrabalar sonra dostlarla istişare edilerek bir liste çıkarılırdı. Bu otuz gün Ramazan iftarlarının çizelgesiydi. Buna göre her gün nerede iftar yapacağımız belli oluyordu. 1960 -1980 yılları arası Ramazana karşı iktidar tarafınca biraz müsamahalı davranış söz konusu olduğundan iş yerlerimizden iftara yetişmek için erken ayrılabilirdik. Çoğu idareciler buna müsaade ederlerdi, ancak tersini yapanlar da az değildi. İftar için tandır samsası (içi bol etli börek) yapılırdı, mutlaka semaver konulur, iki kişiye bir çaydanlık hesabından Hint veya Seylan çayı demlenip hazırlanırdı. İftarlar için genelde zengin sofralar hazırlanırdı. İnsanlar maddi imkânlarını zorlayarak iftarın en güzel bir şekilde düzenlemesinde sanki yarışıyorlardı.

İftardan önce “Emri bil Maruf Nehyi anil Münker” konulu sohbetler olur, akabinde soru-cevaplarla pekiştirilir ve Kur’an ziyafetiyle iftar

edilirdi, Özbekçe ifadesiyle “ağız açılırdı”. Ağız açıldıktan beş dakika sonra akşam namazı kılınır ve yemeğe devam edilirdi.

İftar sonrası teravih namazı için camilere koşulurdu. Bu namazlar çoğu zaman hatimli olurdu. Hangi camide daha da ünlü hafız hatimle kıldırıyorsa orada teravih namazı kılmaya gidilirdi. Başka zamanlarda تنها olan camiler Ramazan vesilesi ile kalabalık olurdu. Derken Ramazan günleri sona doğru ilerler ve bayram yaklaşırdı. Tabi ki bayram için tatil verilmezdi ve mesaiye devam edilmeliydi. Ama yine de üç gün Ramazan bayramı kutlana geldi. Türkiye’deki gibi coşkulu olmasa da...

Bayram namazında camilere insanlar sığmaz, gelenler civardaki sokaklara taşardı. Kar, yağmur, fırtına olsun fark etmezdi. Bu namazlar her vakit özel bir sevinç, coşku havasında kılınırdı. Bitince de herkes birbiri ile kucaklaşarak bayramı tebrik ederdi. Aslında İslam’ın evrenselliğini böyle bayram namazlarından birinde anladığımı burada söylemeliyim. Çünkü bir gün gördüm ki yanımdaki ve önümdeki safta Özbek olmayanlar, yani Tacik, Kazan Tatarları, Kafkasyalılar ve dışarıdan gelen zenci talebeler ibadet ediyorlardı. Çok şaşırılmış ve etkilenmişim. İşte İslam’ın kucaklayıcılığı... Namaz akabinde camilerin yanındaki seyyar satıcılardan şeker, oyuncak, balonlar, sıcak tandır pideleri satın alarak evlere gidilirdi. Milletlin çoğu genelde önce büyüklerinin evlerine gider, onların bayramlarını kutlar, Kur’an okur, sofrada biraz oturduktan sonra evlerine yönelirlerdi.

Ramazan ve Kurban Bayramları nedense ölenleri de hatırlama günleri hâlinde olduğundan “bu milli âdetimizdir” bahanesiyle iş yerlerimizden izin alırdık. Ve genelde bayramlaşmalarımıza fazla engel olmuyorlardı. Ramazan bayramı hürmetine evlerde zengin sofralar hazırlanır, onlar “nişalda”, “orama”, “kuşdili”, “çekçek”, “sanza” v.b. bayrama özel yemeklerle süslenir, evlerde bol bol misafir ağırlanırdı. Ramazan bayramı bizlere Müslüman ümmetinden olduğumuzu tekrar hatırlatır, sılayı rahim, dayanışma, sevgi, saygı içinde birbirimize destek olmamız gerektiği hissini kuvvetlendirirdi.

Orta Asya’da Ramazan özelliklerinin vazgeçilmez yönlerinden biri de otuz Ramazan akşamında erkek çocukların gruplar oluşturarak ev ev dolaşıp Ramazan ilahilerini (Ramazan Aytış’dır) söylemeleridir. Genelde yaygın olan aşağıdaki gibi birkaç ilâhî okunurdu:

Gelsin devlet, gitsin felaket,
Âmin Allah, inşallah.
Esselamu aleyküm, bizler geldik,
Peygamber yolunu izler geldik.
Her yılda bir defa oruç geliyor,
Siz onu tutsanız sevabı sizedir.
Ramazanla ay geldi,
Eşiğimize bereket geldi.
Çak, mala çak, verin hak,
Ona siz, can yenge.

İlâhî bitiminde hane sahibine övgüler yağdırılırdı. Karşılığında da şeker, çoğu zaman bozuk para verilirdi. Hâlâ o sakin Ramazan akşamlarında birkaç yerde aynı anda söylenen ilâhîlerin sesi kulağımda çınlıyor.

Ramazan bayramının bizlerdeki diğer özelliği yeni gelinli evlere ait olup, bu evlerde kesinlikle Yeni Gelin Bayram Sofrası hazırlanır. Üç gün bayramda küçük, büyük kızlar, genç kadınlar, -tanıdık olması şart değil- bu evleri ziyaret ederler, sofradakilerin tadına bakarlar, gelinin elinden özel üslûpla ikram edilen çayı içerler. Bayram tebrikleşmesinin yanı sıra yeni aileye mutluluklar dilenir, gelenlere gelin tarafından hediyeler verilir (mendil, başörtüsü, şeker), genç kızlarımız da bir nevi hayat dersi almış olurlardı.

Yukarıda söylenenleri kısaca özetlersek şöyle hülasalara varabiliriz:

- Hazan yılları dediğimiz o dönemlerde Orta Asya'da Ramazan-ı Şerif her zaman münasip bir tarzda yaşatılmaya çalışılmıştır.

- O dönem Ramazanlarının kendine özgü, mazlumlara ümit verici, gönülleri rahatlatan, şuuruları rahatlatan, romantiğin ötesinde güzel bir cazibesi vardı.

- Baskı ortamındaki Ramazanlar milletimizin ulemaya sonsuz hürmetini sergileyen uzun süreli bir nümayiştii.

- Ramazan vesilesi ile o günlerde dinimize sarılmamız bugünlerin hürriyetine, dinî mübin-i İslam'ın ülkemizde yeniden kuvvetlenmesine zemin hazırladı.

Gorbaçov'un "Perestroyka- Glasnost" dönemine gelince Sovyet Rusya'da büyük bir dinî canlanma meydana geldi. Orta Asya'da İslam nuru yeniden kalplerde, özellikle genç neslin kalplerinde hak ettiği yerini buldu. SSCB dağılıp bağımsızlık gelince dinî özgürlük tam manasıyla

gerçekleşmeye başladı. Durum eski döneme kıyaslanamayacak kadar müspet yönde değişti. Şimdi Orta Asya Müslümanları eskisi gibi ikinci derece vatandaş konumunda değil, belki kendi vatanlarının, kültürleri ve kutsal dinlerinin gerçek sahibi olarak Ramazanları yaşıyorlar ve yaşıyorlar.

SUDAN'DA RAMAZAN ve BAYRAM

Tarig NOUR

Sudan Hartum Ulu Camii, 1936 Kongre Ktp. Arşivi

SUDAN'DA RAMAZAN ve BAYRAM

Tarig NOUR*

Müslüman toplumların âdet ve örflerinde çok fazla benzerlikler olmasına rağmen farklı yörelerde, birbirinden ayrılan değişik kutlamalara rastlamak her zaman mümkündür. Afrika'nın kuzeydoğusunda yaşayan ve bir dönem Osmanlıların Mısır valileri tarafından yönetilen Sudan'da Ramazan ve Bayram kutlamalarına bakınca, hem İslam'dan kaynaklanan hem de Afrika kültüründen gelen âdetler görülür.

Ramazan tebriki

Ramazan ayı başladığında Sudanlılar birbirlerine bu aya ait dualar ederler. Bir Sudanlı karşılaştığı birine “Ramazan Kerim” yani *biz ikramı bol bir ayda yaşıyoruz* der. Muhatabı ona “Allahu Ekrem” *Allah daha cömerttir* veya “el- Habibu küllihû kerim” *bu ayın bütünü sevenleri cömertlerdir*, diye karşılık verir. Taraflar “Tasumu ve tafturu ala hayr” *Hayırlı oruç ve iftarlar* diyerek birbirinden ayrılırlar.

İftar sofraları

Genel olarak Sudanlı kadınlar Recep ayında Ramazan için hazırlıklara başlarlar. Bu hazırlıklar, genelde Ramazan ayında kullanılacak yiyecek ve içeceklerin önceden kurutulması şeklindedir. Bunların başında Sudan'ın en meşhur Ramazan içeceği olan kırmızı “Abre” veya “*hulu mur*” gelir. “*Hulu mur*” kelimesi hem tatlı hem de ekşi anlamındadır. Bu içeceğin hazırlaması zordur. Arpaya farklı baharatların karıştırılması ile elde edilir. Hazır hâle geldiğinde koyu kırmızı bir renk alan *Hulu mur*'a şeker eklenir ve soğuk içilir. Sudanlılara göre, bu içecek, Sudan'ın sıcak ikliminde vücudun kaybettiği suyu geri kazandırır.

Sudan sıcak bir ülke olduğu için Ramazanda daha çok susuzluk problemi yaşanır. Bu yüzden iftar saatine “Şarab almoyat” yani suların

* Bu yazıyı Türkiye'de bulunduğu sırada kaleme alan Dr. Tarig Nour, Hartum Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü'nde görev yapmaktadır.

içilmesi zamanı derler. *Hulu murun* yanında ondan daha beyaz olduğu için “Abre” adı verilen içecek gelir.

Ramazanın yiyecekleri arasında “*Rukak*” meşhurdur. “*Rukak*” Türkiye’deki güllaca çok benzeyen tatlı bir yiyecek olup, kuru hâlde hazırlanır ve sahurda süt ve şeker eklenerek yenir. Ayrıca yemek için baharatlar, kuru etler kullanılarak farklı malzemeler hazırlanır.

İftar sofrası şehirlerde bölgeden bölgeye, mahalleden mahalleye değişir; hatta aynı mahalledeki aileler arasında dahi farklı âdetler vardır. Bu değişiklikler, iftar verenin hem zenginliğinden hem de kültürel seviyesinden kaynaklanmaktadır. İftar veren Sudan’ın hangi bölgesinden ise o yörenin yemeklerini iftar sofrasına taşır. Herkesin tadına bakması için bu farklı yemekler tabaklar içerisinde elden ele dolaştırılır. İftarlarda Sudan’ın çeşitli bölgelerinin yemekleri sofraları tezyin eder.

Batı ve Doğu Sudan’ın arpadan yapılan meşhur yemeği “*aside*”, kuzeyin meşhur pidesi “*kurase*” ve bunun yanı sıra bütün Sudanlılar arasında meşhur olan ve bakladan yapılan yemek “*ful*” bulunur. Yine, bu sofralarda yerel içeceklerden “*abre*” ve bazı meyve suları yer alır.

Maliki mezhebine bağlı olan Sudanlılar, az bir şeyle iftarlarını açarak cemaatle akşam namazı kılarlar ve daha sonra yemeklerine devam ederler. Öyle ki bu konuda insanlar aralarında şakalaşırlar. Özellikle, namazı kılmaya acele edenlere, “namaz soğutur mu?” ve köylerde ise “namazı keçi yer mi?” denir.

İftar yemeği genellikle sokaklarda yenir. Akşamlara doğru genç erkekler evlerin önünü temizleyip üzerine kilim ve seccadelerini sererler. Yola yakın olan evlerden tepsilerle yemekler gelir, hazırlanan yer sofralarına konur. O saatte yoldan geçenler bu sofralara davet edilir.

Yoldan geçen insanlara iftar verme âdeti geçmişten gelmektedir. İftar saati gelince bu sokaklardan geçen hiç kimseye, (fakir olması önemli değil, hatta evi yolun ilerisinde olanlar dâhil) gitmesi için izin verilmez ve orada iftar yaptırılır. Bir yere davetliyseniz davet yerine ulaşmak için bu sofralar kurulmadan önce yola çıkmanız gerekir aksi hâlde davet yerine ulaşamazsınız.

Bu gelenek köylerde daha katı uygulanır. Normal şartlarda, köylerde sokaktan geçenler birbirinin akrabasıdır misafir sayısı da azdır. Bu yüzden köylerde herkes iftar yapar ve aç kalmaz. Fakirler Ramazan ayı boyunca yemek konusunda zorluk çekmezler.

İftar saatinde, köylerin yakınından geçen çevre yolları insanların başındaki sarıklarla kapatılır, yolcular iftara davet edilirler.

Sudanlıların iftar törenlerine sıkıca sarılmalarının sebebi, oruç tutanların sevabından faydalanmaktır. Bu gelenek o kadar yerleşmiştir ki oruç tutmayanlar bile ayıp olmasın diye yemeklerini alır sokaktaki iftar törenlerine katılırlar. İftar törenleri sadece yemek ve içmekten ibaret değildir. Bu törenler sayesinde toplumun fertleri birbirlerine daha çok yakınlaşırlar. Mahallede bir hasta veya sıkıntılı biri var ise grup hâlinde ziyaret edilir, yardımcı olunur. İftar saatinde sonra teravih namazına kadar sohbetler devam eder. Bu sohbetler ibadetlerden spor ve siyasete, ciddi konulardan şakalaşmalara kadar farklılık gösterir.

Bayramlaşma

Sudanlılar bir yandan Ramazanın manevi bereketi ve güzelliklerinin bitmekte olmasından hüzünlenirken, diğer yandan bayram için hazırlıklara başlarlar.

Ramazan Bayramı için yapılan alışverişler içinde -Türkler gibi- en fazla giyim, mefruşat ve şeker yer almaktadır. Kadınlar kuru pastalar pişirirler. Bu kuru pastalar arasında “Ka’ak” ve “Bitfor” en fazla yapılanlardır.

Bayram sabahında erkekler Sudan’ın yerel kıyafetleri olan beyaz “celabiye”leri (uzun etek ve yenli kıyafet, sarık,) “merkeb” denilen ayakkabıları giyerler ve omuzları üzerine şal kuşanırlar. Çocuklar ren-gârenk kıyafetlerle sokaklara dökülür şehrin en büyük meydanında toplanırlar.

Sudan’da Bayram namazı camilerde değil, büyük meydanlarda kılınır. Bayram namazı bitince herkes birbiriyle bayramlaşır. Küçük gruplar hâlinde evlerine dönen insanlar mahallenin bütün evlerine sırayla uğrar komşularının bayramlarını kutlarlar. Bu ziyaretler sırasında oturulmaz. Bunun için evdekiler ayakta durur, bir elle selamlaşır öteki eliyle de bayram şekeri ve kuru pasta ikram ederler. Bu şekilde bayramlaşma, yemek saatine kadar hızlı ve yoğun bir şekilde devam eder. Bu ziyaretlerde yaşlılara ve yetimlere öncelik tanınır. Komşu erkekleri bir evde toplanır, beraber yemek yerler. Yemekten sonra akrabalar ve uzak tanıdıklar ailece ziyaret edilir. Bu ziyaretler de kısa tutulur.

Bayramlaşmada en fazla kullanılan kutlama cümleleri, “Kullu sene ve antum tayyibin” *her sene iyi olunuz*, “Kulla âm ve antum bi hayr” *hayırlı yıllar*, “İd said” *mutlu bayramlar*, “İd mübarek aleykum” *Bayramınız*

*mübarek olsun*dur. Bunlara cevap olarak “Bisaha ve Selama” *sağlık ve barış size de olsun* “aleyna ve aleykum mübarek” *Size ve bize de mübarek olsun* gibi özel dualar ve dilekler yer alırlar. Bayram ziyaretlerinde Sudanlıların birbirleri ile helalleşmeleri üzerinde önemle durulan çok yaygın bir gelenektir. “*Hakkımız helal olsun.*”